જાહેર નિવિદા

દિવ્યાંગજનો માટેની રાષ્ટ્રીય નીતી ૨૦૦૬ ની સમીક્ષા કરવા અને નવી રાષ્ટ્રીય નીતિના મુસદ્દાના સુચનો માટે સચિવશ્રી, દિવ્યાંગજન સશક્તિકરણ વિભાગ, ભારત સરકાર દ્વારા એક સમિતીની રચના કરવામાં આવેલ છે. સમિતિ દ્વારા પ્રસ્તાવિત રાષ્ટ્રીય નીતીના મુસદાના ગુજરાતી ભાષાંતર ૨૫ ઓગસ્ટ ૨૦૨૨ સુધી સામાજીક ન્યાય અને અધિકારીતા વિભાગ અને નિયામક સમાજ સુરક્ષા પ્રભાગની વેબસાઇટ પર સંકળાયેલા લોકોના સુચનો/ટીપ્પણીઓ માટે રાખવામાં આવેલ છે.

આથી જાહેર જનતાને જણાવવામાં આવે છે કે, દિવ્યાંગજનો માટેની રાષ્ટ્રીય નીતીના મુસદ્દા પરત્વેના સુચનો/ટીપ્પણીઓ તા- ૨૫/૦૮/૨૦૨૨ સુધીમાં અત્રેની કચેરીના સરનામે ટપાલ અથવા રૂબરૂ મોકલી આપવા અથવા દિવ્યાંગ કલ્યાણ શાખાના ઇ-મેઇલ dd3-dsd@gujarat.gov.in ઉપર મોકલી આપવા આથી જણાવવામાં આવે છે. સમયમર્યાદા બાદના સુચનો/ટીપ્પણીઓ ધ્યાને લેવામાં આવશે નહીં.

નાયબનિયામક

સમાજ સુરક્ષા ખાતું

ગુજરાતરાજ્ય, ગાંધીનગર

સરનામું:-

નિયામક,સમાજ સુરક્ષા ખાતું,

બ્લોકનં. ૧૬ ,ગ્રાઉન્ડફ્લોર,

ડો. જીવરાજ મહેતા ભવન,

જુના સચિવાલય,

ગાંધીનગર – ૩૮૨૦૧૦.

सत्यमेव जयते

દિવ્યાંગજન માટેની રાષ્ટ્રીય નીતિનો મુસદ્દો ૨૦૨૧

દિવ્યાંગજન સશક્તિકરણ વિભાગ
સામાજિક ન્યાય અને અધિકારીતા મંત્રાલય

ભારત સરકાર

www.disabilityaffairs.gov.in

પ્રકરણ	વિગત	પાના નં.
૧.	પરિચય	૦૩-૧૦
૨.	સિદ્ધાંતો, દૂરદર્શિતા, મિશન	૧૧-૧૩
૩.	નિવારણ, વહેલી ઓળખ અને તેના ઉપાય	૧૪-૧૮
૪.	દિવ્યાંગતા પ્રમાણપત્ર	૧૯-૨૧
૫.	શિક્ષણ	૨૨-૨૭
૬.	આરોગ્ય	૨૮-૩૧
૭.	કૌશલ્ય વિકાસ અને રોજગાર	૩૨-૩૬
૮.	રમતગમત, સંસ્કૃતિ અને મનોરંજન	૩૭-૪૦
૯.	સુલભતા	૪૧-૪૬
૧૦.	આપત્તિ વ્યવસ્થાપન	૪૭-૫૦
૧૧.	સામાજિક સુરક્ષા	૫૧-૫૩
૧૨.	સંસ્થાકીય સંરચના અને ક્ષમતા વિકાસને મજબૂત બનાવવું	૫૪-૬૦
૧૩.	દિવ્યાંગજનોના હકોનું રક્ષણ	૬૧-૬૬
૧૪.	અન્ય નીતિ માપદંડો	૬૭-૭૪

પ્રકરણ-૧

પરિચય

સમસ્યાએ નથી કે મતભેદોને કેવી રીતે દૂર કરી શકાય પરંતુ મતભેદોને અકબંધ રાખીને કેવી રીતે એક થવું.

- રવિન્દ્રનાથ ટાગોર

૧.૧ ભારતનું બંધારણ તમામ નાગરિકોની સમાનતાની ખાતરી આપે છે. જો કે, સામાજિક-માનસિક અને સાંસ્કૃતિક કારણોસર દિવ્યાંગજનો (PwDs) કલંક, ભેદભાવ અને ઉપેક્ષાનો સામનો કરે છે. સામાન્ય જનતાની ધારણા અને પૂર્વગ્રહોને કારણે દિવ્યાંગજનોની ક્ષમતાઓ અને સંભવિતતાઓને વ્યાપક પ્રમાણમાં ઓછું આંકવામાં આવે છે, જેનાથી અનુપલબ્ધિના કારણે ચીઢિયાપણું પેદા થાય છે. જેને કારણે તેમની વચ્ચે વિવિધ મુશ્કેલીઓ સર્જાય છે, જે તેમના વિકાસને વધુ નુકસાન પહોંચાડે છે. દિવ્યાંગતાના અર્થને સ્પષ્ટ કરવા અને દિવ્યાંગતાની ખોટી માન્યતાઓ અને ગેરસમજો સામે લડવા માટે નક્કર પ્રયાસો કરવામાં આવ્યા છે. રોજે રોજ નવા વિચારોને જીવંત રાખવાની જરૂર છે જેથી જૂના નકારાત્મક વલણો અને ધારણાઓ તેઓ પર હાવિ ન થઈ જાય.

૧.૨ ૨૦૧૧ ની વસ્તી ગણતરીમાં દિવ્યાંગજનોની સંખ્યા ૨.૬૮ કરોડ છે જે દર્શાવે છે કે વૈશ્વિક સરેરાશ ૧૫%ની સરખામણીમાં ભારતીય વસ્તીના ૨.૨૧% લોકો અમુક પ્રકારની દિવ્યાંગતા ધરાવે છે.

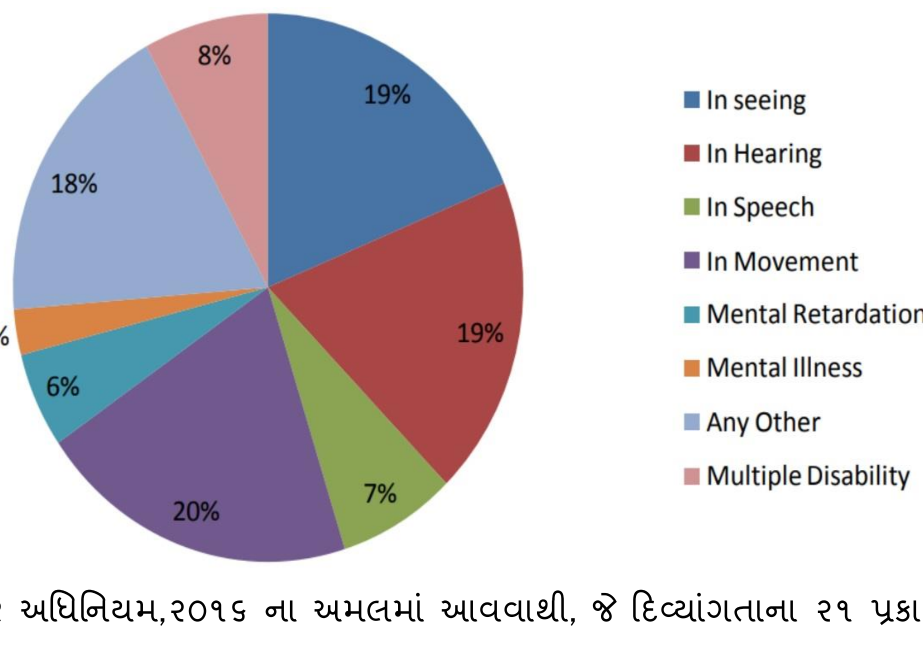

દિવ્યાંગ અધિકાર અધિનિયમ,૨૦૧૬ ના અમલમાં આવવાથી, જે દિવ્યાંગતાના ૨૧ પ્રકારોને માન્યતા આપે છે, દેશમાં દિવ્યાંગજનોની સંખ્યામાં નોંધપાત્ર વધારો થવાની અપેક્ષા છે.

૧.૩ આ દરમિયાન, ભારત સરકારના દિવ્યાંગજન સશક્તિકરણ વિભાગે પણ સક્ષમ સત્તાવાળાઓ દ્વારા પ્રમાણપત્રના આધારે દિવ્યાંગજનો માટે રાષ્ટ્રીય ડેટાબેઝ બનાવવા માટે યુનિક ડીસેબીલીટી આઈડી (UDID) પ્રોજેક્ટનો અમલ શરૂ કર્યો.જે થકી ૨૦૨૨ ના અંત સુધીમાં દિવ્યાંગજનોનો ખરી માહિતી ધરાવતો ડેટાબેઝ તૈયાર થાય તેવી અપેક્ષા છે જે ઘણા પરિમાણો પર અન્ય દેશો સાથે તુલનાત્મક હશે.

૧.૪ વસ્તી ગણતરી, ૨૦૧૧ મુજબ, કુલ દિવ્યાંગજન વસ્તીનો સાક્ષરતા દર લગભગ ૫૫% (પુરુષ ૬૨%, સ્ત્રીઓ ૪૫%) છે.ઉચ્ચ શિક્ષણના સંદર્ભમાં, લગભગ ૫% દિવ્યાંગજનો સ્નાતક અને તેથી વધુ સાક્ષરતા ધરાવે છે. ૨૦૧૧ ની વસ્તી ગણતરીના ડેટા વધુમાં દર્શાવે છે કે કુલ દિવ્યાંગજનોમાંથી લગભગ ૩૬% રોજગારી ધરાવે છે (પુરુષ ૪૭%, મહિલા ૨૩%).

૧.૫ આપણું બંધારણ કોઈપણ ભેદભાવ વિના દિવ્યાંગજનો સહિત તમામ નાગરિકોની સ્વતંત્રતા, ન્યાય અને ગૌરવની બાંયધરી આપે છે, જે બધા માટે એકસમાન સમાજની રચના દર્શાવે છે. ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૪૧ માં કામ કરવાનો અધિકાર, શિક્ષણ અને અમુક કેસોમાં જાહેર સહાયતાના અધિકારને લગતા કેસોમાં, જણાવે છે કે રાજ્ય, તેની આર્થિક ક્ષમતા અને વિકાસની મર્યાદામાં, કામ કરવાનો અધિકાર સુરક્ષિત કરવા માટે અસરકારક જોગવાઈઓ કરશે તેમજ આ અનુચ્છેદ દર્શાવે છે કે શિક્ષણ અને બેરોજગારી, વૃદ્ધાવસ્થા, માંદગી અને દિવ્યાંગતા અને અન્ય અયોગ્ય જરૂરિયાતોના કેસોમાં જાહેર સહાય કરશે. વધુમાં, એ બંધારણની બીજી સૂચિ ની એન્ટ્રી ૯ ના આધારે દિવ્યાંગજનોને રાહત આપવી રાજ્યનો વિષય છે. પંચાયતો અને નગરપાલિકાઓને લગતી બંધારણની ૧૧ મી અને ૧૨ મી અનુસૂચિમાં પણ દિવ્યાંગજનોનું હિત દર્શાવેલ છે.

૧.૬ દિવ્યાંગતાને અગાઉ માત્ર તબીબી દ્રષ્ટિકોણથી જોવામાં આવતી હતી. વર્ષોથી, વિશ્વભરમાં દિવ્યાંગતાની સમજણમાં પરિવર્તન આવ્યું છે અને આજે તેને સામાજિક-તબીબી સમસ્યા તરીકે જોવામાં આવે છે. શિક્ષણ, રોજગાર, ઇમારતોનો ઉપયોગ, પરિવહન અને માહિતી પ્રણાલીનો, ભૂતકાળમાં, દિવ્યાંગજનો માટે ઉપયોગ કરવો મુશ્કેલ હતો. દિવ્યાંગ વ્યક્તિઓ (સમાન તકો, અધિકારોનું રક્ષણ અને સંપૂર્ણ સહભાગિતા) અધિનિયમ, ૧૯૯૫ દિવ્યાંગજનો માટે સર્વસમાવેશક વાતાવરણ ઊભું કરવા માટેનો દેશનો પહેલો કાયદો હતો જેમાં માત્ર સાત પ્રકારની દિવ્યાંગતાને માન્યતા આપી હતી જેમ કે લોકમોટર ડિસેબિલિટી, અંધત્વ, ઓછી દ્રષ્ટિ, સાંભળવાની ક્ષતિ, રક્તપિત્ત મટાડવું, માનસિક બીમારી અને માનસિક અસ્થિરતા.

૧.૭ વર્ષ-૨૦૦૬ માં, કેન્દ્ર સરકારે દિવ્યાંગજનો માટે માટે રાષ્ટ્રીય નીતિ ઘડી હતી. તે માન્યતા આપે છે કે દિવ્યાંગજનો દેશ માટે મૂલ્યવાન માનવ સંસાધન છે અને તેમને સમાન તકો, તેમના અધિકારોનું રક્ષણ અને સમાજમાં સંપૂર્ણ ભાગીદારી પ્રદાન કરે તેવું વાતાવરણ ઊભું કરવાનો પ્રયાસ કરે છે.આ નીતિ બંધારણમાં સમાવિષ્ટ તમામ વ્યક્તિઓની સમાનતા, સ્વતંત્રતા, ન્યાય અને ગૌરવના સિદ્ધાંતો પર આધારિત છે. તે દિવ્યાંગજનો સહિત તમામ માટે એક સમાવિષ્ટ સમાજનો ગર્ભિત આદેશ આપે છે. આ નીતિ એ હકીકતને પણ માન્યતા આપે છે કે મોટાભાગના દિવ્યાંગજનો જીવનની સારી ગુણવત્તા જીવી શકે છે જો તેમની પાસે સમાન તકો હોય અને પુનર્વસનનાં પગલાં લેવા માટે અસરકારક પહોંચ હોય.

૧.૮ હાલની નીતિ હેઠળ હસ્તક્ષેપના મુખ્ય ક્ષેત્રો પ્રારંભિક-ઓળખ અને હસ્તક્ષેપ, પુનર્વસન, માનવ સંસાધન વિકાસ, શિક્ષણ, રોજગાર, અવરોધ-મુક્ત વાતાવરણ, સામાજિક સુરક્ષા, સંશોધન, રમતગમત, મનોરંજન અને સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ છે.

૧.૯ ૨૦૦૭ માં, ભારત દિવ્યાંગજનોના અધિકારો (United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities-UNCRPD)પર યુનાઈટેડ નેશન્સ કન્વેન્શનનો પક્ષ બન્યો જે નીચેના સિદ્ધાંતો પર આધારિત છે:

(એ) સ્વાભાવિક ગૌરવ, વ્યક્તિગત સ્વાયત્તતા માટે આદર જેમાં પોતાની પસંદગી કરવાની સ્વતંત્રતા અને વ્યક્તિઓની સ્વતંત્રતા;

(બી) બિન-ભેદભાવ;

(સી) સમાજમાં સંપૂર્ણ અને અસરકારક ભાગીદારી અને સમાવેશ;

(ડી) માનવીય વિવિધતા અને માનવતાના ભાગરૂપે દિવ્યાંગજનોના તફાવત અને સ્વીકૃતિ પ્રત્યે સન્માન;

(ઈ) તકની સમાનતા;

(એફ) સુલભતા;

(જી) પુરૂષ અને સ્ત્રીમાં સમાનતા; અને

(એચ) દિવ્યાંગજનોની વિકસતી ક્ષમતાઓ પ્રત્યે આદર અને દિવ્યાંગ બાળકોના તેમની ઓળખ જાળવવાના અધિકાર પ્રત્યે આદર.

૧.૧૦ મુખ્ય પ્રવૃત્તિઓમાં દિવ્યાંગજનો સહિત તમામ સંવેદનશીલ જૂથોનો સાર્વત્રિક સમાવેશ યુનાઇટેડ નેશન્સ દ્વારા વર્ષ-૨૦૧૫ માં અપનાવવામાં આવેલા સ્થાયી વિકાસ લક્ષ્યો માટેના વર્ષ-૨030 એજન્ડામાં પ્રતિબિંબિત થાય છે જે "સ્થાયી વિકાસ માટે શાંતિપૂર્ણ અને સમાવિષ્ટ સમાજોને પ્રોત્સાહિત કરવા, બધા માટે ન્યાયની પહોંચ, અસરકારક નિર્માણ કરવાનો પ્રયાસ કરે છે. તમામ સ્તરે જવાબદાર અને સમાવિષ્ટ સંસ્થાઓ, સતત અને સમાવિષ્ટ આર્થિક વિકાસ, સંપૂર્ણ અને ઉત્પાદક રોજગાર અને બધા માટે યોગ્ય કાર્ય, સ્થિતિસ્થાપક, સમાવિષ્ટ અને સુલભ ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરનું નિર્માણ, સ્વસ્થ જીવન સુનિશ્ચિત કરવા અને તમામ વય જૂથોમાં તમામ માટે સુખાકારીને પ્રોત્સાહન આપતી, સર્વસમાવેશક અને સમાન ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણની ખાતરી કરવી અને બધા માટે આજીવન શીખવાની તકોને પ્રોત્સાહન આપવું".

૧.૧૧ UNESCAPના નેજા હેઠળ તૈયાર કરવામાં આવેલી ‘ઈન્ચીયોન સ્ટ્રેટેજી ફોર એશિયા પેસિફિક ડિકેડ ફોર પીડબલ્યુડી: ૨૦૧૩-૨૦૨૨’ માટે ભારત પણ એક પક્ષ છે જે એશિયા-પેસિફિક દેશો માટે આ ક્ષેત્રમાં દિવ્યાંગજનોનો સમાવેશ કરવા અને સશક્તિકરણ સુનિશ્ચિત કરવા માટે ૧૦ લક્ષ્યો નક્કી કરે છે.આ લક્ષ્યોનો ઉદ્દેશ્ય છે (i) ગરીબી ઘટાડવા અને કામ અને રોજગારની સંભાવનાઓને વધારવી, (ii) રાજકીય પ્રક્રિયાઓમાં સહભાગિતાને પ્રોત્સાહન આપવું અને નિર્ણય લેવામાં, (iii) ભૌતિક વાતાવરણ, જાહેર પરિવહન, જ્ઞાન, માહિતી અને સંદેશાવ્યવહાર સુધી પહોંચ વધારવા,(iv) સામાજિક સંરક્ષણને મજબૂત બનાવવું, (v) દિવ્યાંગ બાળકોના પ્રારંભિક હસ્તક્ષેપ અને શિક્ષણનું વિસ્તરણ, (vi) લિંગ સમાનતા અને મહિલા સશક્તિકરણની ખાતરી કરવી, (vii) દિવ્યાંગતા-સમાવિષ્ટ આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા અને વ્યવસ્થાપનની ખાતરી કરવી, (viii) વિશ્વસનીયતામાં સુધારો કરવો અને દિવ્યાંગતાના ડેટાની તુલના, (ix) UNCRPDને ઝડપી બહાલી અને અમલીકરણ અને તેની સાથે સુમેળ સાધતા રાષ્ટ્રીય કાયદા અને (x) પેટા પ્રાદેશિક, પ્રાદેશિક અને આંતરપ્રાદેશિક સહકારને આગળ વધારવો.

૧.૧૨ દિવ્યાંગજનો સાથે કામ કરતા ચાર રાષ્ટ્રીય કાયદાઓ છે જેમ કે, રિહેબિલિટેશન કાઉન્સિલ ઑફ ઈન્ડિયા એક્ટ, ૧૯૯૨, નેશનલ ટ્રસ્ટ ફોર ધ વેલફેર ઑફ પર્સન્સ વિથ ઓટિઝમ, સેરેબ્રલ પાલ્સી, મેન્ટલ રિટાર્ડેશન એન્ડ મલ્ટિપલ ડિસેબિલિટી એક્ટ, ૧૯૯૯; દિવ્યાંગજનોના અધિકારો અધિનિયમ, ૨૦૧૬અને માનસિક આરોગ્ય સંભાળ અધિનિયમ, ૨૦૧૭. આમાંથી, પ્રથમ ત્રણ

કાયદાઓ કેન્દ્રીય સામાજિક ન્યાય અને સશક્તિકરણ મંત્રાલય દ્વારા અને ચોથાને કેન્દ્રીય આરોગ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ મંત્રાલય દ્વારા વ્યવહાર કરવામાં આવે છે.

૧.૧૩ UNCRPD અને ઈન્ચીયોન વ્યૂહરચના લક્ષ્યો હેઠળની જવાબદારીઓમાંની એક યુએન કન્વેન્શનની જોગવાઈઓને અનુરૂપ સ્થાનિક કાયદાને સંરેખિત કરવાની છે. તદનુસાર, દિવ્યાંગ વ્યક્તિઓના અધિકારો અધિનિયમ, ૨૦૧૬તા.૨૮-૧૨-૨૦૧૬ ના રોજ ઘડવામાં આવ્યો હતો જે તા.૧૯-૦૪-૨૦૧૭થી અમલમાં આવ્યો હતો. આ અધિનિયમ દિવ્યાંગતાના નવા સ્પેક્ટ્રમને માન્યતા આપે છે અને આવા અધિકારોના રક્ષણ માટે સુરક્ષા સાથે દિવ્યાંગજનો માટે વિવિધ અધિકારો અને અધિકારો પ્રદાન કરે છે.

૧.૧૪ દિવ્યાંગજનોના સશક્તિકરણ માટે ભારત સરકારની મજબૂત પ્રતિબદ્ધતાને ધ્યાનમાં રાખીને, સામાજિક ન્યાય અને સશક્તિકરણ મંત્રાલય હેઠળ વર્ષ-૨૦૧૨માં દિવ્યાંગજનોના સશક્તિકરણ વિભાગની રચના કરવામાં આવી હતી જેથી દિવ્યાંગજનો માટે નીતિ વિષયક મુદ્દાઓ અને યોજનાઓ અને કાર્યક્રમોના અમલીકરણ પર વધુ ભાર મૂકવામાં આવે.

૧.૧૫ તેના ઉદ્દેશ્યો અને ઉદ્દેશ્યો હાંસલ કરવા માટે, વિભાગનું એક મજબૂત સંસ્થાકીય માળખું છે જેમાં દિવ્યાંગજનો માટે ચીફ કમિશનર, રિહેબિલિટેશન કાઉન્સિલ ઑફ ઇન્ડિયા, નેશનલ ટ્રસ્ટ ફોર ધ વેલફેર ઑફ પર્સન્સ વિથ ઓટિઝમ, સેરેબ્રલ પાલ્સી, માનસિક દિવ્યાંગતા અને બહુવિધ દિવ્યાંગતઓ, અને વિવિધ દિવ્યાંગોને સમર્પિત નવ રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ, દિવ્યાંગજનો માટે પ્રાદેશિક અને જિલ્લા-સ્તરના કેન્દ્રો અને સંયુક્ત પ્રાદેશિક કેન્દ્રોનો સમાવેશ થાય છે. આ સંસ્થાઓ પુનર્વસન સેવાઓ, શિક્ષણ, તાલીમ અને સંશોધન, નિયમન અને વિકાસલક્ષી પ્રવૃત્તિઓ પૂરી પાડવામાં સામેલ છે. વિભાગના બે કેન્દ્રીય જાહેર ક્ષેત્રના સાહસો જેમ કે, આર્ટિફિશિયલ લિમ્બ્સ મેન્યુફેક્ચરિંગ કોર્પોરેશન લિમિટેડ અને નેશનલ હેન્ડિકેપ્ડ ફાઇનાન્સ ડેવલપમેન્ટ કોર્પોરેશન અનુક્રમે સહાય અને સહાયક ઉપકરણોના ઉત્પાદનમાં સામેલ છે અને દિવ્યાંગજનોના આર્થિક સશક્તિકરણ માટે નાણાકીય સહાય પૂરી પાડે છે.

૧.૧૬ દિવ્યાંગજન વિભાગ, સામાજિક ન્યાય અને સશક્તિકરણ મંત્રાલયે દિવ્યાંગજનોના સશક્તિકરણ માટે ઘણી પહેલો હાથ ધરી છે. વિભાગની કેટલીક મહત્વની યોજનાઓ જે અમલમાં છે તે નીચે મુજબ છેઃ

એ. દીનદયાળ દિવ્યાંગજન પુનર્વસન યોજના (Deendayal Disabled Rehabilitation Scheme-DDRS), દિવ્યાંગજનોના શિક્ષણ અને પુનર્વસન માટે NGOને નાણાકીય સહાયની કલ્પના કરે છે.

બી. સહાય/ઉપકરણોની ખરીદી/ફીટીંગ માટે દિવ્યાંગજનોને સહાયની યોજના (ADIPયોજના), વિવિધ અમલીકરણ એજન્સીઓ (NGO/નેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ/DDRCs/ALIMCO/રાજ્ય દિવ્યાંગ વિકાસ નિગમો/અન્ય સ્થાનિક સંસ્થાઓ)ને દિવ્યાંગજનોના ભૌતિક પુનર્વસન માટે સહાય અને સહાયક ઉપકરણોની ખરીદી/ફીટીંગ માટે અનુદાન પ્રદાન કરે છે.

સી. દિવ્યાંગજન અધિનિયમના અમલીકરણ માટેની યોજના (Scheme for Implementation of Persons with Disabilities Act-SIPDA), રાજ્ય સરકારો, કેન્દ્ર/રાજ્ય સરકારોની સંસ્થાઓ, સ્વાયત્ત સંસ્થાઓ અને યુનિવર્સિટીઓ સહિત, તેમની ઇમારતોમાં અવરોધ મુક્ત પ્રવેશ બનાવવા, વેબસાઇટ્સને સુલભ બનાવવા; પ્રારંભિક હસ્તક્ષેપ; જાગૃતિ જનરેશન, કૌશલ્ય વિકાસ વગેરે માટે અનુદાન પ્રદાન કરે છે.

ડી. દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ માટે રક્ષિત શિષ્યવૃત્તિ યોજનાઓ જેમ કે પ્રિ-મેટ્રિક (વર્ગ ૯-૧૦), પોસ્ટ મેટ્રિક (ધોરણ ૧૧ થી અનુસ્નાતક સ્તર સુધી), ઉચ્ચ વર્ગનું શિક્ષણ, પ્રતિષ્ઠિત રાષ્ટ્રીય સ્તરની શૈક્ષણિક સંસ્થામાં અભ્યાસ, ફેલોશિપ (એમ.ફિલ અને પીએચ.ડી.), વિદેશી શિષ્યવૃત્તિ (વિદેશની પ્રતિષ્ઠિત સંસ્થાઓમાં અભ્યાસ માટે) અને પ્રતિષ્ઠિત સંસ્થાઓમાં વ્યાવસાયિક અભ્યાસક્રમોમાં પ્રવેશ માટે અને રોજગાર માટે સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાની તૈયારી માટે મફત કોચિંગ.

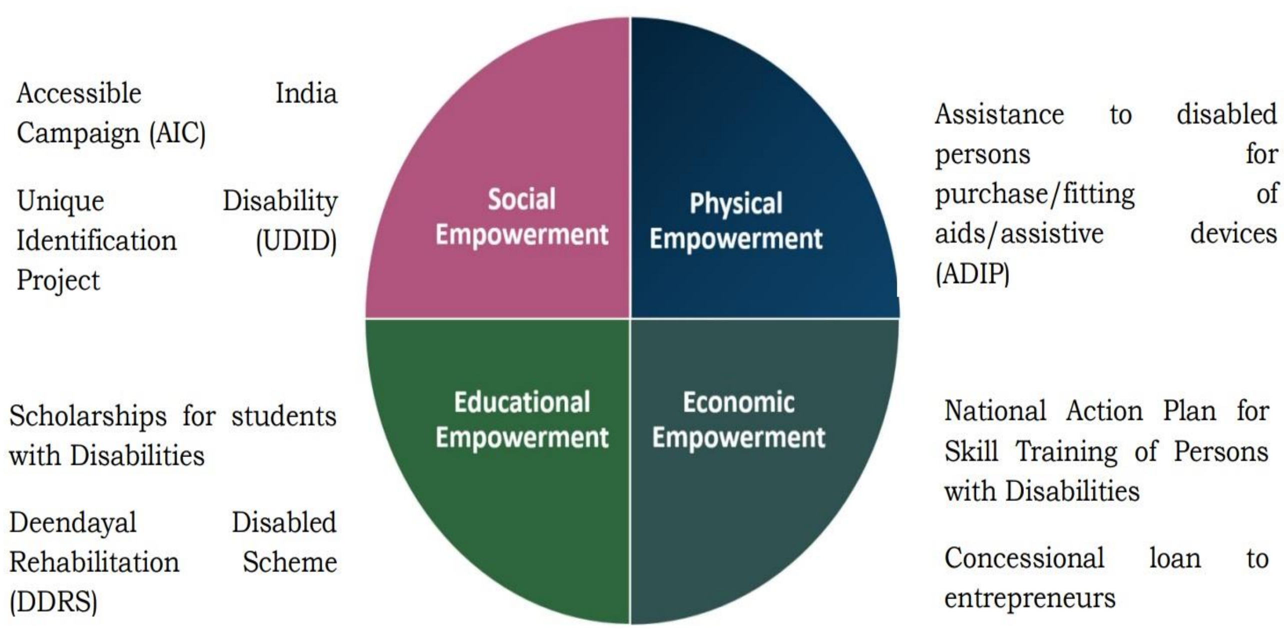

૧.૧૭ ખરો પડકાર દિવ્યાંગજનો માટે સંપૂર્ણ સુલભતા, સમાવેશ અને સશક્તિકરણ હાંસલ કરવાનો છે.સરકાર (કેન્દ્ર અને રાજ્ય બંને) અને વિવિધ હિતધારકોએ "રાઈટ રીયલ" બનાવવાના આ કાર્યને પૂર્ણ કરવા માટે સાથે મળીને કામ કરવાની જરૂર છે. દિવ્યાંગજનો માટેની નવી નીતિએ તેમના સમાવેશ અને સશક્તિકરણને સુનિશ્ચિત કરવા માટે નીચેના પડકારોનો સામનો કરવાની જરૂર છે.

- સમાજના સભ્યોની માનસિકતા અને ધારણાને બદલવી જેથી દિવ્યાંગજનોની સમસ્યાઓની યોગ્ય સમજણ મેળવી શકાય.
- દિવ્યાંગજનોમાં આત્મગૌરવ અને આત્મવિશ્વાસ કેળવવો જેથી તેઓ જાણે કે તેમની મર્યાદાઓ આત્મ-પ્રયત્ન અને વધુ સારા વાતાવરણ દ્વારા ઘણી હદ સુધી દૂર કરી શકાય છે.
- યોગ્ય ટેક્નોલોજી અપનાવવા દ્વારા સાર્વત્રિક ડિઝાઇનિંગ સિદ્ધાંતોને અપનાવીને આંતરિક માળખાકીય સુવિધાઓ, પરિવહન વ્યવસ્થા, ICT ઇકો સિસ્ટમ અને અન્ય સુવિધાઓ અને સેવાઓને સુલભ વાતાવરણ બનાવવું.
- આરોગ્ય, શિક્ષણ, ગરીબી નાબૂદી, કાયદો અને વ્યવસ્થા, રમતગમત, સંસ્કૃતિ વગેરે દરેક ક્ષેત્રમાં દિવ્યાંગતા-વિશિષ્ટ અલગ-અલગ ડેટાનું નિર્માણ અને સંચાલન કરવું.
- તમામ રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો અને મંત્રાલયો/વિભાગોમાં દિવ્યાંગજનો માટેના લાભો મેળવવા માટે દિવ્યાંગતા પ્રમાણપત્રોની આંતર-કાર્યક્ષમતા સુનિશ્ચિત કરવી.
- દિવ્યાંગજનોના જ્ઞાન અને કૌશલ્યમાં સુધારો કરીને તેઓને રોજગાર બજારમાં વિવિધ કાર્યો હાથ ધરવા સક્ષમ બનાવવા.
- સરકારી ક્ષેત્રની અંદર અને બહારના વિવિધ નોકરીદાતાઓને દિવ્યાંગજનોને રોજગારી આપવા માટે પ્રોત્સાહિત કરવા જેઓ અન્ય કર્મચારીઓની જેમ સંખ્યાબંધ નોકરીઓ કરી શકે છે.
- દિવ્યાંગજનો માટે ક્ષમતા નિર્માણ અને પુનર્વસન અને સશક્તિકરણમાં સક્રિયપણે ભાગ લેવા માટે સ્વૈચ્છિક ક્ષેત્રને ગતિશીલ બનાવવું.
- દિવ્યાંગજનોના લાભ માટે તાલીમ, શિક્ષણ અને સંશોધનના સ્તરને મૂલ્યાંકનકરવું.
- વધુ સામાજિક સુરક્ષા કવરેજ અને દિવ્યાંગજનોને ગૌરવ સાથે જીવવા માટે અન્ય વ્યવસ્થાઓ માટે એક પદ્ધતિ પ્રદાન કરવી.
- તેમની સુલભતા વધારવા માટે તેમને ઓછી કિંમતે યોગ્ય સહાયક ઉપકરણો અને સાધનો પ્રદાન કરવા.

- બહેતર નીતિ ઘડતર, દેખરેખ અને અમલીકરણ માટે વિવિધ સ્તરે નિર્ણય લેવાની પ્રક્રિયામાં દિવ્યાંગજનને સામેલ કરવા.
- UNCRPDમાં સમાવિષ્ટ તમામ સામાન્ય સિદ્ધાંતોનું પાલન કરવા માટે તમામ પ્રયાસો કરવા.
- દિવ્યાંગતા સમાવિષ્ટ પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરવા માટે રાજ્ય અને કેન્દ્રીય સ્તરે સંસાધન એકત્રીકરણ.
- વિવિધ લાભાર્થીઓ વચ્ચે સારી રીતે સંકલિત સંકલિત પ્રયાસો સુનિશ્ચિત કરવા માટે તમામ સ્તરે યોગ્ય પદ્ધતિ પ્રદાન કરવી.
- દિવ્યાંગતા ઘટાડવાના સંકલિત પ્રયાસો.
- સમાવેશી શિક્ષણને પ્રોત્સાહન આપવું.
- આરોગ્ય સંભાળમાં પ્રાથમિકતા.
- કુદરતી/રાષ્ટ્રીય આફતો દરમિયાન એકાગ્રતા/અગ્રતા.
- દિવ્યાંગજનોના અધિકારોની ખાતરી કરવી.
- કાર્ય અને સામાજિક-સાંસ્કૃતિક, કાર્ય અને મનોરંજન પ્રવૃત્તિઓ પર સમાન તકો.
- દિવ્યાંગજનોની જરૂરિયાતો વિશે સંવેદનશીલતા અને જાગૃતિ જનરેશન પ્રોગ્રામ.

૧.૧૮ UNCRPD, ઇન્ચેન સ્ટ્રેટેજી, સ્થાયી વિકાસ લક્ષ્યો અને નવા સ્થાનિક કાયદાઓ જેવા આંતરરાષ્ટ્રીય માપદંડો સાથે નીતિને સમન્વયિત કરવાની પણ જરૂર છે.

પ્રકરણ-૨

આ નીતિના સિદ્ધાંતો

૨.૧ આ નીતિનો ઉદ્દેશ્ય દિવ્યાંગજનોના સશક્તિકરણ અને સમાવેશ માટે સરકારની સ્પષ્ટ પ્રતિબદ્ધતા જણાવવાનો છે અને સમાજમાં તેમની ભાગીદારી માટેનું વાતાવરણ ઊભું કરવા માટે વિગતવાર પદ્ધતિ પ્રદાન કરવાનો છે. ભારત UNCRPDનો એક પક્ષ હોવાને કારણે, અન્ય આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રોટોકોલ્સ/ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ જેમ કે સ્થાયી વિકાસ લક્ષ્યોનો ૨030 એજન્ડા, દિવ્યાંગજનો માટે એશિયા પેસિફિક દાયકા માટે ઈન્ચીયોન સ્ટ્રેટેજી, અને સેન્ડાઇ ફ્રેમવર્ક વગેરે સાથે સુસંગત રીતે નીતિ દસ્તાવેજમાં સંમેલનના ઘટકોને પ્રતિબિંબિત કરવું આવશ્યક છે.

૨.૨ આ નીતિ UNCRPD, Incheonસ્ટ્રેટેજી અને દિવ્યાંગજન અધિકાર અધિનિયમ, ૨૦૧૬ પર રેખાંકિત સિદ્ધાંતો પર આધારિત છે. નીતિમાં અપનાવવામાં આવેલા મુખ્ય સિદ્ધાંતો છે:

- તે જણાવે છે કે દિવ્યાંગજનો મૂલ્યવાન માનવ સંસાધન છે
- તે જણાવે છે કે દિવ્યાંગજનો અન્ય લોકો સાથે સમાન રીતે તમામ અધિકારો અને સ્વતંત્રતા માટે હકદાર છે.
- તે એ પણ દર્શાવે છે કે દિવ્યાંગતાના આધારે ભેદભાવ સ્વાભાવિક ગૌરવનું ઉલ્લંઘન છે.
- દિવ્યાંગજનોની વ્યક્તિઓની વિવિધતાને વધુ સારી રીતે દર્શાવે છે.
- ઉચ્ચ કક્ષાના સમર્થનની આવશ્યકતા સહિત દિવ્યાંગનનોની તમામ શ્રેણીઓમાં માનવ અધિકારોને પ્રોત્સાહન અને રક્ષણ કરવાની જરૂરિયાતને દર્શાવે છે.
- દિવ્યાંગજનો માટે તેમની વ્યક્તિગત સ્વાયત્તતા અને સ્વતંત્રતા અને તેમની પોતાની પસંદગી કરવાની સ્વતંત્રતાના મહત્વને દર્શાવે છે.
- તે એ જણાવે છે કે દિવ્યાંગતા ધરાવતી મહિલાઓ અને છોકરીઓ વધુ જોખમમાં છે અને હિંસા, દુર્વ્યવહાર અને શોષણનો શિકાર છે.
- તે જણાવે છે કે દિવ્યાંગ બાળકોને સમાન ધોરણે દિવ્યાંગતા વિનાના બાળકોની સમાન સ્વતંત્રતા હોવી જોઈએ.
- ભૌતિક, સામાજિક, આર્થિક અને સાંસ્કૃતિક વાતાવરણ, આરોગ્ય અને શિક્ષણ, રમતગમત અને મનોરંજન અને દિવ્યાંગજનોને તેમના મૂળભૂત અધિકારો અને સ્વતંત્રતાનો સંપૂર્ણ આનંદ માણવા સક્ષમ બનાવવા માટે ICT ઇકોસિસ્ટમ માટે સુલભતાના મહત્વને ઓળખે છે.

- એ નોંધવું રહ્યું કે ભૌતિક વાતાવરણ, જાહેર પરિવહન, જ્ઞાન, માહિતી અને સંચારની સુલભતા વધારવા માટે નવી તકનીકોના ઉપયોગ સહિત દિવ્યાંગજનોના અધિકારોને પ્રોત્સાહન આપવા અને રક્ષણ કરવા માટેની તકો વધી રહી છે.
- આયોજન અને નીતિના અમલીકરણના દરેક તબક્કે નિર્ણય લેવાની પ્રક્રિયામાં દિવ્યાંગજનોને સામેલ કરવા માટે મિકેનિઝમ વિકસાવવાની જરૂરિયાતને દર્શાવે છે.
- સમાજમાં દિવ્યાંગજનો પ્રત્યે સકારાત્મક વલણ બનાવવાની જરૂરિયાતને દર્શાવે છે.
- દિવ્યાંગજનોના સશક્તિકરણ માટે આંતરરાષ્ટ્રીય સહકારના મહત્વને સમજે છે
- દિવ્યાંગજનોના સમાવેશ અને સશક્તિકરણને પ્રોત્સાહિત કરવા માટે લિંગ પરિપ્રેક્ષ્યનો ભાર પૂરો પાડવાની જરૂરિયાત પર ભાર મૂકે છે.
- SDGs૨૦૩૦ સાથે અનુરૂપ વિકાસ એજન્ડામાં દિવ્યાંગતાના પરિમાણોના સમાવેશને પ્રોત્સાહિત કરવામાં અને દિવ્યાંગજનોના અધિકારોને સુનિશ્ચિત કરવા, પ્રોત્સાહન આપવા અને જાળવવામાં સરકારની મોટી ભૂમિકાને દર્શાવે છે.
- **UNCRPD ની જોગવાઈઓને અનુરૂપ બિન-મૌખિક સંદેશાવ્યવહારના અસરકારક માધ્યમ તરીકે ભારતીય સાંકેતિક ભાષાના ઉપયોગ પર ભાર મૂકવો.**

૨.૩ આ નીતિની દૂરદર્શિતા

આ નીતિ એક સમાવિષ્ટ સમાજનું નિર્માણ કરવાની કલ્પના કરે છે જેમાં દિવ્યાંગજનોના વિકાસ અને વૃદ્ધિ માટે સમાન તકો પૂરી પાડવામાં આવે જેથી કરીને તેઓ ઉત્પાદક, સુરક્ષિત અને ગૌરવપૂર્ણ જીવન જીવી શકે.

(દિવ્યાંગજનોના વિકાસ, વૃદ્ધિ અને સશક્તિકરણ માટે કોઈપણ ભેદભાવ વિના).

૨.૪ હેતુ

દિવ્યાંગજનોને આ રીતે સશક્ત કરવા:-

i. ભૌતિક, શિક્ષણ અને આર્થિક સશક્તિકરણ માટે હાલની યોજનાઓ અને કાર્યક્રમોને મજબૂત બનાવવું.
ii. સંસ્થાકીય માળખું અપગ્રેડ કરવું.
iii. દિવ્યાંગજન અને પ્રારંભિક હસ્તક્ષેપને અગ્રતા સાથે સમાવિષ્ટ શિક્ષણ, સાર્વત્રિક આરોગ્ય કવરેજને પ્રોત્સાહન આપવું.

iv. કૌશલ્ય વિકાસ, રોજગાર અને રમતગમત, સાંસ્કૃતિક અને મનોરંજન પ્રવૃત્તિઓમાં સહભાગિતાને પ્રોત્સાહન આપવું.

v. દિવ્યાંગજનોના પુનર્વસન અને સામાજિક સુરક્ષા માટે નવી યોજનાઓ અને કાર્યક્રમોમાં સુધારો કરવો અને વિકાસ કરવો.

vi. વધુ જાગૃતિ ઊભી કરવી.

vii. ભૌતિક ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર, પરિવહન, આઈસીટી ઈકો સિસ્ટમ અને અન્ય સુવિધાઓ અને સેવાઓમાં સુલભ વાતાવરણનું નિર્માણ કરવું.

viii. આયોજન અને નિર્ણય લેવાની પ્રક્રિયામાં દિવ્યાંગજનોને મોટા પાયે સામેલ કરવા.

ix. માનવ અધિકારોના રક્ષણ માટે કાર્ય યોજના ઘડવી.

x. દિવ્યાંગજનોનો રાષ્ટ્રીય ડેટાબેઝ બનાવવો અને તેને પ્રોગ્રામ ડિલિવરી મિકેનિઝમ સાથે લિંક કરવો, અને

xi. સમુદાય સ્તર સહિત તમામ સ્તરે પ્રશિક્ષિત વ્યાવસાયિક માનવબળની સંખ્યા સુનિશ્ચિત કરવા માટે દિવ્યાંગતા અભ્યાસ અને પુનર્વસન વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં ક્ષમતા વિકાસ.

પ્રકરણ-૩

આ નીતિના સિદ્ધાંતો

૩.૧ નિવારણ, પ્રારંભિક ઓળખ અને હસ્તક્ષેપ

૩.૧.૧ ઉપચાર કરતાં નિવારણ શ્રેષ્ઠ છે. દિવ્યાંગજનોના અધિકારો અધિનિયમ, ૨૦૧૬ યોગ્ય જાગૃતિના પગલાં, તપાસ, સંશોધન અને માતા અને બાળ સંભાળ દ્વારા દિવ્યાંગતાના નિવારણ પર ભાર મૂકે છે. કેટલીક દિવ્યાંગતાઓ જેમ કે લોહીની વિકૃતિઓને કારણે થતી દિવ્યાંગતા, ન્યુરોલોજીકલ પરિસ્થિતિઓને તેની ઘટનાના કારણો વિશે લોકોને સંવેદનશીલ કરીને અટકાવી શકાય છે.

૩.૧.૨ આરોગ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ મંત્રાલય દિવ્યાંગતાના નિવારણ અને નિયંત્રણ માટે વિવિધ કાર્યક્રમો લાગુ કરે છે, જે આ પ્રમાણે છે:

- સાર્વત્રિક રસીકરણ કાર્યક્રમ;
- અંધત્વ નિયંત્રણ માટે રાષ્ટ્રીય કાર્યક્રમ;
- પલ્સ પોલિયો કાર્યક્રમ;
- રાષ્ટ્રીય આયોડિન ઉણપ ડિસઓર્ડર નિયંત્રણ કાર્યક્રમ;
- રાષ્ટ્રીય રક્તપિત્ત નાબૂદી કાર્યક્રમ,
- બહેરાશના નિવારણ અને નિયંત્રણ માટે રાષ્ટ્રીય કાર્યક્રમ;
- ફ્લોરોસિસના નિવારણ અને નિયંત્રણ માટે રાષ્ટ્રીય કાર્યક્રમ..

૩.૧.૩ સ્વાસ્થ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ મંત્રાલય દ્વારા હાલમાં દિવ્યાંગતા નિવારણ અંગેનો રાષ્ટ્રીય કાર્યક્રમ અમલમાં મુકવામાં આવ્યો છે જે દિવ્યાંગતાના પરંપરાગત કારણો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરી રહ્યો છે. જો કે, અન્ય ઘણા કારણો છે જેમ કે કુપોષણ, તબીબી બેદરકારી, સામાજિક સાંસ્કૃતિક પરિબળો, આપત્તિઓથી થતી ક્ષતિ વગેરે.વધુમાં, દિવ્યાંગજન અધિકાર અધિનિયમ,૨૦૧૬ હેઠળ નવી દિવ્યાંગતાના ઉમેરા સાથે, વૈજ્ઞાનિક સંશોધનના આધારે દિવ્યાંગતાના નવા સ્વરૂપને રોકવા માટે વ્યૂહરચના વિકસાવવાની જરૂરિયાત વધી રહી છે.

૩.૧.૪ આ નીતિ નીચેની નિવારણ અને પ્રારંભિક હસ્તક્ષેપ વ્યૂહરચનાની રૂપરેખા દર્શાવે છે:-

- દિવ્યાંગતાના નિવારણ પર એક વ્યાપક રાષ્ટ્રીય કાર્યક્રમ માત્ર દિવ્યાંગજન અધિકાર અધિનિયમ કાયદા હેઠળ આવરી લેવામાં આવતી તમામ દિવ્યાંગતાઓની કાળજી લેવા માટે જ નહીં, પરંતુ અન્ય તબીબી સ્થિતિઓ પણ વિકસાવવી જોઈએ જેને જોખમી કેસ તરીકે ગણવામાં આવે છે જે કોઈપણ પ્રકારની દિવ્યાંગતામાં પ્રગટ થઈ શકે છે.
- વિવિધ સ્થળોએ દિવ્યાંગતાની ઘટના પર સંશોધન-આધારિત સર્વેક્ષણને સુધારો કરવાની જરૂર છે જેથી આવી ઘટનાને રોકવા માટે યોગ્ય સામાજિક-તબીબી હસ્તક્ષેપકરી શકાય.
- પ્રાથમિક આરોગ્ય કાર્યકરો, ગ્રામ્ય કક્ષાના કાર્યકરો, આંગણવાડી કાર્યકરો, આશા કાર્યકરો, પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોએ દિવ્યાંગતાના કારણો અને આવી ઘટનાને રોકવા માટેના ઉપાયો વિશે સંવેદનશીલ બનાવવાની જરૂર છે. રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો દ્વારા આરોગ્ય, મહિલા અને બાળ વિકાસ અને સમાજ કલ્યાણ વિભાગો દ્વારા આ મુદ્દાઓ પર સમુદાય સ્તરે સુધારો લાવવાની જરૂર છે.
- દિવ્યાંગજનની વહેલી ઓળખ અને પુનર્વસન માટે આશા/આંગણવાડી કાર્યકરોને નિયમિત તાલીમ આપવી જોઈએ.

૩.૨ વહેલી ઓળખ અને હસ્તક્ષેપ

૩.૨.૧ ૨૦૧૧ ની વસ્તી ગણતરી મુજબ, ૦-૯ વર્ષની વયજૂથના લગભગ ૨૦.૪૨ લાખ બાળકોમાં અમુક પ્રકારની દિવ્યાંગતા છે, એટલે કે જન્મજાત હોય અથવા તે પછી પ્રાપ્ત થયેલ હોય.

૩.૨.૨ સંશોધન અધ્યયનોએ દર્શાવ્યું છે કે માનવ જીવનનું પ્રારંભિક બાળપણ (૦-૬ વર્ષ) એ નિર્ણાયક સમયગાળો છે જે વ્યક્તિની તેના જીવનભરના સ્વાસ્થ્ય, સામાજિક અને આર્થિક ક્ષમતા સુધી પહોંચવાની ક્ષમતા નક્કી કરે છે. આ તે સમયગાળો છે જ્યારે કોઈપણ વિકૃતિ અથવા જોખમના કેસોના પ્રારંભિક લક્ષણો શોધી શકાય છે અને દિવ્યાંગતાનેરોકવા અથવા તેની તીવ્રતા ઘટાડવા માટે જરૂરી નિવારક, સુધારાત્મક અને પુનર્વસનાત્મક પ્રતિભાવ પ્રાપ્ત કરવા માટે સારવાર/રોગનિવારક હસ્તક્ષેપ હાથ ધરવામાં આવે છે.

૩.૨.3 જીવનની શરૂઆતમાં ગુણવત્તાયુક્ત બાળપણ હસ્તક્ષેપ પ્રદાન કરવાની સખત જરૂર છે જે તેને સ્વતંત્ર અને પ્રતિષ્ઠિત જીવન જીવવા માટે સક્ષમ બનાવવા માટે જરૂરી કુશળતા વિકસાવવામાં મદદ કરે છે.

૩.૨.૪ પ્રારંભિક હસ્તક્ષેપ કેન્દ્ર: એક અભિગમ

Disability burden can be reduced through effective rehabilitation services and not just through medical care services.

0-6 years of child being sensitive and critical phase of life, early identification and appropriate intervention at this stage is the key.

One-third of most disabilities in children are preventable, if detected early and with timely interventions.

Appropriate rehabilitative interventions can reduce the disability burden and enable participation at all levels independently.

Coordinated approach between health centers and rehabilitation institutions needed.

Disability being a State subject, involvement of State authorities in the process is crucial.

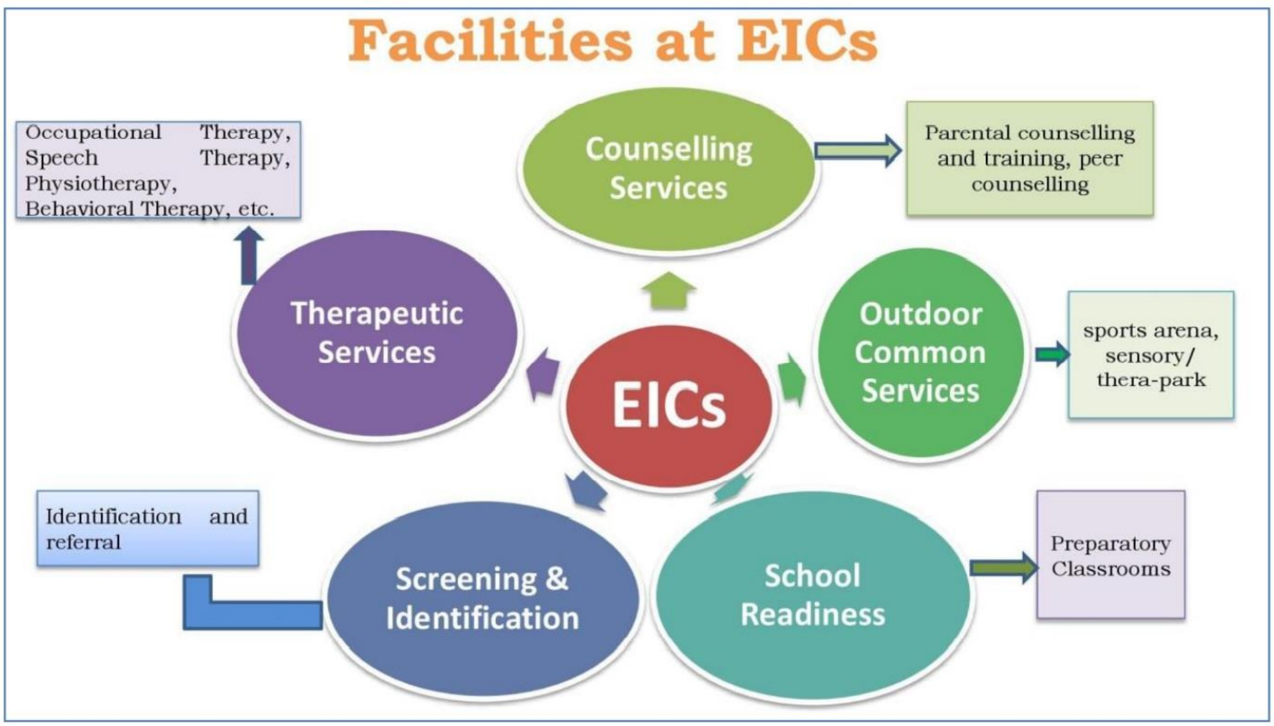

૩.૨.૫ નીતિ આ માટે પ્રદાન કરે છે: -

- દરેક જિલ્લામાં ક્રોસ ડિસેબિલિટી અર્લી ઈન્ટરવેન્શન સેન્ટર્સ (CDEICs)નું નેટવર્ક વિકસાવવા માટે નીચેની સેવાઓ સુલભ અને આકર્ષક વાતાવરણમાં એક છત નીચે સંલગ્ન રીતે પ્રદાન કરવી:
  - ✓ જોખમી કેસોની ઓળખ અને યોગ્ય પુનર્વસન સેવાઓ માટે સંદર્ભ માટે સુવિધાઓ સાથે સ્ક્રીનીંગ અને ઓળખ
  - ✓ ઉપચારાત્મક સેવાઓ જેમ કે ફિઝીયોથેરાપી, સ્પીચ થેરાપી, ઓક્યુપેશનલ થેરાપી, બિહેવિયરલ થેરાપી વગેરે.
  - ✓ સ્નેહપૂર્ણ અને પીઅર કાઉન્સેલિંગ અને
  - ✓ સંચાર અને ભાષા વિકાસ, શારીરિક વિકાસ, વ્યક્તિગત, સામાજિક અને ભાવનાત્મક વિકાસ માટે શાળાની તૈયારીની સુવિધાઓ.
- આ ક્રોસ ડિસેબિલિટી અર્લી ઈન્ટરવેન્શન સેન્ટર્સ (CDEICs)ને પુનર્વસન વ્યાવસાયિકો અને વ્યક્તિઓ જેમ કે ક્લિનિકલ સાયકોલોજિસ્ટ / રિહેબિલિટેશન સાયકોલોજિસ્ટ, સ્પેશિયલ એજ્યુકેટર, એક્ટિવિટી ટીચર, નર્સ, બાળરોગ ચિકિત્સક અને થેરાપ્યુટિક નિષ્ણાતોથી સજ્જ હોવું જરૂરી છે.
- દિવ્યાંગજન વિભાગ હેઠળની રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ, સંયુક્ત પ્રાદેશિક કેન્દ્રો અને રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓના પ્રાદેશિક પ્રકરણોમાં પ્રથમ સ્થાને ક્રોસ ડિસેબિલિટી અર્લી ઇન્ટરવેન્શન સેન્ટર્સહોવા જોઈએ. ધીમે ધીમે અર્લી ઇન્ટરવેન્શન સેન્ટર્સનું નેટવર્ક સમગ્ર દેશના તમામ જિલ્લાઓમાં વિસ્તરણ કરવું જોઈએ.
- રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોએ પ્રાધાન્યમાં રાજ્યના આરોગ્ય વિભાગ દ્વારા સંચાલિત જિલ્લા હોસ્પિટલો/ડિસ્ટ્રિક્ટ અર્લી ઇન્ટરવેન્શન સેન્ટર (DEIC) ની બાજુમાં આ કેન્દ્રોની સ્થાપનામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવવાની જરૂર છે અથવા તેમને તેમના દ્વારા ઊભા કરેલ જિલ્લા દિવ્યાંગ પુનર્વસન કેન્દ્રોનો ભાગ બનાવવામાં આવી શકે છે.
- તમામ અર્લી ઇન્ટરવેન્શન સેન્ટર્સસમાન સિદ્ધાંતો પર ઊભા કરવામાં આવી શકે છે, અને સામાન્ય પ્રારંભિક હસ્તક્ષેપ પ્રોટોકોલને અનુસરવામાં આવે છે.
- ડિસ્ટ્રિક્ટ અર્લી ઇન્ટરવેન્શન સેન્ટર(DEICs)ને અર્લી ઇન્ટરવેન્શન સેન્ટર્સસાથે ઇન્ટરલિંક કરવાની ખાતરી કરવી જોઈએ.

- દિવ્યાંગતાના મૂલ્યાંકન અને પ્રમાણપત્ર માટે માતાપિતાને મદદ કરવા માટે અર્લી ઇન્ટરવેન્શન સેન્ટર (EIC)ને UDID પોર્ટલની ઍક્સેસ પણ આપવી જોઈએ. આ કેન્દ્રોને અલી યાવર જંગ નેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઑફ સ્પીચ એન્ડ હિયરિંગ ડિસેબિલિટીઝ, મુંબઈ સાથે સાંકળી લેવા જોઈએ જેથી વહેલી તકે કોક્લીયર ઈમ્પ્લાન્ટ માટે શ્રવણની અક્ષમતા ધરાવતા લાભાર્થી બાળકોની ઓળખ થાય.
- **સાંભળવાની અક્ષમતા ધરાવતા બાળકો અને તેમના માતા-પિતાને સાંકેતિક ભાષામાં પ્રારંભિક હસ્તક્ષેપ અને શૈક્ષણિક સેવાઓ પ્રદાન કરવાના હેતુથી અર્લી ઇન્ટરવેન્શન સેન્ટર્સ (EICs)ને ISRLRTC, નવી દિલ્હી સાથે જોડવામાં આવશે.**
- આશા અને આંગણવાડી કાર્યકરોએ જોખમી કેસોના વહેલા રિપોર્ટિંગ માટે તેમજ આસપાસના વિસ્તારમાં આવી સુવિધાઓની ઉપલબ્ધતા વિશે માતાપિતાને જાગૃત કરવા માટે સંબંધિત EIC સત્તાવાળાઓ સાથે સંપર્ક કરવાની જરૂર છે.
- EICs ની કામગીરી પર દેખરેખ રાખવા માટે દરેક રાજ્ય/UTમાં નોડલ ઓથોરિટી હોવી જોઈએ.
- ક્રોસ ડિસેબિલિટી અર્લી ઈન્ટરવેન્શન સેન્ટર્સ (CDEICs)પાસે માતા અને બાળ સંભાળ વિશેની તમામ માહિતી હોવી જોઈએ
- જન્મ થયા પૂર્વે, જન્મજાત, જન્મ થયા બાદના તબક્કામાં.
- ક્રોસ ડિસેબિલિટી અર્લી ઈન્ટરવેન્શન સેન્ટર્સ (CDEICs)એ પેટા જિલ્લા અને ગ્રામ્ય સ્તરે જાગૃતિના પગલાંનો અભિન્ન ભાગ હોવો જોઈએ.
- આ કેન્દ્રો PHC/CHC સ્તરના સ્ટાફ અને આશા/આંગણવાડી કાર્યકરોને ઘર આધારિત પુનર્વસન સંભાળ સેવાઓ માટે પ્રશિક્ષણ કેન્દ્ર તરીકે સેવા આપશે.

પ્રકરણ-૪

દિવ્યાંગતાનું પ્રમાણપત્ર

૪.૧ કેન્દ્ર સરકારે દિવ્યાંગજન અધિકાર અધિનિયમ (RPwD એક્ટ) ૨૦૧૬ હેઠળ આવરી લેવામાં આવેલી સ્પષ્ટ દિવ્યાંગતાના મૂલ્યાંકન માટે માર્ગદર્શિકા જાહેર કરી છે. આ માર્ગદર્શિકા મૂલ્યાંકન અને પ્રમાણપત્ર પ્રક્રિયા માટે તબીબી સત્તાધિકારીઓની રચના પૂરી પાડે છે. દિવ્યાંગતા પ્રમાણપત્ર માટે, વિવિધ નિષ્ણાતો જેમ કે નેત્ર ચિકિત્સક, ઇ.એન.ટી. નિષ્ણાત, ઑડિયોલોજિસ્ટ, સ્પીચ અને લેંગ્વેજ પેથોલોજિસ્ટ, ઓર્થોપેડિક/પીએમઆર નિષ્ણાત, ક્લિનિકલ સાયકોલોજિસ્ટ/ રિહેબિલિટેશન સાયકોલોજિસ્ટ, ન્યુરોલોજીસ્ટ, સાયકિયાટ્રિસ્ટ, સ્પેશિયલ એજ્યુકેટર, વ્યવસાયિક ચિકિત્સક વગેરે જિલ્લા સ્તરે જરૂરી છે.

૪.૨ દિવ્યાંગજન અધિકાર અધિનિયમ (RPwDએક્ટ)૨૦૧૬ અને તેના હેઠળ બનાવેલા નિયમો મુજબ રાજ્યો/ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો દ્વારા સૂચિત સક્ષમ તબીબી સત્તાધિકારીઓને દિવ્યાંગતાનું પ્રમાણપત્ર જારી કરવાની સત્તા આપવામાં આવી છે.

૪.3 કેન્દ્ર સરકારે યુનિક ડિસેબિલિટી આઇડેન્ટિટી (UDID)પ્રોજેક્ટ શરૂ કર્યો છે જે દિવ્યાંગતાની અરજી અને પ્રમાણપત્ર માટે ઓનલાઈન પ્લેટફોર્મ પૂરું પાડે છે. UDID પોર્ટલ દ્વારા ઓનલાઈન પ્રમાણપત્ર હવે ૦૧.૦૬.૨૦૨૧ થી ફરજિયાત કરવામાં આવ્યું છે.

ફ્લો ચાર્ટ ઓફ UDID કાર્ડ

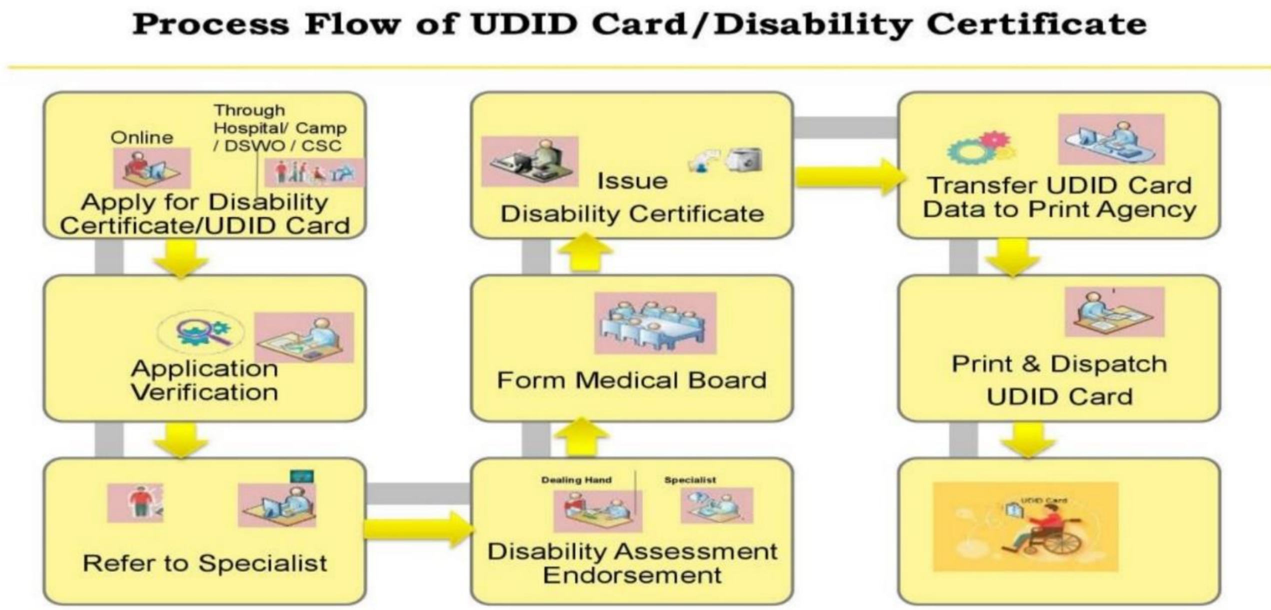

૪.૪ ડિજિટલ ઈન્ડિયા ૨૦૨૧ ના ડેટા મુજબ, જાન્યુઆરી ૨૦૨૧ માં ભારતમાં ૬૨૪.૦ મિલિયન ઈન્ટરનેટ વપરાશકર્તાઓ હતા, જે દર્શાવે છે કે ઈન્ટરનેટ વપરાશ૪૫% છે. આ દર્શાવે છે કે ૫૫% વસ્તી પાસે ઈન્ટરનેટની ઉપલબ્ધતા નથી. આને ધ્યાનમાં રાખીને, દિવ્યાંગજન અથવા તેના વાલી દ્વારા ઑફલાઇન મોડ દ્વારા અરજી કરવાની પ્રક્રિયા ચાલુ રાખવામાં આવશે. જો કે UDID ની ઑફલાઇન ડેસ્કટોપ એપ્લિકેશન દ્વારા ઑફલાઇન એપ્લિકેશન ડિજિટલ રીતે અપલોડ કરવાની જવાબદારી જિલ્લા તબીબી સત્તામંડળની રહેશે. યુડીઆઈડી કાર્ડની અરજી અને પ્રમાણપત્રો ડાઉનલોડ કરવાના હેતુસર કોમન સર્વિસ સેન્ટરોનું નેટવર્ક વિસ્તૃત કરવામાં આવશે.

૪.૫ આ નીતિમાં દિવ્યાંગતાના અવરોધમુક્ત પ્રમાણપત્ર માટે નીચેના પગલાંની કલ્પના કરવામાં આવી છે:-

- અરજી મળ્યાના 30 દિવસની અંદર પ્રમાણપત્ર જારી કરવામાં આવે તેની ખાતરી કરવા માટે જિલ્લા તબીબી અધિકારીઓએ પગલાં લેવાની જરૂર છે.
- રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો ક્લસ્ટર અભિગમના આધારે અથવા તેમની આર્થિક ક્ષમતા મુજબ નિષ્ણાતોની ભરતી દ્વારા દરેક પ્રમાણિત આરોગ્યસંભાળ સંસ્થાઓમાં નિષ્ણાતની ઉપલબ્ધતા સુનિશ્ચિત કરવા પગલાં લેશે.

- રાજ્યો/ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો દરેક પ્રમાણિત આરોગ્ય સંભાળ સંસ્થાઓમાં દિવ્યાંગતાના પ્રમાણપત્ર માટે પખવાડિયામાં એક દિવસ ફિક્સિંગ કરી તેની તપાસ કરી શકે છે.
- દરેક જિલ્લા હોસ્પિટલમાં રક્ત વિકૃતિઓનું પરીક્ષણ, લોકોમોટરનું મૂલ્યાંકન, વિઝ્યુઅલ અને શ્રવણ દિવ્યાંગતા (BERA ટેસ્ટ) વગેરે માટે સાધનો અને સુવિધાઓ હોવી જોઈએ. **વધુમાં દરેક જિલ્લા હોસ્પિટલોમાં સાઇન લેંગ્વેજ ઈન્ટરપ્રીટર નિયુક્ત કરવામાં આવશે.** આનાથી દિવ્યાંગજનને પડતી અસુવિધા ઓછી થશે.
- દિવ્યાંગતાના મૂલ્યાંકન અને પ્રમાણપત્ર માટે દિવ્યાંગજનને બે વારથી વધુ મુલાકાત લેવાની જરૂર ન પડે તેની ખાતરી કરવા માટે રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોએ પગલાં ભરવાની જરૂર છે.
- દિવ્યાંગજનની અમુક કેટેગરી છે જેમાં તેઓકદાચ આવી શકે તેવી સ્થિતિમાં ન હોય અથવા તેમના પરિવારો અથવા નજીકના/વ્હાલાઓ દ્વારા તેમને હોસ્પિટલોમાં લાવવાનું શક્ય ન હોય. નજીકના વિસ્તારમાં દિવ્યાંગતાના ઝડપી પ્રમાણપત્ર માટે પ્રમાણપત્ર શિબિરો યોજવા માટે જિલ્લા સ્તરે મોબાઇલ દિવ્યાંગતા પ્રમાણપત્ર ટીમોની રચના કરવામાં આવશે.
- UDID પોર્ટલ હેઠળ આકારણી પ્રક્રિયાનું સંપૂર્ણ ડિજિટાઇઝેશન જેથી કરીને દિવ્યાંગતાના મૂલ્યાંકનમાં વાજબીતા અને જવાબદારી સુનિશ્ચિત કરી શકાય.
- UDIDને તમામ સેવા વિતરણ યોજનાઓ અને કાર્યક્રમો સાથે જોડવામાં આવશે.
- રાજ્ય અને જિલ્લા સ્તરે દિવ્યાંગજન અને આરોગ્યના સશક્તિકરણ સાથે કામ કરતા સત્તાવાળાઓ વચ્ચે ગાઢ સંકલન.

પ્રકરણ-૫

શિક્ષણ

૫.૧ દિવ્યાંગજનોના જીવનની સંભાવનાઓને સુધારવા માટે શિક્ષણ મહત્વપૂર્ણ છે. વધુમાં, શિક્ષણ દ્વારા દિવ્યાંગ બાળકો(CwDs)નું સામાજિકકરણ આપણા સમાજમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે જ્યાં દિવ્યાંગજનો હાંસિયામાં ધકેલાઈ જાય છે. જો કે દિવ્યાંગજનો માટે શિક્ષણનું મહત્વ હોવા છતાં, દિવ્યાંગ બાળકો માટે શૈક્ષણિક સૂચકાંક બહુ પ્રોત્સાહક નથી. દિવ્યાંગજનમાં સાક્ષરતા દર લગભગ ૫૫% છે જે મોટી વસ્તી માટે ૭૪.૦૪% ની સરખામણીમાં ઓછો છે.

૫.૨ ભારતમાં, દિવ્યાંગ બાળકોનું શિક્ષણ પરંપરાગત રીતે સિત્તેરના દાયકામાં વિશેષ શાળાઓ દ્વારા શરૂ થયું હતું અને ૧૯૭૪ માં, પ્રથમ યોજના 'ઇન્ટિગ્રેટેડ એજ્યુકેશન ઑફ ડિસેબલ ચિલ્ડ્રન (IEDC)' રજૂ કરવામાં આવી હતી, જેમાં હળવા અને મધ્યમ દિવ્યાંગતા ધરાવતા બાળકોને નિયમિત શાળામાં સામેલ કરવાની જરૂરિયાત પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો.૧૯૮૬ માં, શિક્ષણ પરની રાષ્ટ્રીય નીતિએ વિશેષ જરૂરિયાતો ધરાવતા બાળકો માટે સમાનતાના મૂળભૂત મુદ્દાને શિક્ષણ પ્રણાલીમાં મોખરે લાવ્યો. ઉપરોક્ત નીતિ મુજબ, શિક્ષણનો ઉદ્દેશ્ય શારીરિક અને માનસિક રીતે અક્ષમ લોકોને સામાન્ય સમુદાય સાથે સમાન ભાગીદાર તરીકે એકીકૃત કરવાનો હતો, તેમને સામાન્ય વિકાસ માટે તૈયાર કરવા અને તેમને હિંમત અને આત્મવિશ્વાસ સાથે જીવનનો સામનો કરવા સક્ષમ બનાવવાનો હતો.

૫.3 ૯૦ ના દાયકાના મધ્ય સુધીમાં, ભારત સરકારે પ્રાથમિક શિક્ષણને સાર્વત્રિક બનાવવા માટે, દિવ્યાંગો માટે સંકલિત શિક્ષણના પેટા ઘટક સાથે પ્રાથમિક શિક્ષણ કાર્યક્રમની શરૂઆત કરી. દિવ્યાંગજન અધિનિયમ, ૧૯૯૫ નો અમલ કે જેમાં દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ માટે મફત શિક્ષણ ફરજિયાત હતું, તે દિવ્યાંગ બાળકો માટે શિક્ષણ સંબંધિત એક મહત્વપૂર્ણ હસ્તક્ષેપ હતો.

૫.૪ વર્ષ ૨૦૦૧ માં, સરકારે ૬ થી ૧૪ વર્ષની વયના બાળકોને અવિરત સારી ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણ આપવાના ઉદ્દેશ્ય સાથે સર્વ શિક્ષા અભિયાન (SSA)શરૂ કર્યું, જેમાં, ખાસ જરૂરિયાતો ધરાવતા બાળકોનું શિક્ષણ એક મહત્વપૂર્ણ ઘટક હતું. SSA એ ઝીરો રીજેક્શનની નીતિ અપનાવી હતી, જેનો અર્થ એવો થાય છે કે ખાસ જરૂરિયાતો ધરાવતા કોઈપણ બાળકની અવગણના કરી શકાતી નથી અથવા દિવ્યાંગતાની ચિંતાઓને આધારે નોંધણી નકારી શકાતી નથી.

૫.૫ વર્ષ-૨૦૦૫ માં, સરકારે શિક્ષણમાં દિવ્યાંગ બાળકો અને યુવાનોનો સમાવેશ કરવા માટે રાષ્ટ્રીય કાર્ય યોજના શરૂ કરી જેથી કોઈ પણ બાળક મુખ્ય પ્રવાહના શિક્ષણમાં શિક્ષણથી વંચિત ન રહે. તે ગંભીર, બહુવિધ અને બૌદ્ધિક દિવ્યાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓ માટે ઘર આધારિત શિક્ષણ પણ પ્રદાન કરે છે.

૫.૬ ૨૦૦૭ માં, ભારત UNCRPDનો પક્ષ બન્યો. ઉપરોક્ત સંમેલનની કલમ ૨૪ એ સુનિશ્ચિત કરવા માટે સરકારને આદેશ આપે છે કે દિવ્યાંગજનોને દિવ્યાંગતાના આધારે સામાન્ય શિક્ષણ પ્રણાલીમાંથી બાકાત રાખવામાં ન આવે અને શૈક્ષણિક અને સામાજિક વિકાસને મહત્તમ કરવા માટે વ્યક્તિની જરૂરિયાતોને પૂર્ણ કરવા માટે વ્યાજબી આવાસ પ્રદાન કરવામાં આવે, જે સંપૂર્ણ લક્ષ્ય સાથે સુસંગત છે.

૫.૭ દિવ્યાંગજનોના અધિકાર માટેનો અધિનિયમ, ૨૦૧૬ જે યુએન કન્વેન્શનની ભાવનાને અનુરૂપ છે, તે સર્વસમાવેશક શિક્ષણ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે, ઉપરાંત આધારરૂપ દિવ્યાંગતા ધરાવતા બાળકોને ૧૮ વર્ષ સુધીની વયના બાળકોને મફત શિક્ષણ મળે તે સુનિશ્ચિત કરવા શાળા અથવા પડોશી શાળામાં તેમની પસંદગી મુજબ સરકારને ફરજિયાત કરે છે. આ અધિનિયમ કાયદાની કલમ ૧૬ અને ૧૭ હેઠળ સમાવિષ્ટ શિક્ષણને પ્રોત્સાહન આપવા અને સુવિધા આપવા માટેના ચોક્કસ પગલાંને વધુ વિસ્તૃત કરે છે, જેમાં અન્ય બાબતોની સાથે નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે:

- દિવ્યાંગજનોને ભેદભાવ વિના પ્રવેશ આપવો;
- ઇમારતો, કેમ્પસ અને વિવિધ સુવિધાઓ સુલભ બનાવવી;
- દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓને સૌથી યોગ્ય ભાષાઓ અને માધ્યમો અને સંદેશાવ્યવહારના માધ્યમોમાં શિક્ષણ આપવું, દિવ્યાંગ બાળકોને પરિવહન સુવિધાઓ પૂરી પાડવી, જેમાં ઉચ્ચ સહાયતાની જરૂરિયાતવાળા બાળકોના પરિચરનો સમાવેશ થાય છે.
- શિક્ષણના તમામ સ્તરે સમાવિષ્ટ શિક્ષણને સમર્થન આપવા માટે વ્યાવસાયિકો, શિક્ષકો અને સ્ટાફની તાલીમ.
- બ્રેઇલ અને સાંકેતિક ભાષા સહિત સંચારની યોગ્ય, વૃદ્ધિકારક અને વૈકલ્પિક પદ્ધતિઓના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપવું.
- વાણી, સંદેશાવ્યવહાર અથવા ભાષાની અક્ષમતા ધરાવતી વ્યક્તિઓ માટે દૈનિક સંચાર જરૂરિયાતોને પૂરક બનાવવી.

- દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા અભ્યાસક્રમ અને પરીક્ષા પદ્ધતિમાં યોગ્ય ફેરફારો કરવા.
- શિક્ષણને સુધારવા માટે સંશોધનને પ્રોત્સાહન આપવું.

૫.૮ રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ, ૨૦૨૦ નો હેતુ સમાન અને સમાવેશી શિક્ષણ - બધા માટે શીખવાનો છે. દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, આ નીતિ:-

- જણાવે છે કે શિક્ષણ પ્રણાલીનો ઉદ્દેશ્ય ભારતના બાળકોને લાભ આપવાનો હોવો જોઈએ, જેથી કોઈ પણ બાળક જન્મના સંજોગો અથવા પૃષ્ઠભૂમિને કારણે શીખવાની અને શ્રેષ્ઠ બનવાની કોઈ તક ગુમાવે નહીં.
- વિશેષ જરૂરિયાતો ધરાવતા બાળકો અથવા દિવ્યાંગ, અન્ય બાળકોની જેમ ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણ મેળવવાની સમાન તકો પૂરી પાડવા માટે સક્ષમ મિકેનિઝમ્સ બનાવવાના મહત્વને ઓળખે છે.
- પીઅર ટ્યુટરિંગ, ઓપન સ્કૂલિંગ, યોગ્ય ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર, અને ખાસ કરીને અમુક દિવ્યાંગ બાળકો માટે શિક્ષણની સુલભતા સુનિશ્ચિત કરવા માટે યોગ્ય તકનીકી હસ્તક્ષેપ જેવા પગલાં પર ભાર મૂકે છે.
- કેન્દ્રીય વિદ્યાલયો અને દેશભરની અન્ય પ્રાથમિક શાળાઓમાં ખાસ કરીને સમાજમાં વંચિત જૂથો દ્વારા વસવાટ કરતા વિસ્તારોમાં ઓછામાં ઓછા એક વર્ષની પ્રારંભિક બાળપણની સંભાળ અને શિક્ષણને આવરી લેતા પૂર્વ-શાળા વિભાગો ઉમેરવાની ભલામણ કરે છે.
- પ્રારંભિક બાળપણ સંભાળ અને શિક્ષણ (ECCE)માં દિવ્યાંગ બાળકોના સમાવેશ અને સમાન ભાગીદારીની ખાતરી કરવા માટે પ્રાથમિકતા.
- દિવ્યાંગ બાળકોના સંકલન માટે શાળા/શાળા સંકુલમાં સંસાધનોની જોગવાઈ, ક્રોસ-ડિસેબિલિટી તાલીમ સાથે વિશેષ શિક્ષકોની ભરતી અને જ્યારે પણ જરૂર પડે ત્યારે સંસાધન કેન્દ્રોની સ્થાપના માટે, ખાસ કરીને ગંભીર અથવા બહુવિધ દિવ્યાંગતા ધરાવતા બાળકો માટે સંસાધનોની જોગવાઈની હિમાયત કરે છે.
- દિવ્યાંગજનોના અધિકાર માટેનો અધિનિયમ (RPwD એક્ટ) મુજબ તમામ દિવ્યાંગ બાળકો માટે અવરોધ મુક્ત પ્રવેશની જોગવાઈ પર ભાર મૂકે છે.
- વર્ગખંડમાં તેમની સંપૂર્ણ ભાગીદારી અને સમાવેશ સુનિશ્ચિત કરવા વિવિધ પ્રકારની દિવ્યાંગતા ધરાવતા બાળકોની વિવિધ જરૂરિયાતોને અનુરૂપ પદ્ધતિને સમર્થન આપે છે.

- દિવ્યાંગ બાળકો માટે સહાયક ઉપકરણો અને યોગ્ય ટેકનોલોજી-આધારિત સાધનો તેમજ પર્યાપ્ત અને ભાષા-અનુરૂપ શિક્ષણ-અભ્યાસ સામગ્રીની ઉપલબ્ધતા પર ભાર મૂકે છે.
- ભારતીય સાંકેતિક ભાષા (Indian Sign Language-ISL) શીખવવા અને સાંભળવાની અક્ષમતા ધરાવતા બાળકોને ઉચ્ચ ગુણવત્તાવાળા મોડ્યુલ વિકસાવવા માટે NIOSને સૂચન કરે છે.
- ટેક્નોલોજી આધારિત સોલ્યુશનનો ઉપયોગ માતા-પિતા/સંભાળ આપનારાઓના અભિગમ માટે તેમજ શિક્ષણ સામગ્રીના વ્યાપક પ્રસાર માટે કરવામાં આવશે જેથી તેઓ તેમના બાળકોની શીખવાની જરૂરિયાતોને સક્રિયપણે સમર્થન આપી શકે.
- શિક્ષક શિક્ષણ કાર્યક્રમનો અભિન્ન ભાગ બનવા માટે શીખવાની અક્ષમતા ધરાવતા બાળકો સહિત દિવ્યાંગ બાળકો માટે શિક્ષણ કૌશલ્ય અંગેની જાગૃતિ અને જ્ઞાનનો સમાવેશ કરે છે.
- શિક્ષકો, સામાજિક કાર્યકરો અને સલાહકારો દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને શાળા ચાલતા અભ્યાસક્રમમાંસામેલ કરવા માહિતગાર કરવા.
- શાળા અને ઉચ્ચ શિક્ષણમાં સમાનતા અને સમાવેશના સામાન્ય અભિગમનું સાતત્ય.

૫.૯ નવી રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ અને દિવ્યાંગજનોના અધિકાર માટેનો અધિનિયમ (RPwD એક્ટ), ૨૦૧૬ ના અમલમાં આવવાથી, સમાવિષ્ટ શિક્ષણને પ્રોત્સાહન આપવા માટે તે મુજબ હકારાત્મક પગલાં લેવાની જરૂર છે. આ નીતિનો ઉદ્દેશ્ય દરેક દિવ્યાંગ બાળકને તક આપવાનો અને કોઈ પણ દિવ્યાંગ બાળકપાછળ ન રહી જાય તે જોવાનો છે. નીતિ આના પર ભાર મૂકે છે:

- રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો દિવ્યાંગજનોના અધિકાર માટેનો અધિનિયમ, ૨૦૧૬ ની જોગવાઈઓને માન્યતા આપતી વખતે શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ દ્વારા અનુપાલન સંબંધિત જોગવાઈ દાખલ કરશે.
- દરેક જિલ્લામાં ભેદભાવ વિના સમાવેશી શાળા સેટઅપમાં દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓના પ્રવેશની દેખરેખ રાખવા માટે નોડલ અધિકારી હશે.
- ઘણા દિવ્યાંગ બાળકો કે જેઓ શિક્ષણ સહિતની પ્રવૃત્તિમાં જોડાઈ શકતા નથી તેઓ વિશેષ શાળાઓમાંથી અથવા ઘર આધારિત શિક્ષણ પ્રણાલી દ્વારા શિક્ષણ સેવાઓ મેળવવાનું ચાલુ રાખશે. વિશેષ શાળાઓ/ઘર આધારિત શિક્ષણનો અંતિમ ઉદ્દેશ દિવ્યાંગ બાળકોને સમાવિષ્ટ શિક્ષણમાં જોડાવા માટે તૈયાર કરવાનો છે.

- શીખવાના પરિણામોના આધારે દિવ્યાંગતા ધરાવતા દરેક બાળકની પ્રગતિ પર દેખરેખ રાખવા માટે એક સિસ્ટમ વિકસાવવામાં આવશે.
- સરકાર તેની શિષ્યવૃત્તિ યોજનાને મજબૂત બનાવશે અને વધુ આગળ વિસ્તાર કરશે. નીચલા વર્ગોમાં ડ્રોપ આઉટને રોકવા માટે, પ્રાથમિક સ્તરે શિષ્યવૃત્તિનો અમલ કરવામાં આવશે.
- તમામ અભ્યાસક્રમના અભ્યાસક્રમ અને સંદર્ભ પુસ્તક સામગ્રીની સુલભ ઈ-સામગ્રી વિકસાવવામાં આવશે. શીખવાની પ્રક્રિયાને સુલભ બનાવવા માટે સાંકેતિક ભાષાના અર્થઘટન અને ઓડિયો વર્ણન સાથેના ડેમો વીડિયો ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવશે.
- તમામ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ પાસે સુલભ કેમ્પસ હશે જેમાં સુલભ પુસ્તકાલય અને વર્ગખંડો, શૌચાલયો, ઓડિટોરિયમ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.
- દિવ્યાંગતા વિશિષ્ટ અભ્યાસક્રમ અને મૂલ્યાંકન પ્રણાલી વિકસાવવામાં આવશે.
- શિક્ષણનો અધિકાર અધિનિયમ, ૨૦૦૯ દિવ્યાંગ બાળકોની ચોક્કસ ચિંતાઓને સમાવીને દિવ્યાંગજનોના અધિકાર માટેનો અધિનિયમ (RPwD એક્ટ) સાથે સંરેખિત થવો જોઈએ.
- દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓના સમર્થનમાં તમામ હિતધારકોને વિકસિત કરીને શાળાની ઈકો સિસ્ટમને સમૃદ્ધ બનાવવી જોઈએ. દિવ્યાંગ બાળકોના શિક્ષણ માટે માહિતી ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ વિસ્તારવાની જરૂર છે. શીખવાની જરૂરિયાતો વિશે શિક્ષકોની તાલીમ અને વિવિધ તાલીમાર્થીઓના સમાવેશને અગ્રતા પર લેવો જોઈએ અને રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ, ૨૦૨૦ (NEP, 2020) અને દિવ્યાંગજનોના અધિકાર માટેનો અધિનિયમ (RPwD એક્ટ), ૨૦૧૬ સાથે અનુરૂપ શિક્ષણ પદ્ધતિઓમાં સંપૂર્ણ પરિવર્તનની જરૂર છે.
- દિવ્યાંગજનો માટે આરક્ષણના ૫% અમલીકરણની ખાતરી કરવા માટે દરેક સરકાર/સરકારી ઉચ્ચ શૈક્ષણિક સંસ્થાને સહાયિત કરે છે અને દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓને માર્ગદર્શન આપવા માટે લાયઝનિંગ અધિકારી હોવા જોઈએ.
- સરકાર NCERT, AICTE, UGCઅને અન્ય આવી સંસ્થાઓ દ્વારા શિક્ષકોને દિવ્યાંગજનોની જરૂરિયાતો, સાંકેતિક ભાષાનો ઉપયોગ અને આવા બાળકોને સમાવિષ્ટ સેટઅપમાં સંચાલિત કરવાના મુદ્દાઓ વિશે સંવેદનશીલ બનાવવા માટે સમયાંતરે તાલીમ સુનિશ્ચિત કરશે.
- શિક્ષણ બજેટમાં ચોક્કસ અને પર્યાપ્ત નાણાકીય ફાળવણી કેન્દ્ર સ્તરેઅને રાજ્ય સ્તરે થવી જોઈએ. આવી ફાળવણીએ ડિજિટલ શિક્ષણને ઉપલબ્ધ કરવા માટે સ્માર્ટફોન, લેપટોપ

વગેરે જેવા શીખવાના સાધનો સહિત સહાયક ઉપકરણો અને સહાયક ઉપકરણોની જરૂરિયાતોનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ.

- સાર્વત્રિક સમાવિષ્ટ શિક્ષણની કલ્પના કરવા માટે કોઈ ચોક્કસ પ્રકારના વલણને દૂર કરવા અને દિવ્યાંગ બાળકોની ક્ષમતાઓ પ્રત્યે સકારાત્મક વલણ બનાવવા માટે સરકાર, ખાનગી ક્ષેત્ર, સ્થાનિક સમુદાય અને નાગરિક સમાજને સંડોવતા અસરકારક ભાગીદારીને પ્રોત્સાહન આપવાની જરૂર છે.
- શિક્ષણ સહિતની પ્રવૃત્તિઓના અમલીકરણ માટે સંયુક્ત મિકેનિઝમ રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો દ્વારા સમયાંતરે ઘર આધારિત શિક્ષણના માર્ગમાં એસએલડી અને ઓટીઝમ સ્પેક્ટ્રમ ડિસઓર્ડર સહિત બૌદ્ધિક દિવ્યાંગતા ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓની વિશેષ જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં લઈને કામ કરવું જોઈએ.
- નીતિના ઉદ્દેશ્યો હાંસલ કરવા માટે, દિવ્યાંગતા ધરાવતા બાળકો અને યુવાનો માટેના તમામ શિક્ષણ કાર્યક્રમોના અસરકારક સંકલન માટે શિક્ષણ મંત્રાલય હેઠળ એક સંકલન પદ્ધતિની સ્થાપના કરવામાં આવશે.
- તેમના શૈક્ષણિક વીડિયોમાં ભારતીય સાંકેતિક ભાષા અને મર્યાદિત માહિતીના ઉલ્લેખોનો સમાવેશ કરવા માટે શિક્ષણ મંત્રાલયનો સંપર્ક કરવામાં આવશે.

પ્રકરણ-૬

આરોગ્ય

૬.૧ આરોગ્ય એ વ્યક્તિની શારીરિક, માનસિક અને સામાજિક સુખાકારીની સંપૂર્ણ સ્થિતિ તરીકે ગણવામાં આવે છે અને માત્ર રોગની ગેરહાજરી હોય તે નહિ. સમાજ કેટલો વિકાસ પામી રહ્યો છે તે દર્શાવે છે તે પ્રાથમિક સૂચક છે. દિવ્યાંગજનો સૌથી વધુ સંવેદનશીલ જૂથોમાંના એક હોવાને કારણે, કોઈપણ સમાજમાં દિવ્યાંગજનોનું આરોગ્ય સૂચક સમાજમાં સર્વસમાવેશકતાનું પ્રમાણ દર્શાવે છે.

૬.૨ પુરાવા સૂચવે છે કે વૈશ્વિક સ્તરે દિવ્યાંગજનો દિવ્યાંગ ન હોય તેઓની સરખામણીમાં સામાન્ય રીતે અથવા વિશિષ્ટ આરોગ્યસંભાળમાં આરોગ્યસંભાળ મેળવવામાં મુશ્કેલીઓ અનુભવે છે. દિવ્યાંગજનોની અંતર્ગત ક્ષતિઓ ઉચ્ચ આરોગ્યસંભાળ જરૂરિયાતો ઊભી કરી શકે છે. કામગીરીને શ્રેષ્ઠ બનાવવા અને દિવ્યાંગતા ઘટાડવા માટે તેમને વિશિષ્ટ સારવારની જરૂર

પડી શકે છે જેમાં દવા, શસ્ત્રક્રિયા, સહાયક ઉપકરણો અને ઉપચારાત્મક પુનર્વસનનો સમાવેશ થાય છે.

૬.૩ બીજી મુખ્ય ચિંતા એ છે કે આરોગ્યસંભાળની શોધ કરતી વખતે દિવ્યાંગજનને ઘણીવાર વધુ ખર્ચ થાય છે જે તેમને વધુ ગરીબીમાં લઈ જઈ શકે છે. જન્મજાત દિવ્યાંગતા ધરાવતા બાળકો વિવિધ સ્વાસ્થ્ય પરિસ્થિતિઓનો અનુભવ કરે છે જેમાં રસીકરણ અને અન્ય નિયમિત તબીબી સંભાળની જરૂરિયાત ઉપરાંત તબીબી અને પુનર્વસન નિષ્ણાતોની વ્યાપક શ્રેણીની મદદની જરૂર હોય છે.

૬.૪ પરિવહન ખર્ચ, અપ્રાપ્ય ભૌતિક મકાન, હોસ્પિટલના સાધનોની નબળી ફિટિંગ, હોસ્પિટલ સ્ટાફ તરફથી ભેદભાવ અને લાંછન ઘણીવાર દિવ્યાંગજનો માટે આરોગ્ય સંભાળ સેવાઓની ઉપલબ્ધિમાં નોંધપાત્ર અવરોધો તરીકે જવાબદાર ગણી શકાય.

૬.૫ આરોગ્ય વ્યવસાયિકોની કૌશલ્ય અને જ્ઞાનના અભાવ અથવા દિવ્યાંગતાની વિશિષ્ટ જરૂરિયાતોની ચાવીરૂપ એવા સુલભ સાધનોના અભાવને કારણે દિવ્યાંગજનો માટે આરોગ્યસંભાળ સેવાઓની ગુણવત્તા અંગે પણ ચિંતાઓ છે. આ રીતે સાર્વત્રિક આરોગ્ય કવરેજ હાંસલ કરવા માટે દિવ્યાંગજનો પર વધુ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાની જરૂર છે જેનો ઉદ્દેશ્ય સમગ્ર વસ્તી માટે આરોગ્ય સેવાઓની સુલભતા સુનિશ્ચિત કરવાનો છે જેમાં સમાજના દરેક વર્ગને જરૂરી તમામ સેવાઓનો સમાવેશ થાય છે જેમ કે નાણાકીય મુશ્કેલી સહન કર્યા વિના કાળજી નિવારક, ઉપચારાત્મક, પુનર્વસન, પ્રમોટિવ અને દર્દશામક સેવાઓનો સમાવેશ થાય છે.

૬.૬ UNCRPD ની કલમ ૨૫ સહી કરનાર પક્ષોને દિવ્યાંગનજનોના સ્વાસ્થ્યને પ્રોત્સાહન આપવા માટે પગલાં લેવા માટે આદેશ આપે છે.

- જાતીય અને પ્રજનન સ્વાસ્થ્યસંભાળના ક્ષેત્ર સહિત અન્ય લોકોને પૂરી પાડવામાં આવેલ હોય તેવી જ શ્રેણી, ગુણવત્તા અને ધોરણો મફત અથવા પરવડે તેવી આરોગ્યસંભાળ દિવ્યાંગજનને પ્રદાન કરવી.
- દિવ્યાંગજનો દ્વારા તેમની દિવ્યાંગતાને કારણે જરૂરી ચોક્કસ આરોગ્ય સેવાઓ પ્રદાન કરો.
- સામુદાયિક સ્તરે આરોગ્ય સેવાઓ પૂરી પાડવી, અને

૬.૭ દિવ્યાંગજનો માટે એશિયા પેસિફિક ડિકેડ માટેની ઈન્ચીયોન સ્ટ્રેટેજી તમામ દિવ્યાંગજનોમાટે પુનર્વસન, કર્મચારીઓની સહાય અને બહુવિધ, વ્યાપક અને વિવિધ દિવ્યાંગતા ધરાવતા

લોકો માટે પીઅર કાઉન્સેલિંગ સહિત તમામ આરોગ્યસંભાળ સેવાઓની વધેલી ઉપલબ્ધતા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે જેથી તેઓ સમુદાયમાં સ્વતંત્ર રીતે જીવી શકે.

૬.૮ તાજેતરના વર્ષોમાં વિશ્વ આરોગ્ય સંસ્થાએ ૨૦૧૧ માં પ્રથમ વૈશ્વિક અહેવાલ પ્રકાશિત કર્યા પછી દિવ્યાંગજનના જીવનને સુધારવા માટે ઘણું દબાણ પૂરું પાડ્યું છે, જેણે દિવ્યાંગજન સાથેના વ્યવહારમાં ઉદાહરણ પુરા પાડ્યા છે એટલે કે, તબીબી/દાન આધારિત અભિગમથી માનવ અધિકાર અને સમાનતા પર આધારિત અન્ય લોકો સાથે ગૌરવ.

૬.૯ કેન્દ્રીય આરોગ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ મંત્રાલય આરોગ્ય મુદ્દાઓ પર નોડલ મંત્રાલય હોવાને કારણે સાર્વત્રિક આરોગ્ય કવરેજ માટે મિશન મોડ પ્રોજેક્ટનો અમલ કરે છે જે દિવ્યાંગજનોનો સમાવેશ કરે છે. આ સાથે-સાથે રાષ્ટ્રીય સ્વાસ્થ્ય મિશન, રાષ્ટ્રીય માનસિક સ્વાસ્થ્ય કાર્યક્રમ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. જો કે, કાર્યક્રમ હેઠળ દિવ્યાંગજનનું કવરેજ ઑપ્ટિમાઇઝ કરવામાં આવ્યું નથી.

૬.૧૦ દિવ્યાંગજનોના અધિકારો માટેનો અધિનિયમ, ૨૦૧૬ એ સુનિશ્ચિત કરવા માટે સરકારને આદેશ આપે છે કે દિવ્યાંગજનોના નિમ્ન આવક જૂથને તેમના સમુદાયની નજીક ખાસ કરીને ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં મફત આરોગ્યસંભાળ સેવાઓ ઉપલધ્બ હોવી જોઈએ. તે સુલભ આરોગ્યસંભાળ સુવિધાઓ ફરજિયાત કરવા ઉપરાંત આરોગ્યસંભાળ સંસ્થાઓમાં દિવ્યાંગજનને તેમની સારવાર માટે હાજરી આપવા માટે પ્રાથમિકતા પણ આપે છે. તે દિવ્યાંગજનો માટે યોગ્ય પ્રજનન સ્વાસ્થ્ય સંભાળ સેવાઓ પણ પ્રદાન કરે છે અને દિવ્યાંગજનો પર વંધ્યત્વ તરફ દોરી જતી કોઈપણ તબીબી પ્રક્રિયાને પ્રતિબંધિત કરે છે. તે દિવ્યાંગજનો અને સમુદાયમાં તેમના પ્રજનન અધિકારો પ્રત્યે જાગૃતિ લાવવા પર પણ ભાર મૂકે છે.

૬.૧૧ રાષ્ટ્રીય માનસિક સ્વાસ્થ્ય કાર્યક્રમ અમલીકરણમાં પણ પડકારોનો સામનો કરે છે. મેન્ટલ હેલ્થકેર એક્ટ, ૨૦૧૭ રાજ્ય/રાષ્ટ્રીય માનસિક આરોગ્ય સંભાળ સત્તાવાળાઓ અને રાજ્ય બોર્ડ દ્વારા દેખરેખ અને અમલીકરણ પદ્ધતિ પ્રદાન કરે છે.

૬.૧૨ સરકારે આયુષ્માન ભારત-પ્રધાનમંત્રી જન આરોગ્ય યોજના (AB-PMJAY) શરૂ કરી છે જેનો ઉદ્દેશ્ય ૫૦૦ મિલિયન વ્યક્તિઓ, આશરે ૧૦૦ મિલિયન પરિવારોને પરિવાર દીઠ રૂ.૫ લાખના વાર્ષિક વીમા કવરેજ સાથે આવરી લેવાનો છે. આ કાર્યક્રમ દેશના લગભગ દરેક જિલ્લામાં ફેલાયેલી હોસ્પિટલોના નેટવર્ક દ્વારા લાગુ કરવામાં આવી રહ્યો છે. હાલમાં, તે તમામ નાગરિકો માટે ઉપલબ્ધ છે જેઓ સામાજિક આર્થિક જાતિ વસ્તી ગણતરી હેઠળ

સમાવિષ્ટ છે. તેથી, વસ્તી ગણતરીના દાયરામાં તમામ દિવ્યાંગજનનું સાર્વત્રિક વણતરી એક અલગ ઉદ્દેશ્ય જણાય છે.

૬.૧૩ દિવ્યાંગજનોમાં સ્વાસ્થ્યને પ્રોત્સાહન આપવાના હેતુથી, નીતિ નીચેની બાબતોને ફરજિયાત કરે છે:-

- દિવ્યાંગજનોને સુલભ અને સસ્તું આરોગ્ય સેવાઓ મળે તેની ખાતરી કરવા લક્ષિત મિશન શરૂ કરવું જોઈએ.
- રાષ્ટ્રીય આરોગ્ય કાર્યક્રમમાં દિવ્યાંગતાનો એક મહત્વપૂર્ણ ઘટક તરીકે સમાવેશ થવો જોઈએ અને આરોગ્યની માળખાકીય સુવિધાઓને PHC/CHC/આરોગ્ય અને સુખાકારી કેન્દ્રો સુધી મજબૂત બનાવવી જોઈએ જેથી કરીને પેટા-જિલ્લા/બ્લોક/ગ્રામ્ય સ્તરે સમુદાયમાં દિવ્યાંગજનોની પુનર્વસન જરૂરિયાતો આ આરોગ્યસંભાળ સંસ્થાઓને સક્ષમ બનાવી શકાય.
- આરોગ્ય અને કુટુંબ કલ્યાણ મંત્રાલયે દિવ્યાંગજનો માટેના અધિકારનો અધિનિયમ, ૨૦૧૬ ની દ્રષ્ટિએ માનસિક બિમારી ધરાવતા વ્યક્તિઓના અધિકારો વિશે રાજ્ય અને રાષ્ટ્રીય માનસિક આરોગ્ય સત્તાવાળાઓને સંવેદનશીલ બનાવવાની જરૂર છે. વધુમાં, સામાજિક કલ્યાણ વિભાગો, દિવ્યાંગજનો માટેના રાજ્ય કમિશનરો અને માનસિક આરોગ્ય અધિકારીઓ વચ્ચે ગાઢ સંકલન હોવું જોઈએ.
- ભારતમાં ઉપલબ્ધ પરંપરાગત આરોગ્યસંભાળ પ્રણાલીને પ્રોત્સાહન આપવા અને પ્રોત્સાહિત કરવા માટે આયુષ ધીમે ધીમે આધુનિક દવાના વિકલ્પ તરીકે ઉભરી રહ્યું છે. આયુષની સંશોધન અને સંભાળની પ્રવૃત્તિઓ પરંપરાગત ભારતીય આરોગ્યસંભાળ પ્રણાલીના આધારે દિવ્યાંગતાની સંભાળ અને સારવાર માટે ઉકેલો શોધવાના પ્રયાસમાં દિવ્યાંગતા સાથે વધુ સક્રિય રીતે જોડાવા માટે લક્ષી હોવી જોઈએ.
- MBBS અને અન્ય તબીબી અભ્યાસક્રમોમાં દિવ્યાંગતા પરના મોડ્યુલનો સમાવેશ થવો જોઈએ જેને પુનર્વસન વ્યાવસાયિકો અને દિવ્યાંગજનોના સાથે પરામર્શ કરીને વિકસાવી શકાય.
- AB-PMJAYએ દિવ્યાંગજનો માટેના અધિકારનો અધિનિયમના ઉદ્દેશ્ય સાથે સંરેખિત હોવું જોઈએ. કાર્યક્રમનો ઉદ્દેશ દિવ્યાંગજનો માટે ઉપચારાત્મક સેવાઓની જોગવાઈ સહિત દિવ્યાંગજનોના સાર્વત્રિક કવરેજ પર હોવો જોઈએ.

- દિવ્યાંગજનો માટેના અધિકારનો અધિનિયમ, ૨૦૧૬ ના ઉદ્દેશ્યો અને UNCRPD પર હસ્તાક્ષર કરવાને કારણે જવાબદારીઓને જોતાં, દિવ્યાંગતા-વિશિષ્ટ આરોગ્યસંભાળની જરૂરિયાતોની કાળજી લેવા માટે રાષ્ટ્રીય આરોગ્ય કાર્યક્રમને અપસ્કેલ કરવો જોઈએ.
- અસરકારક પરિણામ માટે આરોગ્યસંભાળ કાર્યક્રમોના આયોજન અને વિકાસ સમયે દિવ્યાંગજનોમાં સામેલ હોવા જોઈએ.
- દિવ્યાંગતા-વિશિષ્ટ સ્વાસ્થ્ય સંશોધનને દિવ્યાંગતા નિવારણ, સારવાર માટે નવીનતમ તકનીકી હસ્તક્ષેપ અને ઘર-આધારિત ઉપચારાત્મક ઉકેલો સહિત સુધારેલ ગતિશીલતાના ઉદ્દેશ્ય સાથે પૂરતું ધ્યાન આપવું જોઈએ. ICMR, CISR, IITsઅને અન્ય સંસ્થાઓ દ્વારા હાથ ધરવામાં આવતા સંશોધનની સમન્વયની જરૂર છે.
- તમામ આરોગ્યસંભાળ સંસ્થાઓને UDIDપ્રોજેક્ટ હેઠળ દિવ્યાંગજનના સામાન્ય ડેટાબેઝ સાથે લિંક કરવી જોઈએ અને સમગ્ર દેશમાં દિવ્યાંગતા-વિશિષ્ટ સ્વાસ્થ્ય સ્થિતિની પ્રગતિ માટે એક મિકેનિઝમ વિકસાવવાની જરૂર છે. આનાથી રાષ્ટ્રીય અને રાજ્ય-સ્તરના આરોગ્ય કાર્યક્રમોના અમલીકરણ માટે યોગ્ય અભ્યાસક્રમમાં સુધારા કરવામાં મદદ મળશે.

પ્રકરણ-૭

કૌશલ્ય વિકાસ અને રોજગાર

૭.૧ રોજગાર એ આર્થિક સશક્તિકરણ અને આત્મનિર્ભરતાની ચાવી છે. UNCRPDની કલમ૨૭ અન્ય લોકો સાથે સમાન ધોરણે કામ કરવાના દિવ્યાંગજનનના અધિકારને માન્યતા આપે છે જેમાં મુક્તપણે પસંદ કરેલા કામ દ્વારા આજીવિકા મેળવવાની તકનો અધિકાર શામેલ છે. તે દિવ્યાંગતાના આધારે ભરતીની શરતો સહિત રોજગારમાં ભેદભાવને પ્રતિબંધિત કરે છે. તે દિવ્યાંગજન માટે અનુકૂળ વાતાવરણ બનાવવાનું પણ ફરજિયાત કરે છે જેથી તેઓ વ્યાવસાયિક તાલીમ કાર્યક્રમ, પ્લેસમેન્ટ સેવાઓ, સ્વ-રોજગારની તકો, ઉદ્યોગ સાહસિકતા વગેરે મેળવી શકે.

૭.૨ દિવ્યાંગજનના અધિકાર માટેના અધિનિયમ, ૨૦૧૬ એ સરકારને દિવ્યાંગજનોના રોજગાર, ખાસ કરીને તેમની વ્યાવસાયિક તાલીમ અને સ્વ-રોજગાર માટે રાહત દરે લોનની જોગવાઈ સહિત યોજનાઓ અને કાર્યક્રમો ઘડવા આદેશ આપે છે. આવી યોજનાઓ અને કાર્યક્રમોને બજાર સાથે સક્રિય લિંક સાથે તમામ મુખ્ય પ્રવાહની ઔપચારિક અને બિન-ઔપચારિક વ્યાવસાયિક અને કૌશલ્ય તાલીમમાં દિવ્યાંગજનોના સમાવેશ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાની જરૂર છે અને દિવ્યાંગજનોના દ્વારા બનાવેલા ઉત્પાદનોના માર્કેટિંગને પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ.

૭.3 અધિનિયમ દિવ્યાંગતાના આધારે સંસ્થાઓમાં રોજગારમાં ભેદભાવને પણ પ્રતિબંધિત કરે છે. તે દરેક સ્થાપના દ્વારા સમાન તક નીતિના પ્રકાશન અને દિવ્યાંગતા ધરાવતા કર્મચારીઓના રેકોર્ડની જાળવણી અને તેમને વ્યવસ્થિત રીતે પૂરી પાડવામાં આવતી સુવિધાઓની જોગવાઈ કરે છે. દિવ્યાંગતા ધરાવતા કર્મચારીઓની ચિંતાઓને દૂર કરવા માટે સરકારી સંસ્થાઓને ફરિયાદ નિવારણ અધિકારીઓની નિમણૂક કરવાનું પણ ફરજિયાત છે.

૭.૪ આ અધિનિયમ સરકારી સંસ્થાઓમાં બેન્ચમાર્ક દિવ્યાંગજનો માટે ૪% કરતા ઓછીઅનામત ન આપવાની જોગવાઈ કરે છે. ખાનગી સંસ્થાઓના સંદર્ભમાં, તે સરકારનું કામ છે કે તેઓ ખાનગી નોકરીદાતાઓને તેમની સંસ્થાઓમાં દિવ્યાંગજનોની નિમણૂકને પ્રોત્સાહન આપવા માટે પ્રોત્સાહિત કરે.

૭.૫ દિવ્યાંગજનના અધિકાર માટેના અધિનિયમ, ૨૦૧૬ માં જોગવાઈઓ હોવા છતાં, દિવ્યાંગજન માટે રોજગાર માધ્યમમાં પ્રવેશવા માટે ઘણા અવરોધો છે. પડકારો યોગ્ય શિક્ષણ અને તાલીમનો અભાવ, નાણાકીય સંસાધનોનો અભાવ, કાર્યસ્થળની પ્રકૃતિ અને દિવ્યાંગજનોની ક્ષમતા અંગે નોકરીદાતાની ધારણાથી લઈને છે. દિવ્યાંગ કર્મચારીઓ પ્રત્યે નકારાત્મક વલણ ભેદભાવમાં પરિણમી શકે છે. આ નકારાત્મક વલણ બેદરકારી, અજ્ઞાનતા, એક જ પ્રકારના કામથી, પ્રતિક્રિયા અને ડરથી આવે છે. ઘણા નોકરીદાતાઓ એવું પણ ધારે છે કે જો દિવ્યાંગજનને સંસ્થામાં રાખવામાં આવે તો સહકાર્યકરો નકારાત્મક પ્રતિક્રિયા આપી શકે છે.

૭.૬ એવા કિસ્સાઓ પણ છે કે જ્યાં દિવ્યાંગજન ઘણીવાર સામાજિક કલંકના ડરથી અમુક નોકરીઓ માટે અરજી કરવાથી દૂર રહે છે. દિવ્યાંગજનોમાં એવી પણ ધારણા છે કે સંસ્થામાં પ્રવેશ પછી તેમની સાથે અલગ રીતે વ્યવહાર કરવામાં આવે છે. અસરકારક સંકલન પ્રક્રિયાની ગેરહાજરીમાં, સમાવિષ્ટ સંસ્કૃતિ કેળવવા માટે સંસ્થામાં અનુકૂળ વાતાવરણ અવાસ્તવિક હશે.

૭.૭ રોજગાર માધ્યમમાં દિવ્યાંગજનને જે અવરોધોનો સામનો કરવો પડે છે તેમાં સાક્ષરતાનું નીચું સ્તર, રોજિંદા જીવન કૌશલ્યોનો અભાવ, આત્મસન્માન અને આત્મવિશ્વાસનો અભાવ, અતિશય રક્ષણાત્મક માતાપિતા, મૂળભૂત વેપાર કુશળતાનો અભાવ, ભાષાનું નબળું જ્ઞાન અને આરોગ્ય સમસ્યાઓ, બજારથી ગ્રામ્ય જોડાણ ન થવું અને સરકારી નોકરીઓ માટેની પસંદગી જેવા અવરોધોનો સમાવેશ થાય છે.

૭.૮ દિવ્યાંગજનના રોજગારમાં મુખ્ય સહાયકો છે, જે છે, દિવ્યાંગજન પોતે, સ્થાનિક સંસ્થાઓ, કોર્પોરેટ ગૃહો, ઉદ્યોગ સંસ્થાઓ અને દિવ્યાંગજનોના ના સંગઠનો સહિત સરકારી સંસ્થાઓ છે. દિવ્યાંગજનોના રોજગારને પ્રોત્સાહન આપવા માટેના પડકારોને પહોંચી વળવા માટે દરેક હિસ્સેદારોએ સાથે મળીને કામ કરવાની જરૂર છે.

૭.૯ સરકારી અને ખાનગી ક્ષેત્રમાં દિવ્યાંગજનોની રોજગારીને પ્રોત્સાહન આપવા માટે સરકાર દ્વારા નીચેના પગલાં લેવામાં આવશે:

- દિવ્યાંગજનોમાટે એક સમર્પિત રાષ્ટ્રીય-સ્તરનું રોજગાર પોર્ટલ સુલભતાના ઉચ્ચતમ ધોરણોને પહોંચી વળવા તમામ અદ્યતન સુલભ સુવિધાઓ સાથે વિકસાવવામાં આવશે. આ પોર્ટલમાં વિવિધ સ્થળોએ ઉપલબ્ધ કૌશલ્ય તાલીમ, સરકારી એજન્સીઓ સહિત વિવિધ ઉદ્યોગ ગૃહોમાં ખાલી જગ્યાઓ, નોકરી અને કાર્યસ્થળની પ્રકૃતિ, પાત્રતા માપદંડ,

ભરતી પ્રક્રિયા, કાઉન્સેલિંગ સેવાઓ વગેરે જેવી તમામ માહિતી હશે.આ પોર્ટલ દિવ્યાંગજનોમાટે રોજગારની તકો માટે વન-સ્ટોપ શોપ તરીકે સેવા આપશે. આ પોર્ટલ દિવ્યાંગજનોના રોજગાર માટે જ્ઞાન ભંડાર તરીકે પણ કામ કરશે.

- દરેક સરકારી અને ખાનગી સંસ્થા તેમની ખાલી જગ્યાઓ અને અન્ય વિગતોની જાણ શ્રમ અને રોજગાર મંત્રાલયને કરશે અને જ્યારે તેમના દ્વારા જાહેરાત જારી કરવામાં આવશે ત્યારે પોર્ટલમાં અપડેટ કરવામાં આવશે.
- ઉપરોક્ત પોર્ટલ દિવ્યાંગજનો માટે તેમના UDID નંબર સાથે નોંધણીની વધારાની સુવિધા પૂરી પાડીને વર્ચ્યુઅલ રોજગાર વિનિમય તરીકે પણ કાર્ય કરશે.
- દિવ્યાંગજનોતેમના પરિવારો, કોર્પોરેટ અને ઉદ્યોગગૃહો, સરકારી સત્તાવાળાઓ, સ્થાનિક સત્તાવાળાઓ એવા રોજગાર પર્યાવરણને સંવેદનશીલ બનાવવા માટે એક સઘન સામાજિક અભિયાન હાથ ધરવામાં આવશે. સમાન કવાયત રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોએ તેમના સ્તરે હાથ ધરવી જોઈએ.
- કેન્દ્ર સરકારે ૨૦૧૫-૧૬ થી દિવ્યાંગજનોના કૌશલ્ય વિકાસ માટે રાષ્ટ્રીય કાર્ય યોજના શરૂ કરી હોવા છતાં, ઝુંબેશને મોટા પાયે શરૂ કરવાની જરૂર છે. દિવ્યાંગજનોઅને ઉદ્યોગ/કોર્પોરેટ ગૃહો સાથે પરામર્શ કરીને NAPની અમલીકરણ વ્યૂહરચના પર ફરીથી વિચાર કરવામાં આવશે. દિવ્યાંગજનોના કૌશલ્ય માટે ઇ-પ્લેટફોર્મ પણ લાવવામાં આવશે.આ પ્રકારનું ઇ-પ્લેટફોર્મ ઇન્ટરેક્ટિવ પ્રકૃતિનું હશે અને કૌશલ્ય તાલીમ સંબંધિત બાબતોમાં કાઉન્સેલિંગ સેવાઓ પણ પ્રદાન કરશે.
- કેન્દ્ર સરકારની સંસ્થાઓમાં દિવ્યાંગજનની ભરતી સંબંધિત માહિતી મેળવવા માટે કર્મચારી અને તાલીમ વિભાગે તેના પોર્ટલને મજબૂત કરવાની જરૂર પડશે. કેન્દ્ર સરકારની દરેક સંસ્થાએ દર વર્ષે ૧૫ મી જાન્યુઆરી સુધીમાં દિવ્યાંગજનોની શ્રેણી મુજબની રોજગાર વિશે અપડેટ માહિતી સબમિટ કરવાની રહેશે. સમાન પગલાં તમામ રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો દ્વારા તેમના સામાન્ય વહીવટ વિભાગો દ્વારા લેવા જોઈએ.
- દિવ્યાંગજનોના ના રોજગાર પરનો ડેટા દરેક કેન્દ્ર સરકારના મંત્રાલય/વિભાગની વેબસાઇટ પર ઉપલબ્ધ હશે અને ત્રિમાસિક ધોરણે અપડેટ કરવામાં આવશે.
- કર્મચારી અને તાલીમ વિભાગ તમામ કેન્દ્ર સરકારના સાહસોમાં સમાન રીતે અનુસરવા માટે સમાન તક નીતિ વિકસાવશે. તેવી જ રીતે, જાહેર સાહસોનો વિભાગ અને નાણાકીય સેવાઓ વિભાગ અનુક્રમે CPSUઅને PSFIs માટે સમાન તક નીતિ વિકસાવશે. રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો પણ આ અંગે સમાન પગલાં લેશે.

- દિવ્યાંગજનો માટે કાર્યસ્થળો પર અનુકૂળ વાતાવરણ ઊભું કરવાના હેતુથી, કાર્યસ્થળને યોગ્ય ટેક્નોલોજી અને સહાયક ઉપકરણ સપોર્ટ સાથે સુલભ બનાવવામાં આવશે. સરકારી સંસ્થાઓના સંદર્ભમાં, ડીપાર્ટમેન્ટ ઓફપર્સોનલ એન્ડ ટ્રેનીંગ સરકારી સંસ્થાઓમાં દિવ્યાંગ કર્મચારીઓને સુવિધાઓ પૂરી પાડવા માટે પગલાં લેશે જેમાં વિશેષ રજા, પ્રેફરન્શિયલ પોસ્ટિંગ ટ્રાન્સફર, સહાય અને કામની કાર્યક્ષમતા વધારવા માટે સહાયક ઉપકરણો જેવા મુદ્દાઓનો સમાવેશ થાય છે.
- દિવ્યાંગજનોના રોજગાર સંબંધિત કાયદા, ભરતી પ્રક્રિયા અને ડેટા મેનેજમેન્ટની જોગવાઈઓ વિશે તેમને સંવેદનશીલ બનાવવા માટે કેન્દ્ર અને રાજ્ય સ્તરેથી લઈને જિલ્લા અને પંચાયત સ્તરે બંને સરકારી સંસ્થાઓના અધિકારીઓ અને કર્મચારીઓની સેવાકીય તાલીમ સમયાંતરે હાથ ધરવામાં આવશે.
- રાષ્ટ્રીય દિવ્યાંગ નાણાકીય વિકાસ નિગમ ૧૮-૫૯ વર્ષની વયજૂથનાદિવ્યાંગજનો માટે કૌશલ્ય અને ઉદ્યોગસાહસિક વિકાસ કાર્યક્રમો માટે નાણાકીય સહાય માટેની યોજનાઓ અમલમાં મૂકે છે. તે સ્વ-રોજગારને પ્રોત્સાહન આપવા માટે દિવ્યાંગજનોને વ્યાજના રાહત દરે લોન પણ આપે છે. NHFDC એ મુખ્ય ભૂમિકા ભજવવી પડશે અને દિવ્યાંગજનો માટે કૌશલ્ય વિકાસ કાર્યક્રમના અમલીકરણ માટે કેન્દ્રબિંદુ બનશે.
- દેશમાં કાર્યરત દિવ્યાંગજનો માટેના સરકારી વ્યાવસાયિક તાલીમ કેન્દ્રો કૌશલ્ય પ્રશિક્ષણ પ્રદાન કરવા માટે વ્યાવસાયિક અને કૌશલ્ય નેટવર્કનો એક ભાગ હશે. નેશનલ સ્કિલ ડેવલપમેન્ટ કોર્પોરેશન અને સેક્ટર સ્કિલ કાઉન્સિલ ફોર પર્સન્સ વિથ ડિસેબિલિટીઝ સાથે મળીને ટ્રેનર્સની તાલીમમાં ક્ષમતા વિકસાવવાના પ્રયાસો કરવામાં આવશે.
- સ્મોલ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ ડેવલપમેન્ટ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા (SIDBI)એ સ્ટાર્ટઅપ્સ માટે સબસિડીવાળી લોન સુવિધાઓ પૂરી પાડવા માટે નોડલ જાહેર કેન્દ્રીય બેંક છે. SIDBIસ્ટાર્ટઅપ મિત્ર એ SIDBI ની સ્ટાર્ટઅપ ઇકોસિસ્ટમમાં રહેલી ખામીઓને દૂર કરવા માટેની ડિજિટલ પહેલ છે. તે તમામ હિસ્સેદારો, સ્ટાર્ટઅપ સાહસિકો, ઇન્ક્યુબેટર્સ, રોકાણકારો, ઉદ્યોગ સંસ્થાઓ અને બેંકોને એકસાથે લાવવા માટે વર્ચ્યુઅલ પ્લેટફોર્મ તરીકે કામ કરે છે જેથી પ્રારંભિક વયના સ્ટાર્ટઅપ સાહસોની ધિરાણ અને વિકાસલક્ષી જરૂરિયાતો પૂરી થાય. NHFDCએ દિવ્યાંગતા ધરાવતા કુશળ વ્યક્તિઓની સ્ટાર્ટઅપ જરૂરિયાતોને સરળ બનાવવા માટે અગ્રણી ભૂમિકા ભજવીને આ ડિજિટલ પહેલનો એક ભાગ બનવો જોઈએ. SIDBI, NHFDCઅને NSDCવચ્ચે ગાઢ સંકલન હોવું જોઈએ.

- ફક્ત દિવ્યાંજનોને સ્ટાર્ટઅપ સોલ્યુશન્સ પૂરા પાડવા એ દિવ્યાંગજનો વચ્ચે ઉદ્યોગસાહસિકતાને પ્રોત્સાહન આપવા માટે પૂરતું ન હોઈ શકે. દિવ્યાંગજનોના ઉત્પાદનો માટે માર્કેટિંગ સુવિધાઓનું નેટવર્ક સ્થાપિત કરવું પણ મહત્વપૂર્ણ રહેશે. NHFDCતેના કૌશલ્ય પ્રશિક્ષણ/ધિરાણ ભાગીદારો દ્વારા સમગ્ર દેશમાં દિવ્યાંગજન ઉત્પાદનોના માર્કેટિંગને સરળ બનાવવા માટે નેટવર્ક વિકસાવશે અને આ ઉત્પાદનોના વેચાણ માટે એક સાંકળ સ્થાપિત કરશે. દિવ્યાંગજનો દ્વારા કરવામાં આવતા ઉત્પાદનોના સતત અને અવિરત વેચાણને જાળવવા માટે ઈ-માર્કેટિંગના મોટા માંધાતાઓ સાથે જોડાણ કરવાની શક્યતા શોધવામાં આવશે.
- દિવ્યાંગજનમાં સ્વ-ઉદ્યોગ સાહસની સફળતાની વાતો તેમને અને તેમના પરિવારોને પ્રેરણા આપવા માટે તમામ મીડિયા પ્લેટફોર્મ પર પ્રકાશિત કરવામાં આવશે.

પ્રકરણ-૮

રમતગમત, સંસ્કૃતિ અને મનોરંજન

૮.૧ રમતગમતને એક અનન્ય પ્લેટફોર્મ માનવામાં આવે છે જે ભાષાકીય, સાંસ્કૃતિક અને સામાજિક અવરોધોને પાર કરે છે, જે સમાવેશ અને અનુકૂલનનો માર્ગ મોકળો કરે છે. રમતગમતની સાર્વત્રિક લોકપ્રિયતા દિવ્યાંગજનોના સમાવેશ અને સુખાકારીને પ્રોત્સાહન આપવા માટે એક આદર્શ સાધન બનાવે છે. રમતગમત દિવ્યાંગજનની ક્ષમતાઓ વિશે સમુદાયના વલણને બદલીને દિવ્યાંગતા સાથે સંકળાયેલા કલંક અને ભેદભાવને ઘટાડવામાં મદદ કરી શકે છે. વધુમાં, રમતગમત દિવ્યાંગજનને તેમની સંપૂર્ણ ક્ષમતાનો અહેસાસ કરવા માટે સશક્તિકરણ કરીને સમાન રીતે ગહન રીતે બદલી શકે છે. તેઓ વ્યક્તિઓને અસરકારક રીતે વાતચીત કરવા અને એકબીજા માટે સહકાર અને આદરને પ્રોત્સાહન આપવાનું પણ શીખવે છે. પરિવર્તનકારી સાધન તરીકે રમતગમતની શક્તિ દિવ્યાંગ મહિલાઓ માટે વિશેષ મહત્વ ધરાવે છે જેઓ ઘણીવાર લિંગ અને દિવ્યાંગતાના આધારે ભેદભાવનો અનુભવ કરે છે. એવો અંદાજ છે કે વૈશ્વિક સ્તરે માત્ર ૭% દિવ્યાંગ મહિલાઓ રમતગમતમાં સામેલ છે. તેથી, દિવ્યાંગજનના સમાવેશમાં સુધારો કરીને, રમતગમત સસ્ટેનેબલ ડેવલપમેન્ટ ગોલ્સ (SDGs)ને આગળ વધારવામાં મદદ કરી શકે છે.

૮.૨ પેરા ઓલિમ્પિકમાં ભારતની સહભાગિતા ૧૯૬૮ થી છે. ભારત ૧૯૮૪ થી સમર પેરા ઓલિમ્પિક્સમાં સતત ભાગ લઈ રહ્યું છે. અત્યાર સુધીમાં, ભારતે પેરા ઓલિમ્પિક્સમાં ૧૨ મેડલ મેળવ્યા છે. ૨૦૨૧ માં યોજાયેલી છેલ્લી પેરા ઓલિમ્પિકમાં ભારતે ૫ ગોલ્ડ સહિત ૧૯ મેડલ જીત્યા હતા. સ્પેશિયલ ઓલિમ્પિકમાં ભારત અસાધારણ રીતે સારું પ્રદર્શન કરી રહ્યું છે. **એ જ રીતે, ભારત ૧૯૭૧ થી બહેરાઓ માટેના ઓલિમ્પિકમાં ભાગ લઈ રહ્યું છે. ભારતે ડેફલિમ્પિક્સમાં કુલ ૩૯ મેડલ મેળવ્યા છે જેમાં ૧૮ ગોલ્ડ, ૮ સિલ્વર અને ૧૩ બ્રોન્ઝનો સમાવેશ થાય છે.**

૮.3 અંધ ક્રિકેટમાં પણ, ભારત ખૂબ જ સારું પ્રદર્શન કરી રહ્યું છે અને હાલમાં ભારત વિશ્વ અંધ ટી-20 અને એક દિવસીય આંતરરાષ્ટ્રીય ક્રિકેટનું ચેમ્પિયન છે.

૮.૪ સાર્વત્રિક ભાઈચારો આપણી નૈતિકતા અને સંસ્કૃતિમાં સમાયેલો છે. જો કે, જ્યારે દિવ્યાંગજનોના સમાવેશની વાત આવે છે, ત્યારે સાંસ્કૃતિક એકીકરણ માટે આપણાં નૈતિકતાનો પ્રચાર કરવાની તીવ્ર જરૂર છે. જો સમાજ જીવનના તમામ ક્ષેત્રોના સંદર્ભમાં બધા માટે ખુલ્લો

હોય તો તે પ્રગતિશીલ માનવામાં આવે છે. સંસ્કૃતિ અને મનોરંજન દિવ્યાંગજનની સહભાગિતાને સક્ષમ કરીને સમાવિષ્ટતાની છબીને મજબૂત બનાવે છે.

૮.૫ UNCRPDની કલમ ૩૦ રાજ્ય પક્ષોને દિવ્યાંગજનો એ સુનિશ્ચિત કરવા માટે યોગ્ય પગલાં લેવાનો આદેશ આપે છે કે:

- ➢ તેમની સર્જનાત્મક, કલાત્મક અને બૌદ્ધિક ક્ષમતાઓનો વિકાસ કરે અને તેનો ઉપયોગ કરે.
- ➢ તમામ સ્તરે મુખ્ય પ્રવાહની રમત પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેવા માટે પ્રોત્સાહિત અને પ્રોત્સાહન આપવામાં આવે છે.
- ➢ દિવ્યાંગતા વિશેષ રમતગમતની પ્રવૃત્તિઓનું આયોજન, વિકાસ અને તેમાં ભાગ લેવાની તક મળે.
- ➢ મનોરંજન, પર્યટન, આનંદપ્રમોદ અને રમતગમતનસ પ્રવૃત્તિઓના સંગઠન સાથે સંકળાયેલા લોકોની સેવાઓની એક્સેસ મેળવે.
- ➢ સુલભ ફોર્મેટમાં સાંસ્કૃતિક સામગ્રીની ઉપલબ્ધતાનો આનંદ માણે.
- ➢ ટીવી પ્રોગ્રામ, મૂવી વગેરેની ઉપલબ્ધતાનો આનંદ માણે.
- ➢ સિનેમા, પુસ્તકાલય, સંગ્રહાલય વગેરે જેવા સાંસ્કૃતિક પ્રદર્શન માટે સ્થળોની ઉપલબ્ધતાનો આનંદ માણે.

૮.૬ દિવ્યાંગનજનના અધિકારો માટેનો અધિનિયમ, ૨૦૧૬ એ સરકારને રમતગમતની પ્રવૃત્તિઓમાં દિવ્યાંગજનોની અસરકારક ભાગીદારી સુનિશ્ચિત કરવા પગલાં લેવાનો આદેશ આપે છે જેમાં અન્ય બાબતોનો સમાવેશ થાય છે:

- ➢ રમતગમત સત્તાવાળાઓ રમતગમતમાં ભાગ લેવા માટે દિવ્યાંગજનોના અધિકારોને યોગ્ય માન્યતા આપે.
- ➢ દિવ્યાંગજનોની ઉપલબ્ધિતા, સમાવેશ અને સહભાગિતા સુનિશ્ચિત કરવા અભ્યાસક્રમ અને કાર્યક્રમોનું પુનર્ગઠન કરો.
- ➢ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર સુવિધાઓને ફરીથી ડિઝાઇન કરો અને સપોર્ટ કરો.
- ➢ દિવ્યાંગતા વિશેષ રમત-ગમતના કાર્યક્રમોને પ્રોત્સાહન અને આયોજન કરો.

૮.૭ આ કાયદો સાંસ્કૃતિક અને મનોરંજક પ્રવૃત્તિઓમાં દિવ્યાંગજનોની ભાગીદારી માટે પણ જોગવાઈ કરે છે જેમાં નીચે મુજબની અન્ય બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.

- દિવ્યાંગ કલાકારો અને લેખકોને સુવિધાઓ, સમર્થન અને સ્પોન્સરશિપ
- દિવ્યાંગતા ઇતિહાસ સંગ્રહાલયની સ્થાપના
- કલાને સુલભ બનાવવી
- મનોરંજન કેન્દ્રો અને અન્ય સહયોગી પ્રવૃત્તિઓને પ્રોત્સાહન આપવું
- ટીવી કાર્યક્રમોની ઉપલબ્ધતા સહિત મનોરંજક પ્રવૃત્તિઓમાં દિવ્યાંગજનની ઉપલબ્ધિતા અને સમાવેશની સુવિધામાટે ટેક્નોલોજીનો વિકાસ કરવો.

૮.૮ રમતગમતને પ્રોત્સાહન આપવા માટે, સરકાર દિવ્યાંગ ખેલાડીઓ માટે તાલીમ સુવિધાઓના સંદર્ભમાં ગુણવત્તાયુક્ત માળખાકીય સુવિધાઓ પ્રદાન કરવા માટે પ્રતિબદ્ધ છે. આ સંદર્ભે, સરકાર દિવ્યાંગ ખેલાડીઓ માટે વિશ્વ કક્ષાનું ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર પૂરું પાડવાના હેતુથી ગ્વાલિયર ખાતે ડિસેબિલિટી સ્પોર્ટ્સ સેન્ટરની સ્થાપના કરી રહી છે જેથી તેઓ અસરકારક રીતે સ્પર્ધા કરી શકે અને પેરાલિમ્પિક્સ અને સ્પેશિયલ ઓલિમ્પિક્સ જેવી વિવિધ આંતરરાષ્ટ્રીય ઈવેન્ટ્સમાં દેશ માટે મેડલ જીતી શકે.

૮.૯ દિવ્યાંગજનના અધિકાર માટેના અધિનિયમ,૨૦૧૬ અને UNCRPDના આદેશને ધ્યાનમાં રાખીને, નીતિમાં પરિકલ્પના કરવામાં આવી છે:

- દરેક ઝોનમાં એક સમર્પિત દિવ્યાંગતા રમતગમત કેન્દ્રોની સ્થાપના, જેમાં નિવાસી આધાર સાથે દિવ્યાંગજનોની તાલીમ માટે અત્યાધુનિક સુવિધાઓ છે.
- યુથ અફેર્સ એન્ડ સ્પોર્ટ્સ એન્ડ સ્પોર્ટ્સ ઓથોરિટી ઓફ ઈન્ડિયા હેઠળ તમામ મુખ્ય પ્રવાહની રમત સુવિધાઓની સુલભતા સુનિશ્ચિત કરવી. આ સુવિધાઓમાં દિવ્યાંગજનોની તાલીમ અને સહભાગિતા માટે પ્રત્યેક દિવસે સમર્પિત સમય સ્લોટ નક્કી કરવામાં આવશે.
- જિલ્લા, રાજ્ય અને રાષ્ટ્રીય સ્તરે પેરાલિમ્પિક રમતોને પ્રોત્સાહિત કરવી.
- પેરાલિમ્પિક્સ, ડેફ ઓલિમ્પિક્સ, સ્પેશિયલ ઓલિમ્પિક્સ અને નેશનલ અને સ્ટેટ લેવલ ચેમ્પિયનશિપમાં દિવ્યાંગજન વિજેતાઓને સ્વીકૃતિ અને પુરસ્કાર આપવો.
- રમતગમતના સાધનોની પ્રાપ્તિ માટે દિવ્યાંગજનોની સુવિધા.
- દિવ્યાંગજનો વચ્ચે રમતગમતની સહભાગિતાને પ્રોત્સાહિત કરવા માટેની યોજના ઘડવામાં દિવ્યાંગજનોનેસામેલ કરવી.
- સાંસ્કૃતિક વિભાગ દ્વારાદિવ્યાંગજનો વચ્ચે લલિતકલા અને પર્ફોર્મિંગ આર્ટને પ્રોત્સાહન આપવા માટે એક યોજના વિકસાવવા.

- દિવ્યાંગજનના સાહિત્યિક કાર્યને સ્વીકારવું અને તેનો પ્રચાર કરવો અને તમામ સ્તરે તેનો પ્રચાર કરવો.
- દિવ્ય કલા શક્તિ જેવા સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમોને લાવવા.તે માત્ર નૃત્ય અને સંગીત પૂરતું સીમિત નહીં રહે પરંતુ ભવિષ્યમાં લલિત કલા, ચિત્ર, શિલ્પ વગેરેનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવશે.
- દિવ્યાંગજનોને સમાવતા સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ રાજ્ય/જિલ્લા સ્તરે યોજવામાં આવી શકે છે જે પરિવારો અને લોકોમાં દિવ્યાંગજનોની ક્ષમતાઓ પ્રત્યે સકારાત્મક વલણ પેદા કરશે. BHEL, NTPC, ONGC વગેરે જેવા જાહેર ક્ષેત્રના ઉપક્રમો દિવ્યાંગતા સહિત સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમોને પ્રોત્સાહન આપી શકે છે.
- દિવ્યાંગજનોમાટે સિનેમા હોલ, થિયેટર, મોલ, ફન પાર્ક અને મ્યુઝિયમ અને પ્રવાસી સ્થળોને સુલભ બનાવવું.
- વિવિધ સરકારી પહેલ, ADIP કેમ્પ, દિવ્યાંગજનોના અધિકારો માટેના અધિનિયમની જોગવાઈઓ, દિવ્યાંગજનોને સ્વનિર્ભર બનાવવા માટેની વિવિધ યોજનાઓની અસર, દિવ્યાંગ સાહસિકો/પેરાલિમ્પિયનોની સફળતાની વાર્તાઓ, NIs/CRCsપર ઉપલબ્ધ સેવાઓ વગેરેને સમાવતી ટૂંકી દસ્તાવેજી ફિલ્મ "ચુનલે આશમાન" વિકસાવવામાં આવી શકે છે.
- ૨૬ જાન્યુઆરીની પરેડમાં દિવ્યાંગજનોના સશક્તિકરણ માટેની પહેલ દર્શાવતી વિભાગની એક 'ટેબ્લો'નો સમાવેશ કરવાના પ્રયાસો કરવામાં આવી શકે છે.

પ્રકરણ-૯

સુલભતા

૯.૧ સુલભતાએ વ્યક્તિને ઉત્પાદન, સેવા અથવા સુવિધાની ઉપલબ્ધતા આપવા વિશે છે. આ સૂચિત કરે છે કે શું બધા વપરાશકર્તાઓ ઉત્પાદન, સેવા અથવા સુવિધાનો સામનો કરે છે ત્યારે તેઓ સમકક્ષ વપરાશકર્તા અનુભવનો ઉપયોગ કરવામાં સક્ષમ છે કે કેમ. જ્યારે આપણે દિવ્યાંગજનોને ધ્યાનમાં લઈએ છીએ, ત્યારે સુલભતા મહત્વ ધરાવે છે કારણ કે તે તેમના સશક્તિકરણ અને સમાવેશ માટેનું પ્રાથમિક સાધન છે.

૯.૨ અવરોધ મુક્ત ડિઝાઇનની વિભાવના વૈશ્વિક સ્તરે ૧૯૫૦ ના દાયકાની છે જ્યારે પરિસ્થિતિ સંભાળવાના સંદર્ભમાં તેની લાગુતાને સમજવામાં આવી હતી. ધીમે ધીમે, પરિવહન અને ICT ઇકોસિસ્ટમ જેવા સુલભતાના અન્ય પરિમાણોને બધા માટે ડિઝાઇનની વિભાવનાના ભાગ તરીકે ગણવામાં આવ્યા.

૯.3 દિવ્યાંગજનો (સમાન તકો, અધિકારોનું રક્ષણ અને સંપૂર્ણ સહભાગિતા) અધિનિયમ, ૧૯૯૫, પ્રથમ વખત મર્યાદિત સુલભતા સુવિધાઓ જેમ કે રેમ્પ, બ્રેઇલ અને શ્રાવ્ય સંકેતો સાથેની લિફ્ટ અને જાહેર ઇમારતોમાં અનુકૂલનક્ષમ શૌચાલય, ખાસ કરીને હોસ્પિટલોમાં, પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રો અને અન્ય તબીબી સંભાળ અને પુનર્વસન સંસ્થાઓ. રસ્તાઓ અને પરિવહન પ્રણાલીના આંશિક કવરેજની પણ કલ્પના કરવામાં આવી હતી.આ અધિનિયમમાં ન તો સુલભતાના ધોરણોને ઠરાવવામાં આવેલ છે અને ન તો તેમના પાલન માટે કોઈ સમયરેખા.

૯.૪ મે ૨૦૦૮ માં યુનાઈટેડ નેશન્સ કન્વેન્શન ઓન રાઈટ્સ ઓફ પર્સન્સ વિથ ડિસેબિલિટીઝ (UNCRPD)ના અમલમાં આવતાની સાથે સુલભતા પરના પ્રવચનમાં મોટો ફેરફાર થયો, જે દિવ્યાંગતાના સામાજિક મોડલ પર આધારિત છે. સંમેલનની કલમ ૯ સુલભતા સાથે સંબંધિત છે. તે સદસ્ય રાજ્યોને સુલભતામાં આવતા અવરોધો અને અવરોધોને દૂર કરવા માટે પગલાં લેવા આદેશ આપે છે, ખાસ કરીને નીચેનામાં:

- શાળાઓ, રહેણાંક મકાનો, હોસ્પિટલો અને કાર્યસ્થળો, રસ્તાઓ, પરિવહનના માધ્યમો અને અન્ય ઇન્ડોર અને આઉટડોર સુવિધાઓ સહિતની ઇમારતો;
- ઇલેક્ટ્રોનિક ઉપકરણો અને અન્ય સેવાઓ સહિત ICT ઇકોસિસ્ટમ;
- સુલભતાના લઘુત્તમ ધોરણો જાહેર કરો અને તેનું નિરીક્ષણ કરો;
- સાઈનેજ અને બ્રેઈલ સાથે જાહેર જનતા માટે ખુલ્લી ઇમારતો અને અન્ય સુવિધાઓ પ્રદાન કરો;
- સુલભતાના મુદ્દાઓ પર હિતધારકોને તાલીમ આપવી;
- માહિતીની ઉપલબ્ધતાની ખાતરી કરો; અને
- સુલભ ICTઅને સિસ્ટમની ડિઝાઇન, વિકાસ અને વિતરણને પ્રોત્સાહન આપો.

૯.૫ ભારત દિવ્યાંગજનો માટે એશિયા પેસિફિક દાયકા પર ઈન્ચીયોન વ્યૂહરચનાનો પક્ષકાર બન્યો: ૨૦૧૩-૨૦૨૨. આ વ્યૂહરચનાનો ધ્યેય ૩દિવ્યાંગજનો માટે અવરોધ-મુક્ત વાતાવરણની રચના પર ભાર મૂકે છે. તેનો હેતુ ભૌતિક વાતાવરણ, જાહેર પરિવહન, જ્ઞાન,

માહિતી અને સંચારની ઉપલબ્ધતા વધારવાનો છે. તે એ વાત પર પણ ભાર મૂકે છે કે સાર્વત્રિક ડિઝાઇન પર આધારિત શહેરી, ગ્રામીણ અને દૂરના વિસ્તારોની સુલભતા માત્ર દિવ્યાંગજન માટે જ નહીં પરંતુ સમાજના અન્ય સભ્યો માટે પણ સલામતી અને ઉપયોગમાં સરળતા વધારે છે.

૯.૬ દેશમાં સુલભતા સંસ્કૃતિને પ્રાધાન્ય આપવાના ઉદ્દેશ્ય સાથે,દિવ્યાંગજન સશક્તિકરણ વિભાગ દ્વારા ડિસેમ્બર ૨૦૧૫ માં શરૂ કરાયેલ એક્સેસિબલ ઈન્ડિયા કેમ્પેઈન (સુગમ્ય ભારત અભિયાન), UNCRPD અને ઈન્ચીયોન વ્યૂહરચનામાં સમાવિષ્ટ દિવ્યાંગતાના સામાજિક મોડલની ફિલસૂફીનો સમાવેશ કરે છે અને સુલભતાના અવકાશને તેના કવરેજ સાથે વિસ્તૃત કરે છે. તે જાહેર ઇમારતો, પરિવહન અને ICT ઇકો-સિસ્ટમમાં તમામ પાસાઓમાં સુલભતાની જોગવાઈની કલ્પના કરે છે.

૯.૭ વધુમાં, રાઈટ્સ ફોર પર્સન્સ વિથ ડિસેબિલિટી એક્ટ, ૨૦૧૬ (RPwD એક્ટ) એ સુલભતાની જોગવાઈને પ્રોત્સાહન આપ્યું. સુલભ ભારત ઝુંબેશ આમ એક્ટમાં સમાવિષ્ટ સુલભતાના ઉદ્દેશ્યોને સાકાર કરવા માટેના સાધન તરીકે કામ કરે છે. લક્ષિત હસ્તક્ષેપ દ્વારા પરિણામો સુધારવા માટે એક્સેસિબિલિટી ઈન્ડિયા કેમ્પેઈનના આઉટપુટની સમયાંતરે સમીક્ષા કરવામાં આવે છે.

૯.૮ સુલભ ભારત અભિયાનમાં સુલભતાના નીચેના ત્રણ પરિમાણો છે:

૯.૮.૧ જાહેર ઈમારતોઃ

ઉદ્દેશ્ય એ છે કે પગથિયાં અને રેમ્પ્સ, કોરિડોરમાં સ્પર્શશીલ માર્ગો, વિશાળ પ્રવેશદ્વારો, આરક્ષિત પાર્કિંગ અને શૌચાલય જેવી સુવિધાઓની જોગવાઈ કરીને સુલભ સરકારી ઇમારતોના પ્રમાણને વધારવાનો છે.

૯.૮.૨ પરિવહન વ્યવસ્થા:

મુસાફરીના સમાન અધિકારો અને જાહેર તેમજ ખાનગી પરિવહનના ઉપયોગ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું છે. એરપોર્ટ, રેલ્વે સ્ટેશનો અને બસ ટર્મિનલ તેમજ કેરિયર્સ (રેલ્વે કોચ અને બસો) અને સંબંધિત સેવાઓ જેમ કે ટિકિટ બુકિંગ, પૂછપરછ, બુકિંગ સ્ટેટસ, વિશેષ સહાયની બુકિંગ વગેરેને અવરોધ-મુક્ત સેવાઓ પ્રદાન કરવા માટે વિકસાવવામાં આવી રહી છે.

૯.૮.૩ માહિતી અને સંચાર ટેકનોલોજી (ICT) **ઇકો સિસ્ટમ**:

ડિજિટલ અને વર્ચ્યુઅલ સેવાઓ પર વધતી જતી અવલંબન સાથે, ઍક્સેસિબલ ઈન્ડિયા કેમ્પેઈનવેબસાઈટ, જાહેર દસ્તાવેજો અને ટીવી પર મીડિયા કન્ટેન્ટમાં સુલભતાને પ્રોત્સાહન આપી રહી છે જ્યારે સાઈન લેંગ્વેજ ઈન્ટરપ્રિટર્સની તાલીમ તરફ પણ કામ કરી રહી છે. ચાવીરૂપ ઉદ્દેશો સુલભ અને ઉપયોગી જાહેર દસ્તાવેજો અને વેબસાઇટ્સના પ્રમાણને વધારવાનો છે જે આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે માન્ય સુલભતા ધોરણોને પૂર્ણ કરે છે, સાઇન લેંગ્વેજ ઇન્ટરપ્રિટર્સના પૂલને વધારતા અને જાહેર ટેલિવિઝન સમાચાર કાર્યક્રમોના દૈનિક કૅપ્શનિંગ અને સાઇન-લેંગ્વેજ અર્થઘટનના પ્રમાણને વધારતા હોય છે.

૯.૯ દિવ્યાંગજનના અધિકારો માટેનો અધિનિયમ,૨૦૧૬ સરકારને બિલ્ટ-અપ પર્યાવરણ (જાહેર ઇમારતો), પરિવહન વ્યવસ્થા, ICT ઇકોસિસ્ટમ અને અન્ય સુવિધાઓ અને સેવાઓના સંદર્ભમાં સુલભતા ધોરણો ઘડવા આદેશ આપે છે. વધુમાં, સરકારે બસ સ્ટોપ, રેલ્વે સ્ટેશન અને એરપોર્ટ પર સુલભતા સુવિધાઓ પ્રદાન કરવા અને દિવ્યાંગજનો માટે જરૂરી ગતિશીલતાને સંબોધવા માટે સુલભ રસ્તાઓ સુનિશ્ચિત કરવા માટે પગલાં લેવા પણ જરૂરી છે. તે સરકારને ઓડિયો, પ્રિન્ટ અને ઈલેક્ટ્રોનિક મીડિયામાં ઉપલબ્ધ તમામ સામગ્રી અને ઈલેક્ટ્રોનિક/કન્ઝ્યુમર ગૂડ્ઝ યુનિવર્સલ ડિઝાઈનમાં ઉપલબ્ધ છે તેની ખાતરી કરવા માટે પગલાં લેવાનો આદેશ પણ આપે છે.

૯.૧૦ દિવ્યાંગજનના અધિકારો માટેનો અધિનિયમ,૨૦૧૬ ની જોગવાઈઓ અનુસાર, કેન્દ્ર સરકારે જૂન ૨૦૧૭ માં દિવ્યાંગજનના અધિકારો માટેનો અધિનિયમના નિયમો સૂચિત કર્યા હતા અને અન્ય બાબતોની સાથે-સાથે જાહેર ઇમારતો, પેસેન્જર બસ પરિવહન, વેબસાઇટ્સ અને વેબસાઇટ્સ પર મૂકવાના દસ્તાવેજો માટે સુલભતા ધોરણો ધરાવતા નિયમો મૂક્યા હતા.

૯.૧૧ AIC હેઠળ લક્ષ્યોની પ્રગતિની અસરકારક અને વાસ્તવિક સમયની દેખરેખના હેતુ માટે, MIS પોર્ટલ સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૯ માં શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું. વધુમાં, સુગમ્ય ભારત એપ્લિકેશન, ક્રાઉડસોર્સિંગ મોબાઇલ એપ્લિકેશન ૨ જી માર્ચ ૨૦૨૧ ના રોજ લોન્ચ કરવામાં આવી હતી. આ એપ્લિકેશન એક માધ્યમ છે ક્રાઉડસોર્સિંગ સુલભતા-સંબંધિત સમસ્યાઓનો લોકો દ્વારા સામનો કરવો પડી રહ્યો છે અને મળેલી ફરિયાદોનું નિરાકરણ કરીને ભારતમાં જાહેર ઈમારતો, ટ્રાન્સપોર્ટેશન સેક્ટર અને ICT ઇકોસિસ્ટમમાં સુલભતામાં વધારો કરવો. આ એપ દિવ્યાંગજન અને સામાન્ય જનતાને સુલભતા-સંબંધિત મુદ્દાઓ કે જેના નિવારણની જરૂર છે તે ધ્યાનમાં

લાવવા સક્ષમ બનાવશે. આ ક્રાઉડસોર્સિંગ એપની દ્રષ્ટિ અને દિશા આપણા દેશમાં સુલભતા સુધારવા માટે જન-ભાગીદારી પર આધારિત છે. ACCESS- ધ ફોટો ડાયજેસ્ટ, વ્યાવસાયિકો, સરકારી અધિકારીઓ અને વિવિધ એક્ઝિક્યુટીંગ એજન્સીઓના અધિકારીઓ/આર્કિટેક્ટ્સ/ એન્જિનિયરો વચ્ચે ઍક્સેસિબિલિટીની જરૂરિયાતો અને વિશિષ્ટતાઓની સમજ વધારવા માટે એક ઍક્સેસિબિલિટી માર્ગદર્શિકા, લોન્ચ કરવામાં આવી છે.

૯.૧૨ દિવ્યાંગજનો માટે અવરોધ-મુક્ત વાતાવરણ બનાવવા માટે નીતિ નીચેના પગલાંની રૂપરેખા આપે છે જેથી તેઓને અન્યની જેમ તમામ સુવિધાઓ અને સેવાઓની સમાન ઉપલબ્ધતા મળે.

- તમામ સ્થાનિક જાહેર બાંધકામ પેટા-નિયમોમાં અવરોધ-મુક્ત પર્યાવરણ અને દિવ્યાંગજનો અને વૃદ્ધો અથવા નેશનલ બિલ્ડીંગ કોડ હેઠળ નિર્દિષ્ટ કરાયેલા લોકો માટે જગ્યાના ધોરણો માટે સુમેળભર્યા માર્ગદર્શિકા હેઠળ નિર્દિષ્ટ સુલભતા ધોરણોને સમાવિષ્ટ કરવામાં આવશે.
- તમામ કેન્દ્રીય મંત્રાલયો/વિભાગો અને રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો સુનિશ્ચિત કરશે કે દરેક નવી જાહેર ઇમારતો આયોજનના તબક્કે સુલભતા ધોરણોને અનુરૂપ છે અને ખર્ચ અંદાજ લાગુ પડતા ધોરણો અનુસાર સુલભતા સુવિધાઓને ધ્યાનમાં લેશે.
- તમામ જાહેર ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરમાં સુલભતા તેમજ સાર્વત્રિક ડિઝાઈન કલ્ચરનો સમાવેશ સુનિશ્ચિત કરવા માટે આર્કિટેક્ચર્સ અને સિવિલ એન્જિનિયરો અને તેમના સંગઠનોને સંવેદનશીલ બનાવવામાં આવશે.
- સિવિલ, ઇલેક્ટ્રિકલ, મિકેનિકલ, ઇલેક્ટ્રોનિક્સ, કોમ્પ્યુટર સાયન્સ, આર્કિટેક્ચર, ટાઉન પ્લાનિંગ, ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટેશન, આઇટી વગેરે જેવા એન્જિનિયરિંગ માટેના અભ્યાસક્રમમાં સુલભતા અને સાર્વત્રિક ડિઝાઇનનો ભાગ હોવો જોઈએ.
- રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો તેમની તમામ હાલની ઇમારતોને સમયબદ્ધ રીતે સુલભ બનાવવા માટે એક એક્શન પ્લાન તૈયાર કરશે.
- તમામ નવી પેસેન્જર બસોમાં સુલભતા વિશેષતાઓ હશે અને હાલની પેસેન્જર બસોને સમયમર્યાદામાં તબક્કાવાર રીતે દૂર કરવામાં આવશે.
- દિવ્યાંગજનો માટે સુલભ પેસેન્જર કારને પ્રોત્સાહન આપવાના પ્રયાસો કરવામાં આવશે અને એરપોર્ટ, રેલ્વે સ્ટેશન, બસ સ્ટોપ વગેરે પર સુલભ કેબ સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ

કરાવવામાં આવશે. આવા વાહનોના ડ્રાઈવરોને દિવ્યાંગજનોની જરૂરિયાતો વિશે સંવેદનશીલ અને તાલીમ આપવામાં આવશે.

- રેલ્વેને મેટ્રો કોચ, પ્લેટફોર્મ અને ટ્રેનની અંદર ઓફર કરવામાં આવતી સેવાઓ અને દિવ્યાંગજનો માટે સમયબદ્ધ રીતે સુલભ કરવા માટેના પ્રયત્નો કરવામાં આવશે.
- તમામ ઈન્ટરનેશનલ/ડોમેસ્ટીક એરપોર્ટે સુલભતાના ધોરણોને પૂર્ણ કરવા પડશે. તમામ નવા એરપોર્ટ અથવા એરપોર્ટના અપગ્રેડેશનમાં સાર્વત્રિક ડિઝાઇનિંગ સિદ્ધાંતોનો સમાવેશ કરવો પડશે. સ્કિનિંગ અને સિક્યુરિટી ચેકઅપ અને બોર્ડિંગ અને ડીબોર્ડિંગ સુવિધાઓ સહિત એરપોર્ટની સેવાઓ સુલભતા ધોરણોનું પાલન કરતી હોવી જોઈએ. નાગરિક ઉડ્ડયન મંત્રાલય એરપોર્ટ સત્તાવાળાઓ અને એરલાઇન્સ દ્વારા પાલન માટે વ્યાપક માર્ગદર્શિકા જારી કરશે.
- જહાજોના જહાજો, બંદરો, ડોકયાર્ડ્સ, જેટીઓ અને અંતર્દેશીય જળ ટર્મિનલ્સમાં દિવ્યાંગજનો દ્વારા સીમલેસ ઉપયોગ માટે સાર્વત્રિક ડિઝાઇનના સિદ્ધાંત પર સુલભતા સુવિધાઓ હશે.
- તમામ વેબસાઇટ્સ, સરકારી અને ખાનગી બંને સરકારની માર્ગદર્શિકાને સમયાંતરે સુધાર્યા મુજબ પૂરી કરશે. કોઈપણ નવી વેબસાઈટને હોસ્ટ કરવા માટે સુરક્ષા મંજૂરી આપતી વખતે MeiTY સુલભતા ધોરણોનું પાલન તપાસવાની સિસ્ટમ વિકસાવશે.
- સામાન્ય રીતે જાહેર જનતાના ઉપયોગ માટે સંબંધિત તમામ મોબાઈલ એપ્સે સુલભતા ધોરણોનું પાલન કરવું જોઈએ.
- તમામ ટીવી સામગ્રી, ફિલ્મો, દસ્તાવેજી અને વિડિયોમાં શ્રવણની ક્ષતિ ધરાવતી વ્યક્તિઓ માટે સાંકેતિક ભાષાના અર્થઘટન અથવા નજીકના કૅપ્શનની સુવિધા હશે અને દ્રષ્ટિની ક્ષતિ ધરાવતી વ્યક્તિઓ માટે ઑડિયો વર્ણન હશે.
- માહિતી અને પ્રસારણ મંત્રાલય તમામ બ્રોડકાસ્ટરોને તેમના કાર્યક્રમોનું પ્રસારણ કરતી વખતે સુલભતા ધોરણોની પુષ્ટિ કરવા માટે માર્ગદર્શિકા જારી કરશે.
- તમામ સંબંધિત મંત્રાલયો/વિભાગો તેમના વિસ્તાર હેઠળ આવરી લેવામાં આવતી સુવિધાઓ અને સેવાઓના સંદર્ભમાં સુલભતા ધોરણો ધરાવતી માર્ગદર્શિકા સમયમર્યાદામાં જારી કરશે.
- જાહેર ઇમારતોના સંબંધમાં રિયલ એસ્ટેટ રેગ્યુલેટરી ઓથોરિટીઝ (RERA) અને ટેલિકોમ્યુનિકેશન્સના સંદર્ભમાં ટેલિકોમ રેગ્યુલેટરી ઓથોરિટી (TRAI) જેવા ડોમેન રેગ્યુલેટર આ ધોરણોનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવા માટે જવાબદાર રહેશે. આવા મંત્રાલયો/વિભાગો જ્યાં કોઈ ચોક્કસ વિસ્તાર રેગ્યુલેટર નથી તેઓ આ ધોરણોનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવા માટે મિકેનિઝમ વિકસાવવા માટે જવાબદાર રહેશે.

- **રોડ પરિવહન અને હાઈવેઝ મંત્રાલય 'જરૂરિયાત મુજબ દિવ્યાંગ વ્યક્તિઓ દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતા વ્યક્તિગત વાહનોમાં ફેરફાર કરવા માટે જરૂરી માર્ગદર્શિકા બહાર પાડશે.**
- રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો અને અન્ય મંત્રાલયો/વિભાગ દ્વારા આયોજિત બેઠકોમાં સાંકેતિક ભાષાના અર્થઘટનનો ઉપયોગ ફરજિયાત હોવો જોઈએ.

પ્રકરણ-૧૦

આપત્તિ વ્યવસ્થાપન

૧૦.૧ આપત્તિ એ એક અણધારી ઘટના છે, જે અસરગ્રસ્ત લોકોની તેની અસરનું સંચાલન કરવાની ક્ષમતાને છીનવી શકે છે. દરેક વ્યક્તિના જીવન પર આપત્તિની અસર હોવા છતાં દિવ્યાંગજનો આફતો અને આબોહવા પરિવર્તનની અસર અપ્રમાણસર રીતે અનુભવે છે. તેઓ સામાન્ય વસ્તી કરતાં વધુ પ્રતિકૂળ અસર કરે છે કારણ કે તેમની સ્થિતિ તેમની શારીરિક અને માનસિક મર્યાદાઓને કારણે તેમને વિવિધ વધારાના જોખમો માટે ખુલ્લા પાડે છે. તાત્કાલિક સ્થળાંતર અને બચાવ માટે પગલાં ભરીને અસર ઘટાડી શકાય છે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના પ્રયત્નોનો ઉદ્દેશ જોખમોથી સંભવિત નુકસાનને ઘટાડવા અથવા ટાળવાનો, આપત્તિના પીડિતોને તાત્કાલિક અને યોગ્ય સહાયની ખાતરી આપવા અને ઝડપી અને અસરકારક પુનઃપ્રાપ્તિ પ્રાપ્ત કરવાનો છે.

૧૦.૨ પાછલા વર્ષોમાં કુદરતી આફતોની સંખ્યામાં વધારો થયો છે અને તેની સાથે શહેરીકરણ અને વસ્તી વધારાને કારણે વધતા નુકસાનને કારણે કુદરતી આફતોની અસર હવે મોટા પ્રમાણમાં અનુભવાય છે. યુનાઈટેડ નેશન્સ અનુસાર, ફક્ત ૨૦૦૧ માં, મધ્યમથી ઉચ્ચ શ્રેણીની કુદરતી આફતોને કારણે વિશ્વભરમાં ઓછામાં ઓછા ૨૫૫,૦૦૦ મૃત્યુ થયા હતા, જે પાછલા વર્ષ કરતા બમણા કરતાં વધુ હતા અને લગભગ US $૩૬ બિલિયનનું આર્થિક નુકસાન થયું હતું. જો સ્થાનિક સમુદાય સ્તરે નોંધપાત્ર નુકસાન પહોંચાડતી ઘણી નાની અને રેકોર્ડ ન થયેલી આફતોના પરિણામોને ધ્યાનમાં લેવામાં આવે તો આ આંકડા ઘણા વધારે હશે.

૧૦.૩ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટેનો નવો અભિગમ એ પ્રતીતિ સાથે શરૂ થયો કે જ્યાં સુધી વિકાસ પ્રક્રિયામાં શમન ન થાય ત્યાં સુધી વિકાસ ટકી શકતો નથી. અભિગમનો બીજો પાયાનો પથ્થર એ છે કે શમન બહુ-શિસ્તનું હોવું જોઈએ, જે વિકાસના તમામ ક્ષેત્રોમાં ફેલાયેલું હોવું જોઈએ. નવી નીતિ એવી માન્યતામાંથી પણ ઉદભવે છે કે રાહત અને પુનર્વસન પરના ખર્ચ કરતાં રાહતમાં રોકાણો વધુ ખર્ચ-અસરકારક છે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન ભારતના નીતિ માળખામાં મહત્વપૂર્ણ સ્થાન ધરાવે છે, કારણ કે ગરીબ લોકો આપત્તિથી સૌથી વધુ પ્રભાવિત થાય છે.

૧૦.૪ સરકાર દ્વારા જે પગલાં લેવામાં આવે છે તે ઉપર દર્શાવેલ અભિગમથી ઉદભવે છે. આ અભિગમને રાષ્ટ્રીય આપત્તિ ફ્રેમવર્ક (રોડમેપ) માં અનુવાદિત કરવામાં આવ્યો છે જેમાં

સંસ્થાકીય પદ્ધતિઓ, આપત્તિ નિવારણ વ્યૂહરચના, પ્રારંભિક ચેતવણી પ્રણાલી, આપત્તિ શમન, સજ્જતા અને પ્રતિભાવ અને માનવ સંસાધન વિકાસનો સમાવેશ થાય છે. અપેક્ષિત ઇનપુટ્સ, હસ્તક્ષેપના ક્ષેત્રો અને રાષ્ટ્રીય, રાજ્ય અને જિલ્લા સ્તરે સામેલ થનારી એજન્સીઓની ઓળખ કરવામાં આવી છે અને રોડમેપમાં સૂચિબદ્ધ કરવામાં આવી છે. આ રોડમેપ તમામ રાજ્ય સરકારો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ પ્રશાસન સાથે શેર કરવામાં આવ્યો છે. ભારત સરકારના મંત્રાલયો અને વિભાગો અને રાજ્ય સરકારો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ પ્રશાસનોને રાષ્ટ્રીય માર્ગદર્શિકાને વ્યાપક માર્ગદર્શિકા તરીકે લેતા તેમના સંબંધિત રોડમેપ વિકસાવવાની સલાહ આપવામાં આવી છે. તેથી, હવે એક સામાન્ય વ્યૂહરચના છે જે તમામ સહભાગી સંસ્થાઓ/હિતધારકો દ્વારા લેવામાં આવતી કાર્યવાહીને આધારભૂત છે.

૧૦.૫ દિવ્યાંગજનના સંદર્ભમાં, અસરકારક આપત્તિ ઘટાડા અને વ્યવસ્થાપન દ્વારા તેમને આપત્તિની અસરથી બચાવવા પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. વૈશ્વિક સ્તરે, યુએનસીઆરપીડી, ઈન્ચેન સ્ટ્રેટેજી અને સેન્ડાઈ ફ્રેમવર્કે આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા અને તેના સંચાલનના સંદર્ભમાં અસરકારક વ્યૂહરચનાઓ ફરજિયાત કરી છે. UNCRPD કલમ-૧૧ દિવ્યાંગજનના સંબંધમાં જોખમ અને માનવતાવાદી કટોકટીની સ્થિતિ સાથે કામ કરે છે. તે રાજ્ય પક્ષોને જોખમ, સશસ્ત્ર સંઘર્ષની પરિસ્થિતિઓ, કુદરતી આફતો અને માનવતાવાદી કટોકટીની પરિસ્થિતિઓમાં દિવ્યાંગજનોના રક્ષણ અને સલામતીની ખાતરી કરવા માટે તમામ જરૂરી પગલાં લેવા આદેશ આપે છે.

૧૦.૬ ઈન્ચીયોન વ્યૂહરચનાનો ધ્યેય ૭ દિવ્યાંગતા-સમાવતા આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા અને સંચાલનને સુનિશ્ચિત કરવાનો છે. તેના લક્ષ્યાંકો દિવ્યાંગતા-સમાવતા આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાના આયોજનને મજબૂત કરવા અને આપત્તિઓનો જવાબ આપવા માટે દિવ્યાંગજનને સમયસર અને યોગ્ય સહાય પૂરી પાડવાના અમલીકરણ પગલાંને મજબૂત બનાવવાનો છે.

૧૦.૭ સેન્ડાઈ ફ્રેમવર્ક ફોર ડિઝાસ્ટર રિડક્શન (૨૦૧૫-૨૦૩૦) જે માર્ચ ૨૦૧૫ માં આયોજિત આપત્તિ જોખમ ઘટાડા અંગેની ત્રીજી યુએન વર્લ્ડ કોન્ફરન્સમાં અપનાવવામાં આવ્યું હતું, જેણે આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટે ક્રિયા-લક્ષી માળખું પૂરું પાડ્યું હતું. સેન્ડાઈ ફ્રેમવર્ક માન્યતા આપે છે કે જ્યારે રાજ્યોની આપત્તિના જોખમને ઘટાડવાની એકંદર જવાબદારી છે, તે સરકારો અને હિતધારકો વચ્ચેની સહિયારી જવાબદારી છે. સરકારોએ દિવ્યાંગજનો અને તેમના સંગઠનોને પ્રોત્સાહિત કરવા જોઈએ કે જેઓ આપત્તિના જોખમોના મૂલ્યાંકનમાં મહત્વપૂર્ણ છે

જેથી કરીને સાર્વત્રિક ડિઝાઇનના સિદ્ધાંતોને ધ્યાનમાં રાખીને દિવ્યાંગજનના વિવિધ વર્ગોની વિશિષ્ટ જરૂરિયાતોને અનુરૂપ યોજનાઓ ડિઝાઇન અને અમલમાં મુકવામાં આવે.

૧૦.૮ સસ્ટેનેબલ ડેવલપમેન્ટ ગોલ્સનો ધ્યેય ૧૧ શહેરો અને માનવ વસાહતોને સમાવિષ્ટ, સલામત, સ્થિતિસ્થાપક અને ટકાઉ બનાવવા સાથે સંબંધિત છે. ઉપરોક્ત ધ્યેયના ૧૧.૫ લક્ષ્યાંકમાં ગરીબો અને સંવેદનશીલ પરિસ્થિતિઓમાં લોકોના રક્ષણ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને આપત્તિઓના કારણે જીડીપીના ૧%ના નુકસાનને ઘટાડવાની કલ્પના કરવામાં આવી છે. SDG લક્ષ્યાંક ૧.૫, ૯.૧, ૧૧.૨, ૧૧.૭, ૧૩.૧, અને ૧૩.૩ પણ સમાવેશી આપત્તિ જોખમ ઘટાડા અને વ્યવસ્થાપન સૂચવે છે.

૧૦.૯ ડિસેબિલિટી અને ડિઝાસ્ટર રિસ્ક મેનેજમેન્ટ પર ડિસેમ્બર ૨૦૧૫ માં યોજાયેલી ઢાકા કોન્ફરન્સમાં આપત્તિ ઘટાડવા અને સરકારો અને હિતધારકો વચ્ચે સહયોગ વધારવા માટે સેન્ડાઈ ફ્રેમવર્કના અમલીકરણ માટે દિવ્યાંગજનો અને તેમની સંસ્થાઓને અર્થપૂર્ણ રીતે જોડવા પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો.

૧૦.૧૦ ભારતમાં, રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ ના અમલીકરણ પછી આપત્તિ વ્યવસ્થાપનને કાનૂની સમર્થન મળ્યું જેણે જિલ્લા, રાજ્ય અને રાષ્ટ્રીય સ્તરે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળની સ્થાપનાનો માર્ગ મોકળો કર્યો. સરકારે દિવ્યાંગજનો માટે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન પર એક વિશિષ્ટ માનક સંચાલન પ્રક્રિયા (SOP) પણ વિકસાવી છે જેથી જોખમની પરિસ્થિતિઓ દરમિયાન તેમના સ્થળાંતર અને પુનર્વસનની ખાતરી કરી શકાય. સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૯ માં, રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તાધિકારીએ "દિવ્યાંગતા સહિતની આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટેની માર્ગદર્શિકા ઘડી હતી.", જે સરકારી અને બિન-સરકારી તમામ સ્તરે વિવિધ હિસ્સેદારો સાથે સંકલન કરીને કટોકટીની પરિસ્થિતિઓનું સંચાલન કરવાની વ્યાપક વ્યૂહરચના છે.

૧૦.૧૧ દિવ્યાંગજનોના અધિકારો માટેનો અધિનિયમ, ૨૦૧૬ ની કલમ ૮ કટોકટીની પરિસ્થિતિ દરમિયાન દિવ્યાંગજનોના રક્ષણ અને સલામતી સાથે વિગતવાર વ્યવહાર કરે છે. રાષ્ટ્રીય, રાજ્ય અને જિલ્લા આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તાવાળાઓને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનામાં દિવ્યાંગજનોને જાણ કરવા અને સામેલ કરવા ફરજિયાત કરવામાં આવ્યા છે. દિવ્યાંગજન માટેના રાજ્ય કમિશનરોને આ સત્તાવાળાઓ સાથે સંકલન કરવા માટે મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા આપવામાં આવી છે.

૧૦.૧૨ માર્ચ ૨૦૨૦ માં દિવ્યાંગજન સશક્તિકરણ વિભાગે કોવિડ રોગચાળા દરમિયાન દિવ્યાંગજનોના હિતોનું રક્ષણ કરવા માટે તમામ રાજ્યો/ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો અને કેન્દ્રીય મંત્રાલયો/વિભાગોને તેની વ્યાપક દિવ્યાંગતા સમાવિષ્ટ માર્ગદર્શિકા પ્રસારિત કરી. જ્યારે કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારો આ પ્રસંગ માટે ઉભા થયા, ત્યારે આ આપત્તિની વિશિષ્ટતાને ધ્યાનમાં રાખીને સંખ્યાબંધ પાઠ શીખ્યા. ચક્રવાત અને ધરતીકંપના કિસ્સામાં વિપરીત જ્યાં રાહત પગલાંને પ્રતિબંધિત મંજૂરી આપવામાં આવે છે, કોવિડ ૧૯ રોગચાળાના કિસ્સામાં, જ્યારે મદદની માંગ છે, ત્યારે સામાજિક અંતર જેવા સાવચેતીનાં પગલાંનું કડક પાલન કરવાની પણ જરૂર છે.

૧૦.૧૩ નીતિની પરિકલ્પના છે:-

- વિવિધ હિતધારકો સાથે યોગ્ય સંકલન સાથે સામાન્ય સમયમાં સજ્જતાની ખાતરી કરવી.
- દિવ્યાંગજનો અને તેમની ચોક્કસ આવશ્યકતાઓને સંભાળવા માટે સ્થાનિક સ્તરના સત્તાવાળાઓનું સંવેદના.
- મૂળભૂત ડેટાની જાળવણી, સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓ અને દિવ્યાંગ સંગઠનોની યાદી, ખોરાક, દવા, હોસ્પિટલમાં દાખલ થવા વગેરેના પ્રોટોકોલની જાળવણીમાં દિવ્યાંગજનો રાજ્ય કમિશનરો અને જિલ્લા સ્તરના સત્તાવાળાઓની સક્રિય ભૂમિકા.
- આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાના આયોજન, અમલીકરણ અને દેખરેખમાં દિવ્યાંગજનો અને તેમના સંગઠનોનો ફાળો.
- રાજ્ય સ્તર, દિવ્યાંગજનોમાટે કામ કરતી પ્રાદેશિક સંસ્થાઓ અને દિવ્યાંગતા પર કામ કરતી અન્ય સંસ્થા માટે સમાવિષ્ટ DRR માટે કેન્દ્રબિંદુ જાહેર કરવું. NDMA દ્વારા કેન્દ્રીય બિંદુઓ વચ્ચે સહયોગની સિસ્ટમ પણ સ્થાપિત કરવામાં આવશે.
- જિલ્લા, રાજ્ય અને રાષ્ટ્રીય સ્તરે ડિઝાસ્ટર મેનેજમેન્ટ ઓથોરિટીઓ દ્વારા લિંગ, ઉંમર અને દિવ્યાંગતાનો અલગ-અલગ ડેટા એકત્રિત કરવો.
- NDMA/SDMA દ્વારા ડિઝાસ્ટર રિસ્ક મેનેજમેન્ટને લગતી તમામ સેવાઓ સુલભ અને ઉપયોગમાં લેવા યોગ્ય છે તેની ખાતરી કરવા માટે નિયમિત ઓડિટ હાથ ધરવા.
- NDMA/SDMA દ્વારા દિવ્યાંગતા સહિત DRRના અમલીકરણના સંદર્ભમાં આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાના ક્ષેત્રમાં માનવશક્તિની તાલીમ.
- ડિઝાસ્ટર મેનેજમેન્ટ ફંડ હેઠળ આપત્તિ પરિસ્થિતિઓમાં સ્થળાંતર અને રાહત માટે દિવ્યાંગજનોને પ્રાથમિકતા.

પ્રકરણ-૧૧

સામાજિક સુરક્ષા

૧૧.૧ સામાજિક સુરક્ષા એ મુખ્યત્વે એવા વ્યક્તિઓના રક્ષણની પ્રણાલી છે જેમને રાજ્ય તરફથી તેની જરૂર હોય છે. આ પ્રકારનું રક્ષણ નિવૃત્તિ, મૃત્યુ, છટણી, દિવ્યાંગતા જેવી આકસ્મિક પરિસ્થિતિઓમાં સંબંધિત છે જે સમાજના વ્યક્તિગત સભ્યોના નિયંત્રણની બહાર હોય છે.

૧૧.૨ સામાજિક સુરક્ષાની ILO ખ્યાલને કાયદા દ્વારા બાંયધરી આપવામાં આવેલ મૂળભૂત સામાજિક અધિકારની માન્યતા પર આધારિત છે જેઓ તેમના નિયંત્રણની બહારના કારણોસર અસ્થાયી અથવા કાયમી ધોરણે કામ કરવામાં અસમર્થ જણાય છે. તેણે પ્રથમ વખત સામાજિક સુરક્ષાના અધિકારને માન્યતા આપી. ત્યારબાદ, યુએન જનરલ એસેમ્બલીએ, માનવ અધિકારો પર સાર્વત્રિક ઘોષણા સ્વીકારતી વખતે પણ ખાતરી આપી હતી કે સમાજના દરેક સભ્યને સામાજિક સુરક્ષાનો અધિકાર છે.

૧૧.3 ભારત એક સુખાકારી રાજ્ય છે, અને સામાજિક સુરક્ષા એ સરકારી નીતિનો આવશ્યક ઘટક છે.ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૪૧ મુજબ, રાજ્ય, તેની આર્થિક ક્ષમતા અને વિકાસની મર્યાદામાં, કામ કરવાનો, શિક્ષણનો અધિકાર સુરક્ષિત કરવા અને બેરોજગારી, વૃદ્ધાવસ્થા, માંદગી અને દિવ્યાંગતાના કેસોમાં અને અયોગ્ય જરૂરિયાતના અન્ય કિસ્સાઓમાં જાહેર સહાયમાટે અસરકારક જોગવાઈઓ કરશે.

૧૧.૪ UNCRPDની કલમ ૨૮ રાજ્યને દિવ્યાંગજનો માટે જોગવાઈઓ કરવા માટે પગલાં લેવાનો આદેશ આપે છે:

- દિવ્યાંગજનો અને તેમના પરિવારો માટે પર્યાપ્ત જીવનધોરણ,જેમાં પર્યાપ્ત ખોરાક, કપડાં અને આવાસનો સમાવેશ થાય છે;
- સ્વચ્છ પાણીની સેવાઓની સમાન ઉપલબ્ધતા;
- દિવ્યાંગતા-સંબંધિત જરૂરિયાતો માટે યોગ્ય અને સસ્તું સેવાઓ, ઉપકરણો અને અન્ય સહાયની ઉપલબ્ધતા;
- દિવ્યાંગજનો, ખાસ કરીને દિવ્યાંગતા ધરાવતી મહિલાઓ અને છોકરીઓ અને દિવ્યાંગજનો વૃદ્ધો માટે, સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમો અને ગરીબી ઘટાડવાના કાર્યક્રમોમાં;

- પર્યાપ્ત તાલીમ, પરામર્શ, નાણાકીય સહાય અને રાહત સંભાળ સહિત દિવ્યાંગતા-સંબંધિત ખર્ચાઓ સાથે રાજ્ય તરફથી સહાયની પહોંચ;
- જાહેર આવાસ કાર્યક્રમોની ઉપલબ્ધતા; અને
- નિવૃત્તિ લાભો અને કાર્યક્રમોની સમાન ઉપલબ્ધતા.

૧૧.૫ ઈન્ચીયોન વ્યૂહરચનાનું લક્ષ્ય૪ સામાજિક સુરક્ષાને મજબૂત કરવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. તે સ્પષ્ટ કરે છે કે સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમો નિયમિત અને ઔપચારિક રોજગાર કાર્યક્રમ પૂરતા મર્યાદિત ન હોવા જોઈએ. તે સુનિશ્ચિત કરવું મહત્વપૂર્ણ છે કે દિવ્યાંગજનને અન્ય લોકો સાથે સમાન ધોરણે સામાજિક સુરક્ષા ઉપલબ્ધ હોય. સસ્ટેનેબલ ડેવલપમેન્ટ ગોલ્સ, ૨૦૩૦ નો ઉદ્દેશ ગરીબી, ભૂખને દૂર કરવાનો અને ખાદ્ય સુરક્ષા અને સુધારેલ પોષણ પ્રાપ્ત કરવાનો છે.

૧૧.૬ દિવ્યાંગજનો (સમાન તક, અધિકારોનું રક્ષણ અને સંપૂર્ણ સહભાગિતા) અધિનિયમ, ૧૯૯૫ માત્ર દિવ્યાંગ કર્મચારીઓ માટે વીમા યોજનાઓ અને દિવ્યાંગજનો માટે બેરોજગારી ભથ્થું પ્રદાન કરે છે જેઓ કોઈ લાભદાયક રોજગારમાં રોકાયેલા નથી. દિવ્યાંગજનોના અધિકાર માટેનો અધિનિયમ, ૨૦૧૬ એ UNCRPD સાથે અનુરૂપ દિવ્યાંગજનોના સશક્તિકરણ માટે સામાજિક સુરક્ષા પગલાંની વિશાળ શ્રેણીને આવરી લે છે. આમાં નીચે મુજબની અન્ય બાબતોનો સમાવેશ થાય છે:

- દિવ્યાંગતા પેન્શન
- સારી રહેવાની પરિસ્થિતિઓ સાથે સામુદાયિક કેન્દ્રો
- દિવ્યાંગજનો/દિવ્યાંગ બાળકો માટે સુવિધાઓ કે જેમનું કોઈ કુટુંબ નથી અથવા ત્યજી દેવાયેલા છે અથવા તેઓ આશ્રય અથવા આજીવિકા વિનાના છે.
- દિવ્યાંગ મહિલાઓને તેમના બાળકોના આજીવિકા અને ઉછેર માટે સહાય.
- સહાય અને સહાયક ઉપકરણો, દવા અને નિદાન ઉપકરણો અને સુધારાત્મક શસ્ત્રક્રિયાઓ વિના મૂલ્યે જોગવાઈ.
- સંભાળ રાખનારને ભથ્થું.

૧૧.૭ કેન્દ્રીય ગ્રામીણ વિકાસ મંત્રાલય રાષ્ટ્રીય સામાજિક સહાય કાર્યક્રમનો અમલ કરી રહ્યું છે જે અન્ય બાબતો સાથે ૧૮-૭૯ વર્ષની વય જૂથમાં ગંભીર દિવ્યાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓને દિવ્યાંગતા પેન્શન પ્રદાન કરે છે.

૧૧.૮ રાજ્ય સરકારો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો, કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા અપાતા દિવ્યાંગતા પેન્શનમાં તેમના પોતાના યોગદાનમાં વધારો કરી રહ્યા છે. દિવ્યાંગતા પેન્શનની રકમ રૂ.૩૦૦ થી રૂ.૩૫૦૦ તેમની આર્થિક ક્ષમતાના આધારે રાજ્યથી રાજ્ય પ્રમાણે થી બદલાય છે. કેટલાક રાજ્યો દિવ્યાંગજનોને બેરોજગારી ભથ્થું પણ આપી રહ્યા છે.

૧૧.૯ સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમો હેઠળ તમામ દિવ્યાંગજનોને આવરી લેવાનું સુનિશ્ચિત કરવા માટે રાષ્ટ્રીય નીતિ નિવેદન નીચેની રૂપરેખા આપે છે:

- દિવ્યાંગજનો માટે યોગ્ય સામાજિક સુરક્ષા નીતિ વિકસાવવા માટે રાજ્ય સરકારો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોને પ્રોત્સાહિત કરવા.
- રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો તેમની આર્થિક ક્ષમતા અને વિકાસને આધીન દિવ્યાંગતા પેન્શન યોજના હેઠળ પ્રમાણભૂત દિવ્યાંગજનોને સાર્વત્રિક રીતે આવરી લઈને ધ્યાનમાં લે.
- ખાદ્ય સુરક્ષા કાર્યક્રમ હેઠળ તમામ દિવ્યાંગજનોને આવરી લેવા.
- દિવ્યાંગ બેઘર વ્યક્તિઓને ખોરાક અને કપડાંની સુવિધા સાથે આશ્રયસ્થાનો પ્રદાન કરવા માટે સામુદાયિક કેન્દ્રોની જોગવાઈ,
- દિવ્યાંગજનો માટે તેમના સ્વાસ્થ્ય અને જીવન માટે એક વ્યાપક વીમા કાર્યક્રમ વિકસાવવો.
- વીમા કવરેજની શોધ કરતી વખતે દિવ્યાંગજનો સાથે ભેદભાવ ન થાય તેની ખાતરી કરવા માટે વીમા પ્રદાતાઓને સંવેદનશીલ બનાવવા માટે વીમા નિયમનકારી સત્તા.
- સરકાર દિવ્યાંગજનોની બચત માટે વધુ વ્યાજની જોગવાઈ પર વિચાર કરી શકે છે.
- ઉચ્ચ સહાયતાની જરૂરિયાતો ધરાવતી વ્યક્તિઓ માટે સંભાળ ભથ્થું અને અન્ય સહાયક સેવાઓ પ્રદાન કરવા માટે રાજ્યો/ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો દ્વારા યોજનાઓ વિકસાવવી.
- દિવ્યાંગજનોને સહાયક પદ્ધતિ તરીકે વાલીપણાનું અનુદાન સુવ્યવસ્થિત કરવું.
- દિવ્યાંગજનો માટે રોજગારની વધુ સારી તકો ઊભી કરવી અને બેરોજગારી ભથ્થાના સ્વરૂપમાં સહાય માટે રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો દ્વારા ૧૮-૫૯ વર્ષની વયજૂથના તમામ દિવ્યાંગજનોને આવરી લેવા.
- અસરકારક રીતે ADIP પ્રોગ્રામના કવરેજને વધારવું અને નજીકના વિસ્તારમાં આવા ઉપકરણોના સમારકામ માટે સહાય પૂરી પાડવા માટે એક પદ્ધતિ વિકસાવવી.

પ્રકરણ-૧૨

સંસ્થાકીય રચના અને ક્ષમતા વિકાસને મજબૂત બનાવવું

૧૨.૧ દિવ્યાંગતા એ એક જટિલ અને બહુ-પરિમાણીય મુદ્દો છે. દિવ્યાંગજનો માટે સ્વતંત્ર રીતે જીવવા અને અન્ય લોકો સાથે સમાન રીતે ભાગ લેવા માટે અનુકૂળ વાતાવરણ બનાવવા માટે કેન્દ્ર, રાજ્ય અને સ્થાનિક સ્તરે બહુવિધ સત્તાવાળાઓને સમાવતા બહુ-પાંખી વ્યૂહરચના જરૂરી છે. સામાજિક ઇજનેરી અને હિમાયત સાથે સંકળાયેલા સંબંધિત કેન્દ્રીય મંત્રાલયો/વિભાગો, પ્રાંતીય અને જિલ્લા સત્તાધિકારીઓ બિન-સરકારી સંસ્થાઓમાં સંકલિત પ્રયાસો, સ્થાયી વિકાસ લક્ષ્યોના ૨૦૩૦ એજન્ડાને હાંસલ કરવા માટે દિવ્યાંગજનોના સફળ એકીકરણની ચાવી છે જે સાર્વત્રિક સમાવેશને પ્રોત્સાહન આપે છે.

૧૨.૨ દિવ્યાંગજન સશક્તિકરણ વિભાગે નીતિ વિષયક કેન્દ્રીય સરકારનો વિભાગ છે જ્યારે તમામ સંબંધિત મંત્રાલયો/વિભાગો તેમના ક્ષેત્રોને સંબંધિત નીતિઓ અને કાર્યક્રમોના અમલીકરણ માટે જવાબદાર છે, જે દિવ્યાંગજનોના અધિકારોનું રક્ષણ કરતા કાયદાની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને કરે છે. દિવ્યાંગજનોના સશક્તિકરણ માટે કેન્દ્રીય સ્તરે સામેલ મુખ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને સંસ્થાઓ છે:

<u>૧૨.૨.૧ પ્રાથમિક મંત્રાલયો અને વિભાગો</u>

- સામાજિક ન્યાય અને સશક્તિકરણ મંત્રાલય હેઠળ દિવ્યાંગજનો સશક્તિકરણ વિભાગ

<u>૧૨.૨.૨ અન્ય મુખ્ય કેન્દ્રીય મંત્રાલયો/વિભાગો:</u>

- આરોગ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ મંત્રાલય - પ્રારંભિક ઓળખ અને હસ્તક્ષેપ, આરોગ્યસંભાળ, પુનર્વસન શિક્ષણ.
- મહિલા અને બાળ વિકાસ મંત્રાલય - આંગણવાડી નેટવર્ક દ્વારા સહાયક સેવાઓ.
- શિક્ષણ મંત્રાલય- પ્રારંભિક બાળપણ શિક્ષણ (પ્રારંભિક શાળા) અને વ્યાવસાયિક તાલીમ અને રમતગમત (શાળા શિક્ષણ અને સાક્ષરતા વિભાગ), ઉચ્ચ શિક્ષણ અને વ્યાવસાયિક તાલીમ (ઉચ્ચ શિક્ષણ વિભાગ)
- કૌશલ્ય વિકાસ અને શ્રમ મંત્રાલય- વ્યવસાયિક તાલીમ અને પુનર્વસન, સ્થાન, સ્વરોજગાર, સ્થાનિક રોજગાર વિનિમય અને રાષ્ટ્રીય કારકિર્દી સેવા પોર્ટલ દ્વારા સહાયક સેવાઓ.

- આવાસ અને શહેરી બાબતોનું મંત્રાલય - ભૌતિક વાતાવરણમાં સુલભતા, વિશેષ યોજનાઓ અને કાર્યક્રમો જેમ કે દિવ્યાંગજનોને રાહત દરે જમીનની ફાળવણી.
- રેલ્વે મંત્રાલય - સુલભ રેલ પરિવહન, વિશેષ યોજનાઓ અને કાર્યક્રમો જેમ કે દિવ્યાંગજનને રાહત દરે જમીનની ફાળવણી.
- નાગરિક ઉડ્ડયન મંત્રાલય - સુલભ હવાઈ પરિવહન.
- માર્ગ પરિવહન અને ધોરીમાર્ગ મંત્રાલય- પેસેન્જર માર્ગ પરિવહનમાં સુલભતા.
- શિપિંગ મંત્રાલય - જહાજ અને અંતર્દેશીય જળમાર્ગો દ્વારા સુલભ પરિવહન.
- રમતગમત મંત્રાલય - સમાવેશી રમત નીતિ, સુલભ રમત સુવિધાઓ.
- સંચાર અને માહિતી પ્રૌદ્યોગિકી મંત્રાલય- સુલભ મોબાઈલ/ટેલિકોમ સાધનો, સુલભ વેબસાઈટ, સુલભ ઈલેક્ટ્રોનિક સાધનો સહિત સમાવિષ્ટ ટેલિકોમ નીતિ/સેવાઓ.
- ગ્રાહક બાબતોનું મંત્રાલય- ઉપભોક્તા ચીજવસ્તુઓની સાર્વત્રિક રચના.
- ગ્રામીણ વિકાસ મંત્રાલય –દિવ્યાંગતા પેન્શન, ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં સુલભતા, સમાવેશી ગ્રામીણ વિકાસ કાર્યક્રમ.

૧૨.૨.3 એજન્સીઓઃ

- દિવ્યાંગજનોના હેતુ માટે કામ કરતી આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ અને આંતરરાષ્ટ્રીય સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓ.
- રાજ્ય સરકારની સંસ્થાઓ.
- રાજ્ય/કેન્દ્ર સરકારની વિશેષ શાળાઓ.
- જિલ્લા દિવ્યાંગ પુનર્વસન કેન્દ્ર (DDRC).
- વિશેષ શાળાઓ, પિતૃ સંસ્થાઓ, દિવ્યાંગજનોની સંસ્થાઓ, નાગરિક સમાજ સંસ્થાઓ વગેરે.

૧૨.૨.૪ દિવ્યાંગજન સશક્તિકરણ હેઠળની સંસ્થાઓ/સંગઠનોઃ

ક્રમ નં.	**રાષ્ટ્રીય સંસ્થા**	**ચોક્કસ દિવ્યાંગતા**	**કાર્યક્ષેત્ર**
૧	સ્વામી વિવેકાનંદ નેશનલ ઈન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ રીહેબીલીટેશન, ટ્રેનીંગ એન્ડ	લોકોમોટર(હલનચલન) ની દિવ્યાંગતા	• ક્લિનિકલ અને થેરાપ્યુટિક સેવાઓ

	રીસર્ચ, (SVNIRTAR) કટક – ૧૯૭૫ માં સ્થાપિત		• માનવશક્તિ વિકાસ • સંશોધન અને વિકાસ
૨	પંડિત દીનદયાલ ઉપાધ્યાય નેશનલ ઈન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ પર્સનસ વીથ ફીઝીકલ ડીસેબીલીટીઝ (PDUNIPPD),ન્યુ દીલ્હી, – ૧૯૭૫ માં સ્થાપિત		
૩	નેશનલ ઈન્સ્ટીટ્યુટ ફોર લોકોમોટર ડીસેબીલીટી (NILD), કોલકતા – ૧૯૭૮ માં સ્થાપિત		
4	નેશનલ ઈન્સ્ટીટ્યુટ ફોર ધી એમ્પાવરમેન્ટ ઓફ પર્સનસ વીથ વિઝ્યુઅલ ડીસેબીલીટીસ (NIEPVD), દેહરાદુન, – ૧૯૭૯ માં સ્થાપિત	વિઝ્યુઅલ ડીસેબીલીટી (દ્રષ્ટી ખામી)	
૫	અલી યાવર જંગ નેશનલ ઈન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ સ્પીચ એન્ડ હીયરીંગ	હીઅરીંગ ડીસેબીલીટી (સાંભળવાની ખામી)	
૬	નેશનલ ઈન્સ્ટીટ્યુટ ફોર ધી એમ્પાવરમેન્ટ ઓફ પર્સનસ વીથ ઈન્ટેલેક્ચુઅલ ડીસેબીલીટીસ (NIEPID), સિકંદરાબાદ, ૧૯૮૪ માં સ્થાપિત	ઈન્ટેલેક્ચુઅલ ડીસેબીલીટીસ	
૭	નેશનલ ઈન્સ્ટીટ્યુટ ફોર ધી એમ્પાવરમેન્ટ ઓફ પર્સનસ વીથ મલ્ટીપલ ડીસેબીલીટીસ (NIEPMD), ચેન્નઈ, ૨૦૦૫ માં સ્થાપિત	મલ્ટીપલ ડીસેબીલીટીસ (બહુવિધ દિવ્યાંગતા)	
૮	ઈન્ડીયન સાઈનન લેન્ગ્વેજ રીસર્ચ એન્ડ ટ્રેનીંગ સેન્ટર (ISLRTC), ન્યુ દિલ્હી – ૨૦૧૫ માં સ્થાપિત	હીઅરીંગ ડીસેબીલીટી (સાંભળવાની ખામી)	• ભારતીય સાંકેતિક ભાષાના ઉપયોગ, શિક્ષણ અને સંશોધન કરવા માટે માનવબળ વિકસાવવા
૯	નેશનલ ઈન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ મ.ન્ટલ હેલ્થ રીહેબીલીટેશ(NIMHR), ચેન્નઈ, ૨૦૧૯ માં સ્થાપિત	માનસિક દિવ્યાંગતા	• પુનર્વસન સેવાઓ • ક્ષમતા નિર્માણ • સંશોધન અને વિકાસ

૧૦	આર્ટીફીશીયલ લીમ્બ્સ મેન્યુફેક્ચરીંગ કોર્પોરેશન ઓફ ઈન્ડીયા, કાનપુર - ૧૯૭૧ માં સ્થાપિત	તમામ દિવ્યાંગતા	• ગુણવત્તાયુક્ત સાધનોનું ઉત્પાદન અને સપ્લાય કરવા અને વ્યાજબી કિંમતે ઉપકરણો • દિવ્યાંગજનો માટે સહાય અને ઉપકરણો સરળતાથી ઉપલબ્ધ કરાવવા માટે અંગ ફિટિંગ કેન્દ્રો અને ડીલરોનું નેટવર્ક સેટઅપ અને મજબૂત કરવું • પ્રીમિયર સંસ્થા સાથે સહયોગ સ્થાપિત કરવા અને પરવડે તેવા ખર્ચે આધુનિક સહાયક ઉપકરણો વિકસાવવા માટે સતત સંશોધન અને વિકાસ હાથ ધરવા.
૧૧	નેશનલ હેન્ડીકેપ્ઙ ફાઈનાન્સ એન્ડ ડેવેલપમેન્ટ કોર્પોરેશન, ન્યુ દિલ્હી, ૧૯૯૭ માં સ્થાપિત		• દિવ્યાંગજનોને સ્વરોજગારને પ્રોત્સાહન આપવા માટે ભંડોળ પૂરું પાડવું. • દિવ્યાંગજનોના કૌશલ્ય વિકાસને તેમના લાભકારી સ્વરોજગાર માટે પ્રોત્સાહન આપવું.
૧૨	રીહેબીલીટેશન કાઉન્સીલ ઓફ ઈન્ડીયા – ૧૯૯૩		• પુનર્વસવાટ ક્ષેત્રે તાલીમ નીતિઓ અને

			કાર્યક્રમોનું નિયમન અને નિરીક્ષણ કરવું. • પુનર્વસન વ્યાવસાયિકો/કર્મચારીઓ માટે શિક્ષણ અને તાલીમના લઘુત્તમ ધોરણો નિર્ધારિત કરવા. • પુનર્વસન અને વિશેષ શિક્ષણમાં સંશોધનને પ્રોત્સાહન આપવું. • ભારતમાં વિવિધ યુનિવર્સિટીઓ અને સંસ્થાઓ દ્વારા હાથ ધરવામાં આવનાર પુનર્વસન અભ્યાસક્રમોને મંજૂરી આપવી.
૧૩	નેશનલ ટ્રસ્ટ ફોર ધી વેલ્ફેર ઓફ પર્સનસ વીથ ઓટીઝમ, સેરેબ્રલ પાલ્સી, મેન્ટલ રીટાર્ડેશન એન્ડ મલ્ટીપલ ડીસેબીલીટીઝ – ૨૦૦૦	ઓટીઝમ, સેરેબ્રલ પાલ્સી, ઈન્ટેલેક્ચુઅલ ડીસેબીલીટી એનડ મલ્ટીપલ ડીસેબીલીટઝ	• ૪ કેટેગરીની દિવ્યાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓને કાયદાકીય રક્ષણ પૂરું પાડવું • રાષ્ટ્રીય ટ્રસ્ટની વિવિધ યોજનાઓ જેવી કે દિશા, વિકાસ, સમર્થ, ઘરાઉંડા અને નિરામયા માટે નોંધાયેલ સંસ્થાઓને સમર્થન આપવું.

૧૨.૨.૫ વિભાગની રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ હેઠળ ૨૧ સંયુક્ત પ્રાદેશિક કેન્દ્રો (Composite Regional Centre-CRCs) વીસ રાજ્યો/ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં સ્થિત છે. આ સીઆરસીનો હેતુ તમામ કેટેગરીના દિવ્યાંગજનોને એક જ છત નીચે પુનર્વસન સેવાઓ પૂરી પાડવાનો છે. જો કે દિવ્યાંગજનોની વસ્તીના કદને જોતાં CRCની સેવાઓની પહોંચ વધારવાની જરૂર છે.

૧૨.3 રાષ્ટ્રીય નીતિ દિવ્યાંગજનોના સશક્તિકરણ માટે સંસ્થાકીય માળખાને મજબૂત કરવા માટે નીચેના પગલાંની કલ્પના કરે છે:-

- દિવ્યાંગજન સશક્તિકરણ વિભાગ સાથે સંકલન કરવા માટે દરેક કેન્દ્રીય મંત્રાલય/વિભાગમાં દિવ્યાંગતાની બાબતો પર નોડલ અધિકારી હોવો જોઈએ. દિવ્યાંગતા પર કેન્દ્રીય સલાહકાર બોર્ડની ભલામણોના અમલીકરણ માટે અગ્રતા આપવામાં આવશે જે દિવ્યાંગતા ક્ષેત્ર પર ઉચ્ચતમ નીતિની ભલામણ કરતી સંસ્થા છે અને કેન્દ્રીય મંત્રાલય/વિભાગ અને રાજ્યો/ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો વચ્ચે સંકલન માટેનું પ્લેટફોર્મ છે.
- સમાન સિદ્ધાંત રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના તમામ વિભાગો દ્વારા અનુસરવા જોઈએ.
- દિવ્યાંગતાની બાબતો પર સંબંધિત સત્તાવાળાઓ સાથે સંકલન કરવા માટે પ્રાદેશિક સ્તરે કેન્દ્રીય બિંદુ તરીકે સેવા આપવા માટે રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ/CRC.
- રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ અને સીઆરસી PM-DAKSH પોર્ટલ હેઠળ સામેલ હોવા જોઈએ. આ સંસ્થાઓને UDID પોર્ટલ સાથે પણ જોડવામાં આવી શકે છે.
- દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં ઓછામાં ઓછી એક રાષ્ટ્રીય સંસ્થા અથવા સંયુક્ત પ્રાદેશિક કેન્દ્રની સ્થાપના કરવી. આવા કેન્દ્રોમાં ક્રોસ ડિસેબિલિટી અર્લી ઈન્ટરવેન્શનની સુવિધાઓ હોવી જોઈએ, વ્યાવસાયિક અને કૌશલ્ય પ્રશિક્ષણ સુવિધાઓ સાથે તમામ વય જૂથમાં પુનર્વસન સેવાઓ માટે અત્યાધુનિક સુવિધા હોવી જોઈએ. આ સંસ્થાઓ/કેન્દ્રો રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો માટે સંસાધન કેન્દ્રો તરીકે સેવા આપશે.
- દરેક જિલ્લામાં જિલ્લા દિવ્યાંગ પુનર્વસવાટ કેન્દ્રોને મદદ કરવી જે જિલ્લા કક્ષાએ દિવ્યાંગજનો માટે સિંગલ વિન્ડોની સુવિધા પૂરી પાડશે. દરેક ડીડીઆરસી પાસે ક્રોસ ડિસેબિલિટી પ્રારંભિક હસ્તક્ષેપની સુવિધાઓ હોવી જોઈએ.
- શક્ય હોય ત્યાં સુધી ડીડીઆરસી જિલ્લા હોસ્પિટલ/આરોગ્ય સંભાળ સંસ્થાઓની બાજુમાં સ્થિત હોવી જોઈએ. દરેક ડીડીઆરસીનું સંચાલન પુનર્વસન કર્મચારીઓ/વ્યાવસાયિકો દ્વારા થવું જોઈએ, જેમાં સમુદાય આધારિત સમાવેશી વિકાસ વ્યાવસાયિકો પણ સામેલ છે.

- રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોએ સ્થાનિક વિસ્તારમાં દિવ્યાંગજનોની વસ્તીના આધારે ડીડીઆરસીના મોડલ પર પેટા વિભાગીય સ્તરે પુનર્વસન કેન્દ્રો સ્થાપવાની જરૂર છે.
- DDRS હેઠળ NGO સહિત DDRCs અને રાજ્ય સંચાલિત પુનર્વસન કેન્દ્રોના સ્ટાફ અને કર્મચારીઓને NIs/CRC હેઠળ તાલીમ આપવી જોઈએ.
- રિહેબિલિટેશન કાઉન્સિલ ઓફ ઈન્ડિયાએ સમગ્ર દેશમાં દિવ્યાંગજનોની તમામ શ્રેણીઓની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા માટે પુનર્વસન કર્મચારીઓ/વ્યાવસાયિકોના સારી રીતે પ્રશિક્ષિત પૂલ વિકસાવવા પગલાં લેવા જોઈએ. પુનર્વસન અભ્યાસક્રમો/કાર્યક્રમો આંતરરાષ્ટ્રીય ધોરણો સાથે સમકક્ષ હોવા જોઈએ. RCI NCTE, નેશનલ કમિશન ફોર એલાઈડ હેલ્થ કેર સર્વિસીસ, નેશનલ મેડિકલ ઓથોરિટી અને શિક્ષણ મંત્રાલય સાથે મળીને કામ કરશે.
- સર્વસમાવેશક સાર્વત્રિક ડિઝાઇન અને સહાયક તકનીક સહિત દિવ્યાંગતા ક્ષેત્રમાં માનવ સંસાધન વિકાસ પર રાષ્ટ્રીય સંસાધન કેન્દ્ર તરીકે સેવા આપવા માટે ડિસેબિલિટી સ્ટડીઝ એન્ડ રિહેબિલિટેશન સાયન્સિસ યુનિવર્સિટીની સ્થાપના કરવી.

પ્રકરણ-૧૩

દિવ્યાંગજનોના અધિકારોનું રક્ષણ

૧૩.૧ આપણું બંધારણ જાતિ, સંપ્રદાય અને ધર્મને ધ્યાનમાં લીધા વિના સમાનતાને પ્રોત્સાહન આપે છે. દિવ્યાંગજનો સહિત તમામ નાગરિકો જમીનના કાયદા સમક્ષ સમાન છે અને તેઓને બંધારણમાં દર્શાવ્યા મુજબ અન્ય લોકો સાથે સમાન અધિકારો છે. જો કે દિવ્યાંગજનોના અધિકારો પરના સંયુક્ત રાષ્ટ્રના સંમેલનને પુનરાવર્તિત કરતા કેન્દ્ર સરકારે દિવ્યાંગજનોના વિવિધ અધિકારો અને હકની નોંધણી કરતા દિવ્યાંગજનોના અધિકારો માટેનો અધિનિયમ ૨૦૧૬ ઘડ્યો હતો. અધિનિયમમાં પરિકલ્પના કરાયેલ દિવ્યાંગજનો માટેના મુખ્ય અધિકારો નીચે મુજબ છે:-

(i) સમાનતા અને બિન-ભેદભાવનો અધિકાર: દિવ્યાંગજનો અન્ય લોકો સાથે સમાન રીતે તેમના અધિકારોનો આનંદ માણે તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે યોગ્ય સરકાર ચોક્કસ પગલાં લે.

(ii) સામુદાયિક જીવન: દિવ્યાંગજનોને સમુદાયમાં રહેવાનો અધિકાર હશે.

(iii) ક્રૂરતા અને અમાનવીય વર્તનથી રક્ષણ: દિવ્યાંગજનોને ત્રાસ, અમાનવીય, અપમાનજનક અને ક્રૂર વર્તનથી બચાવવા માટેના પગલાં લેવા યોગ્ય સરકાર.

(iv) દુરૂપયોગ, હિંસા અને શોષણથી રક્ષણ: એક્ઝિક્યુટિવ મેજિસ્ટ્રેટ/પોલીસ અધિકારી આ સંબંધમાં આવી ફરિયાદોને ધ્યાનમાં લેવા; કોઈપણ દંડનીય/રજિસ્ટર્ડ સંસ્થા આવા કેસોની જાણ સ્થાનિક એક્ઝિક્યુટિવ મેજિસ્ટ્રેટને કરી શકે છે.

(v) કટોકટીની પરિસ્થિતિ અને કુદરતી આફતો દરમિયાન રક્ષણ અને સલામતી: જિલ્લા, રાજ્ય, રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તાવાળાઓ આપત્તિ પ્રવૃત્તિઓમાં દિવ્યાંગજનોનો સમાવેશ સુનિશ્ચિત કરવા માટે યોગ્ય પગલાં લેવા.

(vi) ઘર અને કુટુંબ: દિવ્યાંગતાના આધારે કોઈપણ દિવ્યાંગ બાળકોને તેના/તેણીના માતા-પિતાથી અલગ કરવામાં આવશે નહીં.

(vii) પ્રજનન અધિકારો: કોઈપણ દિવ્યાંગજનો કોઈપણ તબીબી પ્રક્રિયાનો વિષય ન બને જે મુક્ત અને જાણકાર સંમતિ વિના વંધ્યત્વ તરફ દોરી શકે.

(viii) કાનૂની સામર્થ્ય: દિવ્યાંગજનોને મિલકતનો વારસો મેળવવાનો, તેમની નાણાકીય બાબતોને નિયંત્રિત કરવાનો, બેંક લોન, ગીરો અને અન્ય નાણાકીય ક્રેડિટ મેળવવાનો અધિકાર છે. રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોએ સમુદાયને એકત્ર કરવા અને દિવ્યાંગજનોને તેમની કાનૂની મદદનો ઉપયોગ કરવા માટે ટેકો આપવા માટે સામાજિક જાગૃતિ લાવવા માટે જિલ્લા સ્તરે અધિકારીઓની નિયુક્તિ કરવી જરૂરી છે.

૧૩.૨ દિવ્યાંગજનોના અધિકાર માટેનો અધિનિયમ, ૨૦૧૬: ગુનાઓ અને દંડ

અધિનિયમ અને તેના હેઠળના નિયમોની જોગવાઈઓનું ઉલ્લંઘન	પ્રથમ ગુનો – રૂ. ૧૦,૦૦૦/- સુધીનો દંડ ત્યારબાદનો ગુનો – રૂ.૦.૫–૫.૦ લાખ
ચિન્હરૂપ દિવ્યાંગતા ધરાવતા દિવ્યાંગજનો માટે છેતરપિંડીથી લાભ મેળવવો.	૧.૦ લાખ સુધીનો દંડ અથવા ૨ વર્ષ સુધીની કેદ અથવા બંને.
અત્યાચારના ગુના માટે સજા (એ) જાહેર દૃષ્ટિકોણમાં દિવ્યાંગજનોને અપમાનિત કરવાના હેતુથી ઇરાદાપૂર્વક અપમાન અથવા ડરાવવા. (બી) કોઈપણ દિવ્યાંગજનોને અપમાનિત	કેદ - ૬ મહિનાથી ૫ વર્ષ અને દંડ સહિત.

કરવા અથવા નમ્રતાનો અત્યાચાર કરવાના ઈરાદાથી હુમલો કરવો અથવા બળનો ઉપયોગ કરવો. (સી) દિવ્યાંગજનોપર વાસ્તવિક ચાર્જ અથવા નિયંત્રણ હોય પરંતુ સ્વેચ્છાએ અથવા જાણી જોઈને ખોરાક અથવા પ્રવાહીનો ઇનકાર કરવો. (ડી) દિવ્યાંગતા ધરાવતી બાળક અને સ્ત્રીઓનું જાતીય શોષણ; (ઈ) સ્વૈચ્છિક રીતે કોઈપણ અંગ અથવા સંવેદના અથવા દિવ્યાંગજનોન કોઈપણ સહાયક ઉપકરણને ઇજા પહોંચાડવી અથવા નુકસાન પહોંચાડવું. (એફ)દિવ્યાંગતા ધરાવતી મહિલા પર તબીબી પ્રક્રિયા હાથ ધરવી જેનાથી તેણીની સ્પષ્ટ સંમતિ વિના ગર્ભાવસ્થા સમાપ્ત થાય.	

૧૩.૩ દિવ્યાંગજનોના અધિકારો માટેનો અધિનિયમ, ૨૦૧૬ દિવ્યાંગજનોના અધિકારોથી વંચિત રાખવા સંબંધિત મુદ્દાઓ પર નીચેની ફરિયાદ નિવારણ પદ્ધતિ પ્રદાન કરે છે:-

(એ) ફરિયાદ નિવારણ અધિકારી (સરકારી સંસ્થાઓમાં રોજગાર મુદ્દાઓ પર)

(બી) જિલ્લા સ્તરીય સમિતિઓ

(સી) દિવ્યાંગજનોના રાજ્ય કમિશનર

(ડી) દિવ્યાંગજનોના મુખ્ય કમિશનર

(ઈ) વિશેષ અદાલતો (જિલ્લામાં સેવાની નિયુક્ત અદાલત)

Grievance Redressal Mechanism

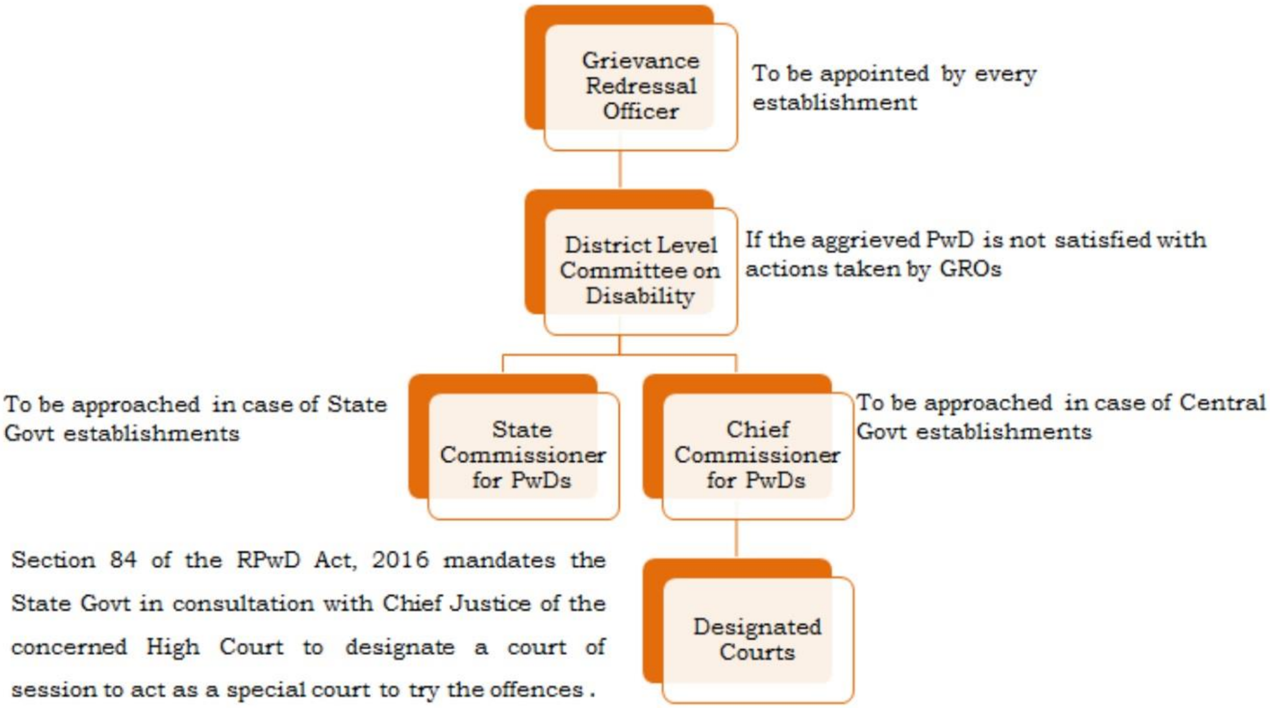

૧૩.૪ આ અધિનિયમ દિવ્યાંગજનો માટેના રાજ્ય કમિશનર (સ્ટેટ કમિશ્નર રફોર પર્સન્સ વિથ ડિસેબિલિટીઝ (SCPD) અને ચીફ કમિશનર ફોર પર્સન્સ વિથ ડિસેબિલિટીઝ (CCPD)ને માહિતી/દસ્તાવેજો માટે વિનંતી કરવા અને સુનાવણી માટે સમન્સ મોકલવાના હેતુસર સિવિલ કોર્ટ તરીકે કાર્ય કરવા માટે પ્રદાન કરે છે. અત્યાર સુધી, આ સત્તાધિકારીઓ ફરિયાદ મળવા પર અથવા અન્યથા દિવ્યાંગજનોના અધિકારોથી વંચિત હોવા અંગે દિવ્યાંગજનોની ફરિયાદોના નિવારણ માટે કેન્દ્ર/રાજ્ય સરકારની સંબંધિત એજન્સીઓ સાથે આ બાબત વિશે વાત કરે છે અને કેટલાક કેસોમાં ફરિયાદી દિવ્યાંગજન અને પ્રતિવાદી સત્તાવાળાઓ ફરિયાદોનું સુખદ સમાધાન કરવા માટે વ્યક્તિગત સુનાવણી પણ કરે છે.જો કે, આ સત્તાવાળાઓ દ્વારા કરવામાં આવેલી ભલામણોના અનુસરણ પર દેખરેખ રાખવા માટે કોઈ તંત્રનો અભાવ છે અને તેમની ભલામણોના અમલીકરણમાં અંતર પણ છે. અધિનિયમ મુજબ, રાજ્ય સરકારે રાજ્યની હાઈકોર્ટ સાથે પરામર્શ કરીને દિવ્યાંગજનના અધિકારોના ઉલ્લંઘન અંગેના કેસોની ઝડપી સુનાવણી માટે દરેક જિલ્લામાં વિશેષ અદાલતોની સ્થાપના કરવી જરૂરી છે. બહુ ઓછા રાજ્યોએ અત્યાર સુધી વિશેષ અદાલતોને સૂચિત કર્યા છે. તેવી જ રીતે, રાજ્યોએ આવી વિશેષ અદાલતોમાં કેસ ચલાવવા માટે વિશેષ સરકારી વકીલની નિમણૂક કરવી જરૂરી છે.

૧૩.૫ રાષ્ટ્રીય નીતિ ફરિયાદ નિવારણ પદ્ધતિને સુવ્યવસ્થિત કરવા સહિત દિવ્યાંગજનોના અધિકારોની સુરક્ષા માટે નીચેના પગલાંની રૂપરેખા આપે છે.

- વિશેષ અદાલતો, પોલીસ સ્ટેશનોમાં દિવ્યાંગજનો દ્વારા દાખલ કરાયેલા કેસોની સંખ્યા અને આવા કેસોના નિકાલ માટે લાગતો સમય સંબંધિત ડેટા મેળવવા માટે સિસ્ટમ વિકસાવવાની જરૂર છે.
- CCPDની ઓફિસ દ્વારા ફરિયાદો મળવા પર, એક અઠવાડિયામાં કાર્યવાહી શરૂ કરવી જોઈએ. પ્રતિવાદી સત્તાવાળાઓને જવાબ આપવા માટે વધુમાં વધુ એક મહિનાનો સમય મળવો જોઈએ અને કોઈ પણ સંજોગોમાં તે બે મહિનાથી વધુ ન વધવો જોઈએ.
- વ્યક્તિગત સુનાવણી, જો જરૂર હોય તો, ફરિયાદ મળ્યાના ત્રણ મહિનામાં પૂર્ણ થવી જોઈએ.
- SCPDદ્વારા ઉપરોક્ત સમયપત્રકનું પણ પાલન કરવામાં આવશે.
- રાજ્યએ શક્ય તેટલી વહેલી તકે ઓનલાઈન સુનાવણી શરૂ કરવી જોઈએ.

- સ્ટેટ કમિશનરની ઓફિસને સ્ટાફ અને અન્ય ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરનો યોગ્ય સહયોગ આપવાની જરૂર છે.
- દિવ્યાંગજનો દ્વારા ફરિયાદની નોંધણી માટે એક સામાન્ય ઓનલાઈન પ્લેટફોર્મ હોવું જોઈએ અને સિસ્ટમફરિયાદના પ્રકારના આધારે CCPD અથવા સંબંધિત રાજ્ય કમિશનરને આપમેળે ફોરવર્ડ કરશે. વધુમાં, તંત્રને પ્રતિવાદી સત્તાવાળા દ્વારા ફોલો-અપ કાર્યવાહીનું નિરીક્ષણ કરવા સક્ષમ બનાવવું જોઈએ. તમામ રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના વ્યક્તિગત વિભાગોને ઉપલબ્ધ રેકોર્ડ જોવા અને લેવાયેલી કાર્યવાહીની શોધખોળ કરવા માટે પ્રતિબંધિત પ્રવેશ આપવો જોઈએ. ફરિયાદની સ્થિતિ અને તેની ફરિયાદના સંદર્ભમાં CCPD અથવા રાજ્ય કમિશનરના અમલીકરણની સ્થિતિ જોવા માટે ફરિયાદીને પણ પ્રતિબંધિત પ્રવેશ આપવો જોઈએ.
- ગૃહ મંત્રાલયનના નેશનલ ક્રાઈમ રેકોર્ડ બ્યુરોને દિવ્યાંગજનો સામેના ગુના અંગે દિવ્યાંગતાના વિભાજિત ડેટાને જાળવવાની જરૂર છે. ૨૦૨૧ થી, NCRBતેમના વાર્ષિક અપરાધ ડેટામાં દિવ્યાંગતાના વિભાજિત ડેટાનો સમાવેશ કરી શકે છે.
- સાર્વજનિક અને જાહેર સત્તાવાળાઓને સંવેદનશીલ બનાવવું એ સર્વસમાવેશક સમાજ બનાવવા અને બધાના હિતોનું રક્ષણ કરવાની ચાવી છે. રાજ્ય સરકારો સાથે પરામર્શ કરીને રાજ્ય કમિશનરોએ સમયાંતરે જિલ્લા/રાજ્ય સત્તાધિકારીઓ માટે જાગૃતતા વર્કશોપ યોજવાની જરૂર છે.
- રાજ્ય સરકારોએ આવી વર્કશોપ યોજવા માટે ફંડ ફાળવવાની જરૂર છે.
- એ જ રીતે, CCPDની કચેરીએ ચાલુ નાણાકીય વર્ષથી કેન્દ્ર સરકારના સત્તાવાળાઓ માટે વર્કશોપ પણ યોજવી જોઈએ.
- CCPDની કચેરી અને રાજ્ય કમિશનરે કાર્યશાળાઓ પર ડેટા જાળવવાની જરૂર છે જેમ કે સહભાગી સંસ્થાઓ, આવરી લેવામાં આવેલ જિલ્લાઓ, વગેરે CCPD અથવા રાજ્ય કમિશનરની કચેરી ખાતે પ્રાપ્ત ફરિયાદના પ્રકારના વિશ્લેષણના આધારે વિભાગીય ઓથોરિટી માટે જાગૃતતા કાર્યક્રમ યોજવાની પ્રાથમિકતા.
- રાજ્યના કમિશનરો દિવ્યાંગજનોના અધિકારના નિયમો હેઠળ નિર્ધારિત એક મહિનાના સમય શેડ્યૂલના પાલન માટે દિવ્યાંગતાનું પ્રમાણપત્ર જારી કરવા પર પણ નજર રાખી શકે છે અને રાજ્ય સત્તાવાળાઓ સાથે સમયાંતરે સમીક્ષા કરી શકે છે.

- તમામ રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોએ ૬ મહિનાના સમયગાળામાં જિલ્લા સ્તરીય સમિતિઓની રચના કરવા માટે પગલાં લેવાની જરૂર છે જે જિલ્લા સ્તરે ફરિયાદ નિવારણ પદ્ધતિ તરીકે કાર્ય કરી શકે.
- તમામ રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોએ દરેક જિલ્લામાં વિશેષ અદાલત નિયુક્ત કરવાની જરૂર છે અને દિવ્યાંગજનોના અધિકારો સંબંધિત કેસોની ઝડપી સુનાવણીની સુવિધા માટે વિશેષ સરકારી વકીલની નિમણૂંક કરવાની જરૂર છે. દિવ્યાંગજનોના કેસોને સરળ રીતે હાથ ધરવા માટે સરકારી વકીલોને દિવ્યાંગજનોના અધિકારો વિશે યોગ્ય રીતે માહિતગાર થવું જોઈએ.
- નેશનલ લીગલ એઇડ અને સ્ટેટ લીગલ એઇડ ઓથોરિટીએ દિવ્યાંગજન માટે તેમને ન્યાય મેળવવા સક્ષમ બનાવવા માટે યોજનાઓ અને કાર્યક્રમો વિકસાવવાની જરૂર છે.
- એક્ઝિક્યુટિવ મેજિસ્ટ્રેટને દરેક જિલ્લામાં હિંસા જેવી તેમજ દિવ્યાંગજનના શોષણને લગતી બાબતોનો સામનો કરવા માટે નિયુક્ત કરવામાં આવી શકે છે. એક્ઝિક્યુટિવ મેજિસ્ટ્રેટ અને પોલીસ અધિકારીને દિવ્યાંગજનોના અધિકારો અને તેમના અધિકારોનું રક્ષણ કરવા તેમની ભૂમિકા અને જવાબદારી વિશે ઓરિએન્ટેશન તાલીમ આપવી જોઈએ. રિફ્રેશર તાલીમ કાર્યક્રમ પણ દર ત્રણ વર્ષે યોજવો જોઈએ.

પ્રકરણ-૧૪

નીતિના અન્ય માપદંડો

૧૪.૧ દિવ્યાંગતા માહીતી પ્રબંધનઃ

૧૪.૧.૧ સરકાર દ્વારા ખર્ચવામાં આવેલા જાહેર ભંડોળના ઇચ્છિત પરિણામો મળે તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે માહિતી-આધારિત નિર્ણયો મહત્વપૂર્ણ છે. ડાયનેમિક ડેટાબેઝ વાસ્તવિક સમયના આધારે માહિતી પ્રદાન કરી શકે છે, પછી ભલે તે હદની સમસ્યા હોય, સરકારી કાર્યક્રમો અને યોજનાઓની પહોંચનું સ્તર, વિવિધ સ્તરે નબળા વર્ગોના પ્રતિનિધિત્વમાં અપૂરતીતા વગેરે હોય જે જાણકાર નિર્ણયો લેવા માટે મહત્વપૂર્ણ છે. વિશ્વસનીય ડેટા દ્વારા સમર્થિત આવા નિર્ણયોને સ્વીકૃતિ મળશે અને તે સમાજમાં એકંદર સુધારણા તરફ દોરી શકે છે.

૧૪.૧.૨ UNCRPDની કલમ ૩૧ રાજ્ય પક્ષોને દિવ્યાંગજનો પરના અલગ-અલગ આંકડાકીય અને સંશોધન ડેટા સહિત યોગ્ય માહિતી એકત્રિત કરવા માટે ફરજ પાડે છે જેથી તેઓ નીતિઓ ઘડવા અને અમલમાં મૂકી શકે. તે રાજ્યોના પક્ષોને દિવ્યાંગજનો માટે આવા ડેટાના પ્રસાર અને સુલભતા માટે પગલાં લેવા માટે પણ આદેશ આપે છે. જો કે, દિવ્યાંગજનોની ગોપનીયતા અને આદરની ખાતરી કરવા માટે ડેટા સુરક્ષા માટે પર્યાપ્ત સુરક્ષા પગલાં હોવા જોઈએ.

૧૪.૧.3 સસ્ટેનેબલ ડેવલપમેન્ટ ગોલ્સ (SDGs)નો ઉદ્દેશ્ય 'કોઈને પાછળ ન છોડવું' એટલે કે દિવ્યાંગજનો સહિત તમામ સંવેદનશીલ જૂથોને સમાવિષ્ટ સમાજ બનાવવાનો છે. SDG ૨૦30 એજન્ડામાં એવા સૂચકાંકો છે જે શિક્ષણ, આરોગ્ય, ગરીબી નાબૂદી વગેરેને પ્રોત્સાહિત કરીને દિવ્યાંગજનોના સમાવેશના લક્ષ્યને હાંસલ કરવા માટે થયેલી પ્રગતિ દર્શાવવા માટે મજબૂત ડેટાબેઝની જરૂર છે. તેવી જ રીતે, એશિયા અને પેસિફિકમાં દિવ્યાંગજનો માટે યોગ્ય વાસ્તવિક બનાવવા માટે ઈન્ચીયોન વ્યૂહરચના UNCRPDના અમલીકરણ માટે ૧૦ લક્ષ્યોને પ્રાધાન્ય આપે છે, જેના માટે ૨૭ લક્ષ્યો અને ૬૨ સૂચકાંકો છે. SDGs અને ઈન્ચીયોન વ્યૂહરચના બંને આમ દિવ્યાંગજનો માટે વિશ્વસનીય અને તુલનાત્મક ડેટાબેઝની જરૂરિયાત પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. આ માત્ર દિવ્યાંગજનોના સશક્તિકરણ તરફની પ્રગતિને માપવામાં દેશને મદદ કરશે એટલું જ નહીં પરંતુ અમને અન્ય દેશો સાથે વૈજ્ઞાનિક રીતે સરખામણી કરવામાં પણ સક્ષમ બનાવી શકે છે.

૧૪.૧.૪ દિવ્યાંગજનોના અધિકારો માટેનો અધિનિયમ, ૨૦૧૬ કે જે UNCRPD ના સિદ્ધાંત પર આધારિત છે અને ઈન્ચીયોન વ્યૂહરચનાની ભાવના પણ સર્વગ્રાહી રીતે અમલમાં મૂકવી જરૂરી છે. આ કાયદાના અમલીકરણની પ્રગતિના સ્તરને માપવા માટે દિવ્યાંગજનો સંબંધિત અસરકારક ડેટા મેનેજમેન્ટની જરૂર પડશે.

૧૪.૧.૫ ડેટા મેનેજમેન્ટને પ્રોત્સાહન આપવા માટે નીતિ નીચેના પગલાં લેવાની કલ્પના કરે છે:

- દિવ્યાંગજનો માટે રાષ્ટ્રીય ડેટાબેઝ બનાવવા માટે સરકાર પહેલેથી જ યુનિક ડીસેબીલીટી આઈડેન્ટીટી (UDID)કાર્ડ પ્રોજેક્ટનો અમલ કરી રહી છે. નજીકના ભવિષ્યમાં યોગ્ય એપ્લીકેશન પ્રોગ્રામિંગ ઈન્ટરફેસ (API) એકીકરણ દ્વારા ડેટાબેઝને તમામ સર્વિસ ડિલિવરી મિકેનિઝમ્સ સાથે લિંક કરવું જોઈએ.
- UDID ડેટાબેઝની વપરાશકર્તા સંસ્થાઓએ માહિતીનો પ્રસાર કરતી વખતે દિવ્યાંગજનની ગોપનીયતા સુનિશ્ચિત કરવાની જરૂર છે. UDID કાર્ડના માત્ર છેલ્લા ૪ અંકો જ દર્શાવવા જોઈએ જેમ કે આધારના કિસ્સામાં કરવામાં આવે છે.
- પ્રાથમિક સ્કૂલથી શરૂ થતી તમામ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓએ દિવ્યાંગતાના અલગ-અલગ ડેટાને જાળવી રાખવાની જરૂર છે અને નોંધાયેલા દિવ્યાંગજનોનો UDIDનંબર મેળવવો આવશ્યક છે. આ ડેટાબેઝ રાષ્ટ્રીય સ્તરે (સામાન્ય નેટવર્ક) રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો અને તમામ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓની ઍક્સેસ સાથે વિકસાવવો જોઈએ.
- જે સંસ્થાઓ ડિસ્ટન્સ લર્નિંગ/હોમ-બેઝ્ડ લર્નિંગ ઑફર કરે છે, તેઓએ નોંધાયેલ દિવ્યાંગજનોનો UDIDનંબર મેળવવો જોઈએ અને તેને તેમના એકંદર ડેટાબેઝ સાથે સંકલિત કરવો જોઈએ.
- તમામ સરકારી આરોગ્યસંભાળ સંસ્થાઓએ દિવ્યાંગતાની અલગ-અલગ માહિતી જાળવવા માટે સારવાર/કાઉન્સેલિંગ સમયે UDIDનંબર મેળવવો જોઈએ. એક સામાન્ય સોફ્ટવેર હોવું જોઈએ જે સમગ્ર દેશમાં તમામ કેન્દ્રીય/સરકાર સંચાલિત આરોગ્યસંભાળ સંસ્થાઓ દ્વારા અનુસરવામાં આવે.
- તમામ સરકાર દ્વારા સંચાલિત પુનર્વસન સેવા પ્રદાતા સંસ્થાઓએ UDID નંબર મેળવવો જોઈએ. આ વ્યક્તિગત દિવ્યાંગજનોની પ્રગતિ પર દેખરેખ રાખવામાં મદદરૂપ થશે.
- સામાજિક આર્થિક જાતિ વસ્તી ગણતરી ડેટાબેઝ કે જેનો ઉપયોગ ગરીબી નાબૂદી અને વિકાસ કાર્યક્રમોના અમલીકરણ માટે થાય છે તેમાં દિવ્યાંગતાની અલગ-અલગ માહિતી હોવી જોઈએ અને UDID નંબર મેળવવો જોઈએ.

- કેન્દ્રીય યુવા બાબતો અને રમતગમત મંત્રાલયે દિવ્યાંગ ખેલાડીઓ માટે કેટેગરી મુજબ અલગ ડેટાબેઝ નિભાવવાની જરૂર છે.
- સાંસ્કૃતિક વિભાગે દિવ્યાંગજનોનો ડેટાબેઝ નિભાવવાની જરૂર છે જેમણે તેમનો UDID નંબર મેળવીને રાજ્ય/કેન્દ્રીય સ્તરે લલિત કલા, સાહિત્ય, પર્ફોર્મિંગ આર્ટ વગેરેમાં યોગદાન આપ્યું છે.
- કર્મચારી અને તાલીમ વિભાગે કેન્દ્ર સરકારની તમામ સંસ્થાઓમાં દિવ્યાંગ કર્મચારીઓ અને તેમની વર્ષ મુજબની ભરતીનો એક સામાન્ય ડેટાબેઝ વિકસાવી શકે છે અને UDID નંબર મેળવવો જોઈએ. રાજ્ય સ્તરે તેમની સંસ્થાઓના સંદર્ભમાં સમાન ડેટાબેઝ વિકસાવવો જોઈએ.
- વ્યકિતગત નાગરિકો માટે બનેલી તમામ યોજનાઓ અને કાર્યક્રમોએ દિવ્યાંગતા પર અલગ-અલગ ડેટા મેળવવો જોઈએ. ઓનલાઈન અરજી ફોર્મેટમાં અરજદાર દિવ્યાંગજન છે કે કેમ તે અંગેની કોલમ હોવી જોઈએ અને જો તેમ હોય, તો કેટેગરી અને UDID નંબરનો ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી છે.
- દિવ્યાંગજન સશક્તિકરણ વિભાગને ઉપરોક્ત તમામ ડેટાબેઝ ઉપલબ્ધ કરાવવા જોઈએ.

૧૪.૨ સંશોધન અને વિકાસઃ

૧૪.૨.૧ દિવ્યાંગતા એ એક જટિલ મુદ્દો છે અને તે વિકસતું વિજ્ઞાન છે. દિવ્યાંગજનોના પુનર્વસન અને એકીકરણ માટે સતત બદલાતા સામાજિક અને તબીબી પરિપ્રેક્ષ્ય સાથે દિવ્યાંગતાને સમજવી અને યોગ્ય હસ્તક્ષેપ વ્યૂહરચના વિકસાવવી મહત્વપૂર્ણ છે. જેમ કે, દિવ્યાંગતા ક્ષેત્રે સંશોધન અને વિકાસ પર પૂરતું ધ્યાન આપવું જોઈએ.

૧૪.૨.૨ દિવ્યાંગજનોના અધિકારો માટેનો અધિનિયમ, ૨૦૧૬ ની કલમ ૨૮ એ સરકારને વ્યક્તિઓ/સંસ્થાઓ દ્વારા સંશોધન અને વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવા માટેના પગલાં લેવાનું ફરજિયાત કરે છે જેથી કરીને દિવ્યાંગજનોના વસવાટ અને પુનર્વસન અને સશક્તિકરણમાં વધારો થાય.

૧૪.૨.3 વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી વિભાગ દિવ્યાંગતા ક્ષેત્ર સહિત વિવિધ ક્ષેત્રોમાં વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિને પ્રોત્સાહન આપવા માટે વિવિધ સંશોધન અને વિકાસ કાર્યક્રમોનો અમલ કરે છે. દિવ્યાંગજનોના સશક્તિકરણ વિભાગ દિવ્યાંગતા ક્ષેત્રમાં સંશોધન અને અભ્યાસને પ્રોત્સાહન આપવા માટે સંશોધન અને વિકાસ યોજના અમલમાં મૂકી રહ્યું છે. જો કે,

દિવ્યાંગતા ક્ષેત્રમાં સંશોધનના અમુક ક્ષેત્રો તરફ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાની જરૂર છે જે નીચે મુજબ છે:

- વૈજ્ઞાનિક ડેટાના આધારે પ્રદેશ મુજબ વિવિધ દિવ્યાંગતાની ઘટનાઓ અને પ્રચલિતતા શોધવી; તેના સંભવિત કારણો અને આવી દિવ્યાંગતાને રોકવા/ઘટાડવા માટેના સંભવિત હસ્તક્ષેપો.
- ઓછી કિંમત, સ્વદેશી સહાય અને સહાયક ઉપકરણો વિકસાવવા કે જેના માટે ALIMCOએ મુખ્ય ભૂમિકા ભજવવી જોઈએ. આ સહાયક તકનીકમાં "આત્મનિર્ભર ભારત" બનાવવાની સરકારના વિઝનને અનુરૂપ છે.
- સુલભ શિક્ષણ, રમતગમત, સંસ્કૃતિ, આરોગ્ય સેવાઓ માટે મિકેનિઝમ/ટૂલ વિકસાવવા.
- દિવ્યાંગતા ક્ષેત્રમાં સ્વદેશી સંશોધન ઉત્પાદનોની માન્યતા માટે એક મિકેનિઝમ તૈયાર કરવું જેથી કરીને સંશોધન તારણો દિવ્યાંગજનોના જીવનની ગુણવત્તા વધારવા માટે વાસ્તવિક પરિણામોમાં પરિવર્તિત થાય. વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી વિભાગ, આ વિભાગની રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ અને ALIMCO આ માન્યતા પ્રણાલીનો અભિન્ન ભાગ હોવા જોઈએ. CSIRઅને તેના સહયોગીઓ, IITs, NITsવગેરે સહિતની તમામ સરકારી સંશોધન એજન્સીઓએ આ પદ્ધતિને અનુસરવી જોઈએ.
- વિજ્ઞાન અને ટેક્નોલોજી વિભાગ સાથે પરામર્શ કરીને દિવ્યાંગતા ક્ષેત્રે ગુણવત્તાયુક્ત સંશોધન હાથ ધરવા સક્ષમ હોય તેવી અગ્રણી સંશોધન સંસ્થાઓની ઓળખ કરવી અને દિવ્યાંગતા 'સંબંધિત સંશોધન પ્રોજેક્ટ્સના સંદર્ભમાં આ સંસ્થાઓને પ્રોત્સાહન આપવું.
- વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી વિભાગ અને દિવ્યાંગજન સશક્તિકરણ વિભાગ વચ્ચે દિવ્યાંગતા સેક્ટરમાં સંશોધન અને વિકાસની પ્રવૃત્તિઓની સમીક્ષા કરવા માટે અગ્રણી સંશોધન સંસ્થાઓના પ્રતિનિધિત્વ સાથે સંયુક્ત મિકેનિઝમ વિકસાવવું.

૧૪.3 દિવ્યાંગતા ક્ષેત્રમાં આત્મનિર્ભર ભારતને પ્રોત્સાહન આપવું:

૧૪.3.૧ આર્ટીફીશીયલ લીમ્બ્સ મેન્યુફેક્ચરિંગ કોર્પોરેશન એ દિવ્યાંગજન સશક્તિકરણ વિભાગ હેઠળનું એકમાત્ર કેન્દ્રીય પબ્લીક સર્વિસ યુનિટ છે જેની સ્થાપના વર્ષ ૧૯૭૧ માં દિવ્યાંગજનો માટે પરવડે તેવા ખર્ચે સહાય અને સહાયક ઉપકરણોનું ઉત્પાદન કરવા માટે કરવામાં આવી હતી. હાલમાં, ALIMCO એઇડ્સ અને સહાયક ઉપકરણોની ૨૬ શ્રેણીઓનું ઉત્પાદન કરે છે જેમાંથી ૧૯ પહેલેથી જ સંપૂર્ણ સ્વદેશી સામગ્રી ધરાવે છે. આયાતી

વસ્તુઓમાં, મલ્ટી-સેન્સરી ઇન્ક્લુઝિવ એજ્યુકેશન કિટ (MSIED) અને બિહાઇન્ડ-ધ ઇયર ડિજિટલ શ્રવણ સહાય, સ્માર્ટ કેન અને જોયસ્ટિક સાથે મોટરાઇઝ્ડ વ્હીલચેર ટૂંક સમયમાં સ્વદેશીકૃત કરવામાં આવશે. ડીઆરડીઓ દ્વારા રચાયેલ કોકલિયર ઇમ્પ્લાન્ટના વિકાસ પર પણ કામ ચાલી રહ્યું છે, જે હાલમાં આયાત કરવામાં આવી રહ્યું છે. આનાથી સાધનસામગ્રીની કિંમતમાં પણ નોંધપાત્ર ઘટાડો થશે, જેનાથી સરકાર વધુ સંખ્યામાં દિવ્યાંગ વસ્તીને કોકલિયર ઇમ્પ્લાન્ટ પ્રદાન કરવામાં સક્ષમ બનશે.

૧૪.૩.૨ 'આત્મનિર્ભર ભારત' ને પ્રોત્સાહન આપવા માટે નીતિ સૂચવે છે કે:

- ઇનપુટ રો-મટીરીયલની સ્થાનિક પ્રાપ્તિ સાથે ઘૂંટણની નીચે અને ઘૂંટણની ઉપરના કૃત્રિમ અંગોને સંપૂર્ણ સ્વદેશી બનાવવાના પ્રયાસો કરવામાં આવશે.
- અદ્યતન સમકાલીન સાધનો સાથે ALIMCOનું આધુનિકીકરણ તેની ઉત્પાદન ક્ષમતામાં વધારો કરશે એટલું જ નહીં પરંતુ તેને વધુ સારી ગુણવત્તાવાળી સહાય અને સહાયક ઉપકરણોનું ઉત્પાદન કરવામાં પણ સક્ષમ બનાવશે, આમ આયાત કરવાની જરૂરિયાતને દૂર કરશે.
- ALIMCO તેના વિક્રેતાઓ રિટેલર્સની સાંકળ દ્વારા ઉત્પાદનોનું માર્કેટિંગ કરશે વગેરે પર કઠોર ગુણવત્તા નિયંત્રણ લાગુ કરશે. આ હેતુ માટે, ALIMCO તેના કાર્યદળના જ્ઞાન અને કૌશલ્યોનું અપ-ગ્રેડેશન હાથ ધરશે જેથી તેને ઉત્પાદનની સુધારેલી ડિઝાઇન અને જ્યાં પણ શક્ય હોય ત્યાં નવા ઉત્પાદનોના વિકાસ અને ઉત્પાદનના પ્રાથમિક ઉદ્દેશ્ય સાથે સંરેખિત કરવામાં આવે.
- ALIMCO એઇડ્સ અને સહાયક ઉપકરણની કિંમત ઘટાડવા અને બજારમાં તેનો હિસ્સો સુધારવા માટે શ્રેષ્ઠ સંચાલન પદ્ધતિઓ લાગુ કરશે. તે રિટેલર્સનું નેટવર્ક વિકસાવી શકે છે અને આ નેટવર્ક દ્વારા રિપેરિંગ એકમોની સ્થાપના કરી શકે છે.

૧૪.૪ આંતરરાષ્ટ્રીય સહકાર:

૧૪.૪.૧ UNCRPDની કલમ ૩૨ સભ્ય દેશો માટે સંમેલનના ઉદ્દેશ્યોની અનુભૂતિ માટે આંતરરાષ્ટ્રીય સહકારને પ્રોત્સાહન આપવાના મહત્વને ઓળખવા માટે ફરજિયાત બનાવે છે. ભારત માત્ર UNCRPDનો પક્ષ જ નથી પરંતુ તમામ દિવ્યાંગતા ધરાવતા આંતરરાષ્ટ્રીય પહેલોમાં સક્રિય સહભાગી પણ છે. આમાં એશિયા અને પેસિફિક પ્રદેશમાં ૨૦૩-૨૦૨૨ ના દાયકા માટે દિવ્યાંગજન માટે 'રાઇટ રિયલ' બનાવવાની ઈન્ચીયોન

વ્યૂહરચના, આપત્તિના જોખમમાં ઘટાડો કરવા માટે SENDAI માળખું, અંધ, દૃષ્ટિહીન વ્યક્તિઓ દિવ્યાંગ અથવા અન્ય અક્ષમ વ્યક્તિઓ માટે પ્રકાશિત કાર્યોની ઉપલબ્ધિતાની સુવિધા માટે મારકેશ સંધિનો સમાવેશ થાય છે..

૧૪.૪.૨ વધુમાં, સરકાર દેશમાં દિવ્યાંગજનનાસુધારણા માટે શ્રેષ્ઠ પદ્ધતિઓ અને જ્ઞાનની વહેંચણી માટે અન્ય દેશો સાથે સંકળાયેલી છે. આમાં ઓસ્ટ્રેલિયા સરકાર, અફઘાનિસ્તાન સરકાર અને મોરેશિયસ સરકારનાદ્વિપક્ષીય કરારોનો સમાવેશ થાય છે. નીતિમાં એવી કલ્પના કરવામાં આવી છે કે સરકાર આ માટે પ્રયાસ કરશે:

- સુલભ અને સહાયક ટેકનોલોજી અને પરસ્પર હિતના અન્ય ક્ષેત્રોને પ્રોત્સાહન આપવા માટે સંશોધન અને વૈજ્ઞાનિક અને ટેકનિકલ જ્ઞાનમાં સહકારની સુવિધા માટે અન્ય દેશો સાથે MoU પર હસ્તાક્ષર કરવાનું અન્વેષણ કરો.
- દિવ્યાંગજનોના જીવનની ગુણવત્તા સુધારવા માટે આંતરરાષ્ટ્રીય સહકાર પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેવો.
- દિવ્યાંગતા ક્ષેત્રે પ્રાદેશિક સહકાર માટે સાર્ક દેશો સાથે જોડાણ કરો જેથી ઓછી કિંમત અને સસ્તું પુનર્વસન સેવાઓની ઉપલબ્ધતાને પ્રોત્સાહન મળે.
- અન્ય દેશો સાથે હસ્તાક્ષર કરાયેલ MoUના દાયરામાં સંસ્થાને સંસ્થાકીય સહકારને પ્રોત્સાહન આપો.

૧૪.૫ દિવ્યાંગજનોનું નાણાકીય સશક્તિકરણઃ

૧૪.૫.૧ અધ્યયનોથી એ જાણવા મળ્યું છે કે દિવ્યાંગજનોની ખૂબ વસ્તી ગરીબ છે અને દિવ્યાંગતા વ્યવસ્થાપનને કારણે તેમને વધુ ગરીબીમાં ધકેલવામાં આવે છે. સરેરાશ આવક મેળવતા કુટુંબને પણ તેની તબીબી, પુનર્વસન, પરિવહન અને અન્ય જરૂરિયાતો પૂરી કરવી મુશ્કેલ લાગે છે. જો દિવ્યાંગ વસ્તીને વિવિધ સ્તરે સમયસર અને પર્યાપ્ત નાણાકીય સહાય ન મળે તો સર્વસમાવેશક અને સશક્તિકરણ સમાજ બનાવવાનો ઉદ્દેશ્ય દૂરનું સ્વપ્ન બનીને રહી જશે.

૧૪.૫.૨ દિવ્યાંગજનોની ઉભરતી જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા માટે દિવ્યાંગતાના ક્ષેત્રમાં સંસાધન એકત્રીકરણ એ એક મોટો પડકાર છે જેથી તેઓ રાષ્ટ્રની પ્રગતિમાં પૂરા દિલથી યોગદાન આપી શકે.

૧૪.૫.૩ દિવ્યાંગજનોના અધિકારો માટેનો અધિનિયમ ૨૦૧૬ અને સસ્ટેનેબલ ડેવલપમેન્ટ ગોલ્સ ૨030ને જોતાં, સ્વતંત્ર અને પ્રતિષ્ઠિત જીવન જીવવા અને આરોગ્યની સમાન ઉપલબ્ધતા મેળવવા માટે દિવ્યાંગજનના અધિકારોને શિક્ષણ અને અન્ય જરૂરિયાતોસાકાર કરવા દિવ્યાંગતા ક્ષેત્રમાં ઉચ્ચ રોકાણની જરૂર છે, એક ઉત્પાદક દિવ્યાંગ રાષ્ટ્રના સામાજિક-આર્થિક વિકાસમાં સમાન ભાગીદાર બની શકે છે.

૧૪.૫.૪ હાલમાં દિવ્યાંગતા સેક્ટરમાં રોકાણ મોટે ભાગે સુલભતા, સહાય અને સહાયક ઉપકરણોનું વિતરણ, શિક્ષણને પ્રોત્સાહન આપવા માટે શિષ્યવૃત્તિ, કૌશલ્ય વિકાસ, પુનર્વસન, ક્ષમતા નિર્માણ, દિવ્યાંગ સાહસિકોને રાહત ધિરાણ પ્રદાન કરવા અને કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારોની સંસ્થાઓમાં સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમો પર કેન્દ્રિત છે. જો કે, દિવ્યાંગજનો માટે કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારોનો વાર્ષિક ખર્ચ તેમની જરૂરિયાતને અનુરૂપ નથી.

૧૪.૫.૫ જ્યારે એવું કહેવાય છે કે શિક્ષણના સંદર્ભમાં, જાહેર રોકાણ જીડીપીના ૬% સુધી પહોંચવું જોઈએ, દિવ્યાંગતા ક્ષેત્રના સંદર્ભમાં આવું કોઈ લક્ષ્ય નથી. અહેવાલો દર્શાવે છે કે દિવ્યાંગજનો માટે બજેટની ફાળવણી જીડીપીના માત્ર ૦.૦૦૩૯% જેટલી હતી.

૧૪.૫.૬ ૨૦૧૧ ની વસ્તી ગણતરી મુજબ, દિવ્યાંગજનોની વસ્તી ૨.૬૮ કરોડ હતી જે કુલ વસ્તીના ૨.૨૧% જેટલી હતી. દિવ્યાંગજનોના અધિકારો માટેનો અધિનિયમ, ૨૦૧૬ એ દિવ્યાંગતાના પ્રકારોની સંખ્યા ૭ થી વધારીને ૨૧ કરી છે અને આગામી વસ્તી ગણતરી, ૨૦૨૧ માં દિવ્યાંગજનોની સંખ્યા ઘણી વધારે થવાની ધારણા છે. શહેરી ઝૂંપડપટ્ટી, ગ્રામીણ, ડુંગરાળ અને આદિવાસી વિસ્તારોમાં દિવ્યાંગોની વસ્તી હાંસિયામાં ધકેલાઈ ગયેલા વર્ગો માટે વધુ સંસાધનોની જરૂર છે. WHOના અહેવાલ મુજબ, પ્રારંભિક ઓળખ અને હસ્તક્ષેપ અને પુનર્વસન સેવાઓ સહિત દિવ્યાંગજનોની આરોગ્ય સંભાળ જરૂરિયાતોને સંબોધવા માટે કાર્ય યોજનાના વિકાસ અને અમલીકરણને વેગ આપવાની જરૂર છે.

૧૪.૫.૭ છેલ્લા કેટલાક સમયથી, કોર્પોરેટ સોશિયલ રિસ્પોન્સિબિલિટી ફંડ ડિસેબિલિટી સેક્ટરમાં ફંડિંગનો સ્રોત બની ગયો છે. જો કે, અન્ય સામાજિક ક્ષેત્રોની સરખામણીમાં દિવ્યાંગતા ક્ષેત્રમાં CSR ભંડોળ ઓછું છે.

૧૪.૫.૮ નીતિમાં દિવ્યાંગજનને સશક્તિકરણ અને સર્વસમાવેશક સમાજ બનાવવા માટે જરૂરી નાણાકીય સંસાધનોને એકત્ર કરવા માટે નીચેના પગલાંની કલ્પના કરવામાં આવી છે:-

- રાજ્ય સરકારો અને સ્થાનિક સત્તાવાળાઓએ દિવ્યાંગજનોનું કલ્યાણ તેમની પ્રાથમિક જવાબદારી છે તે હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને દર વર્ષે દિવ્યાંગતા ક્ષેત્ર માટે પૂરતા ભંડોળની ફાળવણી કરવાની જરૂર છે.
- દિવ્યાંગજનોના સશક્તિકરણ માટે ભંડોળના ઊંચા પ્રવાહની સુવિધા માટે કોર્પોરેટ સેક્ટરને સંવેદનશીલ બનાવવાના પ્રયાસો કરવાની જરૂર છે.
- તમામ રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોએ દિવ્યાંગજનો માટે યોજનાઓ અને કાર્યક્રમોમાં તેનો ઉપયોગ કરવા માટે લોકો પાસેથી દાન પ્રાપ્ત કરવા માટે રાજ્ય ફંડની સ્થાપના કરવાની અને ફંડને લોકપ્રિય બનાવવાની જરૂર છે.
- દિવ્યાંગજનોને સેવાઓ પૂરી પાડવા માટે જાહેર ખાનગી ભાગીદારીની શોધ કરવાની જરૂર છે.

****